

Byzantina Symmeikta

Vol 29 (2019)

BYZANTINA SYMMEIKTA 29

Η συμβολή της μελέτης των διαθηκών της
παλαιολόγιας περιόδου στην έρευνα των
κοσμικών αξιωμάτων και τιμητικών τίτλων

Σταυρούλα ΣΟΛΩΜΟΥ

doi: [10.12681/byzsym.15563](https://doi.org/10.12681/byzsym.15563)

Copyright © 2019, Σταυρούλα Σολωμού

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΣΟΛΩΜΟΥ Σ. (2019). Η συμβολή της μελέτης των διαθηκών της παλαιολόγιας περιόδου στην έρευνα των κοσμικών αξιωμάτων και τιμητικών τίτλων. *Byzantina Symmeikta*, 29, 25–72. <https://doi.org/10.12681/byzsym.15563>

INSTITUTE OF HISTORICAL RESEARCH
SECTION OF BYZANTINE RESEARCH
NATIONAL HELLENIC RESEARCH FOUNDATION

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

BYZANTINA SYMMEIKTA

ΤΟΜΟΣ 29 VOLUME

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΣΟΛΩΜΟΥ

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ ΤΩΝ ΔΙΑΘΗΚΩΝ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΕΙΑΣ
ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ ΤΩΝ ΚΟΣΜΙΚΩΝ ΑΞΙΩΜΑΤΩΝ,
ΤΙΤΛΩΝ ΚΑΙ ΤΙΜΗΤΙΚΩΝ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΩΝ

ΑΘΗΝΑ • 2019 • ATHENS

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΣΟΛΩΜΟΥ

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ ΤΩΝ ΔΙΑΘΗΚΩΝ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΕΙΑΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ ΤΩΝ ΚΟΣΜΙΚΩΝ ΑΞΙΩΜΑΤΩΝ, ΤΙΤΛΩΝ ΚΑΙ ΤΙΜΗΤΙΚΩΝ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΩΝ*

Στόχος του συγκεκριμένου άρθρου είναι η κατάδειξη της συμβολής των διαθηκών που συντάχθηκαν κατά την παλαιολογία περίοδο στην έρευνα των κοσμικών αξιωμάτων και τίτλων τόσο της κεντρικής όσο και της επαρχιακής διοίκησης. Τα μαρτυρούμενα κοσμικά αξιώματα και οι παραδεδομένοι τίτλοι θα συγκριθούν με τα καταγεγραμμένα στον κατάλογο του Ψευδο-Κωδινού. Επιπλέον, θα ερευνηθεί στις διαθήκες και το αξίωμα του βασιλέα ως ανώτατο και θα ερευνηθούν τόσο οι τιμητικοί χαρακτηρισμοί όσο και οι τιμητικές προσφωνήσεις. Είναι γνωστό ότι κατά την παλαιολογία περίοδο επικρατεί μόνο μία ιεραρχία κοσμικών αξιωμάτων και τίτλων, σε αντίθεση με τις προγενέστερες περιόδους, κατά τις οποίες υφίσταται διττή ιεραρχία¹. Παρόλα αυτά, διατηρείται από τη

---

* Το συγκεκριμένο άρθρο προήλθε από ανακοίνωση της συγγραφέως στην Α΄ [Η] Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων (Αθήνα 18 Δεκεμβρίου 2015, «Αξιώματα και Τίτλοι σε διαθήκες της παλαιολογίας περιόδου»). Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον καθηγητή κύριο Αντ. Παναγιώτου για την παρότρυνσή του να συμμετάσχω στην επιστημονική συνάντηση, τότε ως υποψήφια διδάκτωρ, και για τις συμβουλές του στη σύνταξη της ανακοίνωσης. Πολλές ευχαριστίες, επίσης, οφείλονται στον καθηγητή κύριο Ταξ. Κόλια για την αμέριστη βοήθεια και την πολύτιμη καθοδήγησή του στη μεταβολή της ανακοίνωσης σε άρθρο. Ευχαριστώ ακόμη την κυρία Δάφνη Πέννα, ιστορικό του Δικαίου, για τις υποδείξεις της στην απόδοση των όρων στην αγγλική και για τη νομική της οπτική. Επίσης ευχαριστώ τους ανώνυμους κριτές του περιοδικού για τις χρήσιμες υποδείξεις τους.

1. R. MACRIDES – J. A. MUNITZ – D. ANGELOV, *Pseudo-Kodinos and the Constantinopolitan Court: Offices and Ceremonies* [Birmingham Byzantine and Ottoman Studies,

μέση βυζαντινή περίοδο η ορολογική διάκριση ανάμεσα στην τιμητική διάκριση και στο οφφίκιο².

Οι βυζαντινές διαθήκες, ως νομικά κείμενα, έχουν αποτελέσει αντικείμενο έρευνας των ιστορικών του δικαίου και των βυζαντινολόγων, στα πλαίσια της διοικητικής προσωπογραφίας και της εξέτασης των μοναστηριακών τυπικών. Για την ανάγκη να μελετηθούν συστηματικότερα οι βυζαντινές διαθήκες έκανε λόγο αρχικά ο Κ. Άμαντος³. Ως μοναστηριακά τυπικά οι διαθήκες έχουν ερευνηθεί από τον Κ. Μανάφη⁴, την C. Galatariotou⁵, τους J. Thomas και A. Constantinides-Hero⁶. Ιδιαίτερος, οι διαθήκες των πατριαρχών της πρώιμης παλαιολόγειας περιόδου έχουν μελετηθεί από τον Μ. Πατεδάκη⁷. Η νομική οπτική των διαθηκών, βασικό τους χαρακτηριστικό, έχει ερευνηθεί από την Η. Saradi⁸

τ. 15], Farnham, Surrey-Burlington 2013, 291-292. Για τη μεσοβυζαντινή περίοδο, βλ. *Κλητορολόγιο Φιλοθέου*, έκδ. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, Paris 1972, 83-235.

2. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *Listes* [σημ. 1], 295. Σε σύνολο 77 αξιωμάτων και τίτλων οι 28 έχουν απολέσει κάθε υπηρεσία, βλ. Ψευδο-Κωδινός, έκδ. J. VERPEAUX, *Pseudo-Kodinos, Traité des Offices*, Paris 1976, III, 167-188. J. VERPEAUX, *Hiérarchie et préséances sous les Paléologues*, *TM* 1 (1965), 421-437. MACRIDES - MUNITIZ - ANGELOV, *Pseudo-Kodinos* [σημ. 1], 306, σημ. 127.

3. Κ. ΑΜΑΝΤΟΣ, *Περὶ τῶν βυζαντινῶν διαθηκῶν*, στο: *Πεπραγμένα τοῦ Θ' διεθνoῦς βυζαντινολογικοῦ συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη 12-19 Ἀπριλίου 1953, έκδ. Σ. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ - Α. ΞΥΓΟΠΟΥΛΟΣ - Π. ΖΕΠΟΣ, τ. 2, Αθήνα 1956, 281-287.

4. Κ. ΜΑΝΑΦΗΣ, *Μοναστηριακὰ Τυπικά - Διαθήκαι*, Αθήνα 1970, 124 κ.ε. Οι ιδρυτές ή ανακαινιστές μονῶν συχνά αντί τυπικού συνέτασσαν διαθήκες, των οποίων ο σκοπός ήταν ο ίδιος με εκείνον των μοναστηριακών τυπικών, οι διατάξεις, ὁμως, διέφεραν ως προς την ποικιλία και τον αριθμό των τυπικών (ΜΑΝΑΦΗΣ, στο ίδιο, 172). Ως *μοναστηριακό τυπικό* ορίζεται ο καταστατικός χάρτης της μονής, διατυπωμένος από τον ιδρυτή ή ανακαινιστή, ενώ ως *κτητορική (μοναστηριακή)* διαθήκη ορίζεται το έγγραφο, συνταγμένο από τον ιδρυτή ή ανακαινιστή υπό μορφή διαθήκης (στο ίδιο, 174).

5. C. GALATARIOU, Byzantine "Ktetorika Typica", *REB* 45 (1987), 77-138.

6. *Byzantine Monastic Foundation Documents*, τ. 4, έκδ. J. THOMAS - A. CONSTANTINIDES-HERO [DOS XXXV], Washington 2000 [Στο εξής: *BMFD*].

7. Μ. ΠΑΤΕΔΑΚΗΣ, Οι διαθήκες των πατριαρχών της πρώιμης παλαιολόγειας περιόδου (1255-1309), *Θησαυρίσματα* 37 (2007), 65-86.

8. Η. SARADI, *Notai e Documenti Greci dall'età di Giustiniano al XIX secolo. Il sistema notarile bizantino (VI-XV secolo)*, Milano 1999, 231-239.

και από την Ε. Παπαγιάννη, και έχει συνεκτιμηθεί στην πραγμάτευση του θέματος⁹.

Ωστόσο, παράμετροι των διαθηκών που δεν έχουν μέχρι στιγμής ερευνηθεί και μπορούν ταυτόχρονα να αποτελέσουν κίνητρα ερευνητικής ενασχόλησης με το θέμα συνιστούν τα ακόλουθα σημεία: α) Δεν έχει αποτιμηθεί ενδελεχώς η συμβολή των διαθηκών της παλαιολογίας εποχής στο σύνολό τους, ως προς την έρευνα των κοσμικών αξιωμάτων και τίτλων, β) Οι διαθήκες, επειδή συνήθως φέρουν συγκεκριμένη χρονολόγηση ή ευχερώς αυτή συνάγεται από τον θάνατο του διαθέτη, συνιστούν έναν ασφαλή *terminus ante quem* στην μαρτυρία των αξιωμάτων και των τιμητικών τίτλων. Αντίθετα, οι διοικητικοί κατάλογοι των αξιωμάτων δεν φέρουν ακριβή χρονολόγηση, αλλά χρονολογούνται κατά προσέγγιση από εσωτερικά στοιχεία¹⁰, γ) Στις διαθήκες καταγράφεται εξίσου τόσο το όνομα του διαθέτη ή άλλων προσώπων, μαρτύρων, προγόνων, απογόνων, συγγενών, όσο και το αξίωμα ή ο τίτλος τους, ενώ στους διοικητικούς καταλόγους των κοσμικών αξιωμάτων η καταγραφή από κοινού ονόματος αξιώματος και τίτλου είναι περιορισμένη¹¹, δ) Η εγκυρότητα των διαθηκών καθιστά τα στοιχεία τους σε μεγάλο βαθμό αξιόπιστα.

9. Ε. ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ, *Η νομολογία των εκκλησιαστικών δικαστηρίων της βυζαντινής και μεταβυζαντινής περιόδου σε θέματα περιουσιακού δικαίου. ΙΙΙ. Κληρονομικό Δίκαιο*, Αθήνα - Κομοτηνή 2010, 61-126: εξετάζονται η ικανότητα σύνταξης της διαθήκης, ο τύπος των διαθηκών, το περιεχόμενό τους, εγκυρότητα και ερμηνεία, ανάκληση, εκτελεστές. Πρβλ. L. BÉNOU, *Pour une nouvelle histoire du droit byzantin. Théorie et pratique juridiques au XIVe siècle*, Paris 2011, 242-247, 257, 262-263. A. GOURON, *La percée du testament byzantin dans l'occident médiéval*, στο: *La transmission du patrimoine. Byzance et l'aire méditerranéenne*, έκδ. J. BEAUCAMP - G. DAGRON, Paris 1998, 111-128.

10. VERPEAUX, *Ψευδο-Κωδινός* [σημ. 2], 25-35: ως *terminus post quem* για τη σύνταξη του καταλόγου ο Verpeaux προτείνει το έτος 1366. MACRIDES - MUNITIZ - ANGELOV, *Pseudo-Kodinos* [σημ. 1], 17-18 [η συγγραφή πραγματοποιήθηκε λίγο χρόνο μετά την άνοδο του Ιωάννη Ε' στον θρόνο, μετά το 1354], και σημ. 92.

11. VERPEAUX, *Ψευδο-Κωδινός* [σημ. 2], 133-140, 167-188. R. GUILLAND, *Recherches sur les institutions byzantines*, τ. I-II, Berlin-Amsterdam 1967. MACRIDES - MUNITIZ - ANGELOV, *Pseudo-Kodinos* [σημ. 1], βλ. ιδιαιτέρως τον πίνακα καταλόγων, πίνακας IV, 455 και εξής: συγκριτικά παραδίδονται τα αξιώματα της παλαιολογίας περιόδου σε οκτώ διοικητικούς καταλόγους: 1) Ψευδο-Κωδινός, 2) Παράρτημα στην *Εξάβιβλο* του Αρμενόπουλου, 3) Έμμετρος κατάλογος του μοναχού Ματθαίου, 4) Ανώνυμος έμμετρος κατάλογος, 5) Κατάλογος του κώδικα Vaticanus gr. 952 (15ος αιώνας), 6) Parisinus gr.

Όσον αφορά στην εγκυρότητα των διαθηκών, ας σημειωθεί ότι σύμφωνα με τον Ιουστινιάνειο κώδικα ήταν απαραίτητο η διαθήκη να υπογραφεί και να φέρει τη σφραγίδα επτά μαρτύρων. Η διαδικασία απλοποιήθηκε από τον Λέοντα Σ' με την υπ' αριθμόν 42 Νεαρά¹². Η αρμοδιότητα της ανάγνωσης του περιεχομένου της διαθήκης (*άνοιξις / άνασφραγισμός*), είχε ανατεθεί από τον Ιουστινιανό στον *κοιαίστωρα*¹³, ενώ ο Λέων Σ' με τη Νεαρά 44 επεξέτεινε τη συγκεκριμένη αρμοδιότητα σε διάφορους δικαστές στην πρωτεύουσα και στην επαρχία¹⁴. Τόσο οι άνδρες

1783, 7) Κατάλογος Ξηροποτάμου 191 (14ος αιώνας), 8) Ιεραρχική κατάταξη του βασιλέα και των αρχόντων της Τραπεζούντας.

12. Λέων Σ', Νεαρά 42, έκδ. P. NOAILLES – A. DAIN, *Les nouvelles de Léon VI le Sage*, Paris 1944, 169,²⁰ 171,¹⁻⁴: *καὶ ἡ μὲν τῆς ἐγγράφου κύρωσις ἐν τῷ τὴν διατύπωσιν ἀπαρτισθῆναι καὶ ταῖς μαρτύρων ὑπογραφαῖς καὶ τοῖς σφραγίσμασιν ἔτι παρόντος ἐν ἀνθρώποις τοῦ διαθεμένου, ἡ δὲ τῆς ἀγράφου κύρωσις ἐν τῷ ἑ' μάρτυρας εἰς ἀξιολιστίαν οὐκ ἀμφιβόλως συνομολογήσαι*. K. E. ZACHARIÄ VON LINGENTHAL, *Geschichte des griechisch-römischen Rechts*, Berlin 1892 (Aalen 1955), 158, σημ. 485. Σ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, *Οἱ Νεαροὶ τοῦ Λέοντος Σ' τοῦ Σοφοῦ*, Αθήνα 2007, 163-166. ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ, *Ἐκκλησιαστικά δικαστήρια* [σημ. 9], 103-110. Ο όρος *δικαία βούλησις* εκφράζει τη νομιμότητα του περιεχομένου της διαθήκης, απαραίτητος όρος, για να επιβεβαιωθεί η εγκυρότητά της: στο ίδιο, 103.

13. *Dig., CIC τ. 1, 1.13, σ. 13. 29. 1, σ. 396-400. CJ, 6. 23. 21, 23, σ. 255-256, 12.6, σ. 456, CIC, τ. 2, Inst. 2.10, σ. 17. 2.11, σ. 18. Nov. τ. 3, αρ. 27, 2, σσ. 210-211. Επιτομή Αθανασίου, αρ. 9.1. 268-272, έκδ: D. SIMON – S. TROIANOS, *Das Novellensyntaxma des Athanasios von Emesa* [Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte 16], [=FBR], Frankfurt a. Main 1989. *Ecloga Basilicorum*, έκδ. L. BURGMANN, [FBR 15], Frankfurt a. Main 1988, 9. 1. 41, 365,²⁹ ³¹: *ἐγράφη τις κληρονόμος ἐν διαθήκη καὶ προκομίσας αὐτὴν εἰς τὸν κοιαίστωρα ἐξήτει τὴν τε διαθήκην ἀνοιγῆναι καὶ αὐτὸν γενέσθαι ἐν νομῇ τῶν κληρονομιῶν πραγμάτων: Βασιλικά, έκδ: H. J. SCHELTEMA – N. VAN DER WAL, *Basilicorum libri LX* [Series A volumen III], Textus Librorum XVII-XXV, Groningen 1960, 21.1: *Περὶ μαρτύρων εὐνοπολήτων καὶ ἀτίμων. 1014-1031. Προβλ. Νεαρά ζ' Κωνσταντίνου περὶ ἀνοίξεως διαθηκῶν, JGR, I. 218-221, §β 219-220: Ἐπειδὴ δὲ αἱ διαθηκαὶ παρὰ τῷ κοιαίστωρι ἀνοίγονται, τοῖς ὑπουργοῦσιν ἐν τῇ ἀνοίξει καγγελαρίοις ἐπὶ τε τῇ συναγωγῇ τῶν μαρτύρων: N. SVORONOS, *La synopsis major des Basiliques et ses Appendices*, Paris 1964, 36. Πρόχειρος Νόμος, JGR, τ. 2, αρ. 21: *Περὶ διαθήκης αὐτεξουσίων, 167-170, αρ. 27: Περὶ μαρτύρων, 178-182. Επιτομή Θεοδώρου Ερμουπολίτη, έκδ. K. E. ZACHARIÄ VON LINGENTHAL, *Ανέκδοτα, III*, Leipzig 1843 (Aalen 1969), αρ. 90: *Περὶ μαρτύρων, 89-91.*****

14. Λέων Σ', Νεαρά [έκδ. NOAILLES-DAIN (σημ. 12)], αρ. 44, 179,²¹⁻²³ 181,¹⁻³: *... ἀλλὰ καὶ τοὺς μεγαλοπρεπεστάτους ἡμῶν μαγίστρος καὶ πατρικίους καὶ τὸν τῆς πόλεως ἔπαρχον καὶ τοὺς ἄλλους, οἱ ἐπὶ τῶν κρίσεων καθεστήκασιν τοῖς ἐαυτῶν σφραγίσμασιν τὰς διατυπώσεις τῇ ἀξιολιστίᾳ σεμνύνειν. Ἄλλ' ἐν μὲν τῇ προκαθημένῃ τῶν πόλεων οὗτοι, ἐν*

όσο και οι γυναίκες ήταν δυνατό να συντάσσουν διαθήκες¹⁵. Αντίθετα, σύμφωνα με τη *Νεαρά* 5 του Ιουστινιανού Α΄, το έτος 535, απαγορευόταν οι μοναχοί να συντάξουν διαθήκη¹⁶. Όμως, ο Λέων Σ΄ με τη *Νεαρά* υπ' αριθμόν 5 επέτρεψε στους μοναχούς να διαθέτουν την περιουσία τους¹⁷. Πράγματι, στους επόμενους αιώνες¹⁸, διασώζονται διαθήκες μοναχών, στις οποίες εφαρμόζεται το δικαίωμα αυτό, και οι οποίες μετά δυσκολίας διακρίνονται από τα μοναστηριακά τυπικά, καθώς δεν περιλαμβάνουν μόνο τη διάθεση της περιουσίας των μοναχών, αλλά και πνευματικές οδηγίες, διοικητικές προβλέψεις και αυτοβιογραφικά στοιχεία¹⁹. Στα πονήματα του Δημητρίου Χωματηνού σημειώνεται ότι το νόμιμο των διαθηκών συνίσταται στη συμφωνία τους με τις κείμενες διατάξεις²⁰. Σε πατριαρχικό έγγραφο του Ισιδώρου Α΄ (1347-1350), ακριβέστερα τον Δεκέμβριο του έτους 1348, προσδιορίζονται τα κριτήρια της εγκυρότητας της διαθήκης, δηλαδή ότι πρέπει να έχει συνταχθεί σύμφωνα με την κείμενη νομοθεσία²¹.

δὲ ταῖς ἄλλαις χώραις καὶ πόλεσιν οἳ τε στρατηγοὶ καὶ οἱ καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν κριταὶ τοῦτο ἴστωσαν καὶ ποιείτωσαν. ZACHARIÄ, *Geschichte* [σημ. 12], 158. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, *Νεαρές Λέοντος Σ΄* [σημ. 12], 169-170. Για τον κοιαιίστωρα, βλ. Α. ΓΚΟΥΤΖΙΟΥΚΩΣΤΑΣ, *Η απονομή δικαιοσύνης στο Βυζάντιο (9ος-12ος αιώνας). Τα κοσμικά δικαιοδοτικά ὄργανα και δικαστήρια της πρωτεύουσας* [Βυζαντινά κείμενα και Μελέται 37], Θεσσαλονίκη 2004, 107-110. Η σφραγίδα του κοιαιίστωρα ήταν απαραίτητη για την εγκυρότητα των διαθηκών: στο ίδιο, 109, 185-186.

15. *Πρόχειρος Νόμος*, JGR, τ. 2, 167, I, 21. 3. Αθήνα 1931: *Περὶ διαθήκης αὐτεξουσίων. Ὁ ἄρῳν πληρώσας τὰ ἰδ' ἔτη διατίθεται ἢ δὲ θηλεία τὰ ἰβ': Εξάβιβλος Κωνσταντίνου Ἀρμενόπουλου*, ἐκδ. G. E. HEIMBACH, Leipzig 1859 (1969) 590, 5. 1. 3 [=Κωνσταντίνου Ἀρμενόπουλου *Πρόχειρον Νόμων ἢ Εξάβιβλος*, επιμέλεια Κ. Γ. ΠΙΤΣΑΚΗΣ, Αθήνα 1971, 277].

16. *Nov.* τ. 3, αρ. 5. 5, σ. 32.

17. *Πρόχειρος Νόμος*, ἐκδ. JGR, τ. 2, 172, κδ' *Περὶ διαθήκης ἐπισκόπων καὶ μοναχών. Λέων Σ΄, Νεαραί* [ἐκδ. NOAILLES - DAIN (σημ. 12)], αρ. 5, 27-33: *Περὶ τοῦ διατίθεσθαι τὸν μονάσαντα εἰς τὰ ἐπικτηθέντα*: ΤΡΩΙΑΝΟΣ, *Νεαρές Λέοντος Σ΄* [σημ. 12], 54-60.

18. Βλ. Διαθήκη οσίου Χριστοδοπούλου, Πάτιμος, 11ος αιώνας και παρακάτω, διαθήκες μοναχών.

19. ΜΑΝΑΦΗΣ, *Τυπικά* [σημ. 4], 172-173.

20. Δημητρίου τοῦ Ἀγιωτάτου καὶ σοφωτάτου καὶ νομικωτάτου Ἀρχιεπισκόπου πάσης Βουλγαρίας τοῦ Χωματιανοῦ πονήματα διάφορα πονηθέντα αὐτῷ χαρτοφύλακι ὄντι τῆς αὐτῆς ἀγιωτάτης μεγάλης ἐκκλησίας, ἐκδ. G. PRINZING, *Demetri Chomateni Ponemata Diaphora* [CFHB 38], Berlin 2002, αρ. 21, 83,⁹³⁻⁹⁴.

21. H. HUNGER - O. KRESTEN - E. KISLINGER - C. CUPANE (Hrsg.), *Das Register des*

Για την πληρέστερη πραγμάτευση του θέματος είναι χρήσιμο πρωτίστως να ερευνηθεί λεξικογραφικά ο όρος *διαθήκη*. Από τη διεξαχθείσα έρευνα, προκύπτουν οι ακόλουθες σημασίες: 1) συνθήκη, συμφωνία²², 2) μετωνυμικά, με θρησκευτικό περιεχόμενο ως συμφωνία του Θεού με τον άνθρωπο, επί παραδείγματι *Παλαιά και Νέα Διαθήκη*²³, 3) με τη νεότερη σημασία, ως κληροδότηση περιουσίας²⁴, 4) οι παραινέσεις, οι συμβουλές προς τους μεταγενέστερους²⁵, 5) αναφορά²⁶. Το επίθετο *διαθηκῶς* δηλώνει αυτόν που αναφέρεται στη διαθήκη και απαντά σε βυζαντινά συμβόλαια του 12ου αιώνα. Συχνά εκφέρεται από κοινού με το ουσιαστικό *γράμμα* ή *ἔγγραφον*²⁷. Στα λατινικά ο όρος *διαθήκη* αποδίδεται με τον όρο *testamentum*²⁸. Οι *διαθήκες*, όταν διατυπώνονται ως κανονισμοί μοναστηρίων ή ευαγών ιδρυμάτων,

---

Patriarchats von Konstantinopel II (CFHB 19/2) [=PRK], Wien 1995 II. αρ., 152, 414,²⁴⁻²⁶.
... ἐξέθετο διαθήκην ἐχομένην τῆς τῶν φιλευσεβῶν νόμων διαταγῆς, λέγομεν ἴνα ἔχη τὸ στέργον εἰ δ' οὖν, λάβη τὴν προσήκουσαν διόρθωσιν κατ' αὐτοὺς δὴ τοὺς νόμους...

22. *LSJ*, λ. *διαθήκη*, σημασία III, συμφωνία ή συνεννόηση μεταξύ των δύο μερών, 394. Στον πληθυντικό αριθμό σημαίνει τις απόρρητες, μυστικές διατάξεις, από τις οποίες εξαρτάται το κοινό καλό, σημασία II, 394. G. W. H. LAMPE, *A Patristic Greek Lexicon* [=LAMPE], 348, σημασία 2. *LBG*, τ. 2. λ. *τὸ διαθήκιον, διαθηκοπαράδοσις, διαθηκῶς, διαθήκως, τὸ διάθημα, διαθητικός*, 358. Ε. ΚΡΙΑΡΑΣ, *Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημόδους Γραμματείας, 1100-1669* [=ΚΡΙΑΡΑΣ], Θεσσαλονίκη 1977, τ. Ε', λ. *διαθήκη*, 60, σημασία 2, 61. Ε. SOPHOCLES, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods* [=SOPHOCLES], Boston 1870 (Hildesheim - New York 1975), 360-361, σημασία 1. *Ιστορικὸν Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς τῆς τε κοινῆς ὁμιλουμένης καὶ τῶν ἰδιωμάτων* [=IANE], Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 2016, τ. 6ος, 349: αποδίδεται ως η ἔγγραφη και με νομική ισχύ δήλωση της επιθυμίας κάποιου για τη διάθεση της περιουσίας του μετά τον θάνατό του, βλ. στο ίδιο, 350, σημασία. I/α.

23. ΚΡΙΑΡΑΣ, τ. Ε', λ. *διαθήκη*, 60, σημασία. 2, 61.

24. *LSJ*, *διαθήκη*: η διάθεση περιουσίας κατά βούληση του αποθνήσκοντος, 394. LAMPE, λ. *διαθήκη*, σημασία 1. ΚΡΙΑΡΑΣ, τ. Ε', λ. *διαθήκη*, 60, σημασία. 1, 61. SOPHOCLES, 361, σημασία. 3.

25. *IANE*, τ. 6ος, 350, σημασία I/β.

26. LAMPE, λ. *διαθήκη*, 348, σημασία. 4.

27. ΚΡΙΑΡΑΣ, τ. Ε', λ. *διαθηκῶν*, 61.

28. C. DU CANGE, *Glossarium ad Scriptores mediae et infimae Graecitatis*, Lyon 1688, τ. 1, λ. *διαθήκη*, 291, τ. 2, λ. *τεσταμεντάριος*, 1549. H. G. HEUMANN - E. SECKEL, *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*, Jena 1907 (Graz 1958), λ. *testamentum*, 584.

προσδιορίζονται ως *διατάξεις και τυπικά*²⁹. Ενόστε χρησιμοποιείται και η λέξη *ὑποτύπωσης* ή *διατύπωσης*³⁰. Συνεπώς, κρίθηκε σωστό, το παρόν άρθρο να μην εστιάσει μόνο σε διαθήκες με την αυστηρά νομική σημασία του όρου, ως αποκλειστική δηλαδή κληροδότηση περιουσιακών στοιχείων, αλλά και σε όσες εμπίπτουν στην κατηγορία των *τυπικῶν*, σε όσες έχουν συμβουλευτικό χαρακτήρα (αυτοκρατορικές, τύποις προσταγμάτων, εκπροσώπων της αριστοκρατίας, πατριαρχικές), σε όσες συνιστούν ομολογίες πίστεως (διαθήκη Ιωσήφ Γαλισιώτη) ή πολιτικές παρακαταθήκες (διαθήκη Ἀρσενίου Αυτωρειανού), οιονεί διαθήκες. Τα υβριδικά αυτά κείμενα εμπίπτουν στο είδος των διαθηκῶν τόσο λόγω αυτοπροσδιορισμού όσο και βιβλιογραφικά³¹. Το ότι οι εξεταζόμενες διαθήκες, τόσο ως αποκλειστική κληροδότηση περιουσιακῶν στοιχείων όσο και ως οιονεί, ανήκουν στο συγκεκριμένο κειμενικό είδος αποδεικνύεται από την παραδεδομένη ορολογία τους³². Προκειμένου τα

29. ΑΜΑΝΤΟΣ, Βυζαντινὲς διαθήκες [σημ. 3], 282.

30. ΑΜΑΝΤΟΣ, Βυζαντινὲς διαθήκες, 282. *BMFD*, τ. 5, General Index, 2006, λ. *testaments (diathekai) lay, testaments monastic (diathekai, diatypoiseis)*.

31. J. DARROUZÈS, *Les Regestes des actes du patriarcat de Constantinople, Les regestes de 1410 à 1453*, Paris 1991, 168, βούλησις ἔγγραφος, *testament*, βούλησις ἐπιτελεύτιος. 169, *διαθήκη, testament spirituel*. Μ. ΡΑΤΕΔΑΚΙΣ, The testament of the patriarch Athanasios I of Constantinople (1289-93, 1303-09) στο: *Byzantine Religious Culture. [=Byz. Rel. Cult]. Studies in Honor of A. M. Talbot*, ἐκδ. D. SULLIVAN – E. FISHER – S. ΠΑΡΑΙΟΑΝΝΟΥ, Leiden-Boston, 2012, 439-463.

32. Ενδεικτικά: ... τὴν τελευταίαν μου βούλησιν παραδηλῶ τοῖς πᾶσιν: *Διαθήκη τοῦ ἀγιωτάτου Ἀρσενίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ρώμης καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου*, *PG*, 140, στ. 949, §B (οιονεί διαθήκη). Για τον ὄρο βούλησις, βλ. S. ΠΑΡΑΙΟΑΝΝΟΥ, Anna Komnene's will, στο: *Byz. Rel. Cult.*, 99-101, ιδιαίτέρως, 112-113, σημ. 50: ..., τῷ διαθηκῶ ἔγγραφω... : *Διαθήκη Θεοδώρου Κεραμέως*, ἐκδ: P. LEMERLE – A. GUILLOU – N. SVORONOS – D. ΠΑΡΑΧΡΥΣΑΝΘΟΥ, *Actes de Lavra*, II, 2. 1 [Archives de l' Athos VIII (στο ἐξίξ: AA)], Paris 1977, αρ. 75 (1284) σ. 32,⁵⁷: *ἀλλ' οὖν περὶ τῶν ἐμῶν καὶ αὐτὸς καὶ πρὸς τοὺς ἐμοὺς ὡς βουλευτὸν ἔμοιγε διατίθειμαι: Διαθήκη [τοῦ μεγάλου λογοθέτου Κωνσταντίνου τοῦ Ἀκροπολίτου]*, ἐκδ. Μ. TREU, Νέος Κώδιξ τῶν ἔργων τοῦ Μεγάλου λογοθέτου Κωνσταντίνου τοῦ Ἀκροπολίτου, *ΔΙΕΕ*, 4, τχ. 13 (1892), 35-50, 45-49, 47, ἀνευ ἀρίθμησης στίχων: *ἀλλ' ἐγὼ μὲν ὑμῖν, τέκνα μου ποθεινὰ, τὰ μοι κτηθέντα διένεμα, ὡς ἐπέκρινα ...* : Ἐτέρα Διαθήκη, ἐκδ. Μ. TREU, Νέος Κώδιξ..., 49-50, ἐδῶ 50, ἀνευ ἀρίθμησης στίχων: ... μὴ τὴν ἐμὴν ἀθετήσητε βούλησίν τε καὶ αἴτησιν ... : Λόγος εἰς τὴν ἀνακαίνισιν τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἀναστάσεως διαθητικός, ἐκδ: H. DELEHAYE, Constantini Acropolitae hagiographi byzantini epistularum manipulus, *AnBoll* 51 (1933), 263-284, 284.

συμπεράσματα σχετικά με τη συμβολή των διαθηκών στην έρευνα των αξιωμάτων και των τιμητικών τίτλων να είναι πιο ασφαλή, εξετάστηκαν όσο το δυνατό περισσότερα δείγματα τόσο των διαθηκών με την αυστηρή νομική σημασία του όρου όσο και των διαθηκών με την ευρύτερη έννοια, *οιονεί διαθήκες*.

Ως προς τη διάρθρωσή τους, οι διαθήκες φέρουν συγκεκριμένη δομή, μολονότι δεν υπάρχει κάποιο δεσμευτικό σχήμα³³. Στο σύντομο, ως είθισται, προοίμιό τους υπογραμμίζεται το εφήμερο της ζωής, ο επικείμενος θάνατος λόγω ασθένειας ή το επιθανάτιο άγχος³⁴. Το κύριο μέρος περιλαμβάνει την απαρίθμηση της ιδιοκτησίας του διαθέτη και ακολουθεί η διάθεση της περιουσίας. Στον επίλογο διατυπώνονται κατάρες σε όσους παραβλέψουν την επιθυμία του διαθέτη. Στο τέλος του κεμένου τίθενται η ημερομηνία και οι υπογραφές των μαρτύρων³⁵. Ο διαθέτης, όταν συντάσσει ο ίδιος τη διαθήκη του, σημειώνει έναν σταυρό

(οιονεί διαθήκη) : ... *εἶπερ ὁ θάνατός σε δεδιτόμενος διαθηκῶν μεμνήσθαι, ...γράφεις τὰς διαθήκας, ...* : Νικηφόρου τοῦ Χούμνου Διαθήκη καὶ πρὸ τῆς τελευτῆς ὡς ἐπ' αὐτῇ τῇ τελευτῇ τῇ διαθήκῃ Μικτὸς Συντακτῆριος, ἐκδ: J. F. BOISSONADE, *Anecdota Graeca*, τ. V, Paris 1829-1833 (Hildelsheim 1962), 316, άνευ ἀρίθμησης στίχων... : ...*εἰς ἐναντίωσιν τοῦ παρόντος διαθηκῶν ... γράμματος ...* : Διαθήκη Θεοδώρου Σαραντηνοῦ, ἐκδ: J. BOMPAIRE – J. LEFORT – V. KRAVARI – C. GIROS, *Actes de Vatopedi*, I. *Des origines à 1329* [AA XXI], τ. 1, Paris 2001, αρ. 64 (1325) σ. 360,¹⁹¹: ...*προηρέθην καὶ ἠθέλησα διαθήκην ταύτην*. Διαθήκη Δημητρίου Τζαμπλάκωνος, ἐκδ. R ESTANGÜI GÓMEZ, *Les Tzamlakōnes, grands propriétaires fonciers à Byzance au 14e siècle*, *REB* 72 (2014), 275-330, κείμενο, 324-326: ...*τὴν παροῦσαν ἐνδιάθετόν μου διάταξιν ὑποτίθεμαι...*: Πρώτη διαθήκη Χαρίτωνος, ἐκδ. P. LEMERLE, *Actes de Kulumus* [AA II.2], Paris 1988, αρ. 29 (1370), 113,⁷: ...*τὴν καθολικὴν διαθήκην...*: Δεύτερη διαθήκη Χαρίτωνος, στο ίδιο, αρ. 30 (1370) σ. 121,¹⁵⁴: ...*τὸ παρὸν ἐπιτελεύτειον ἐνυπόγραφον ἔγγραφον τίθεμαι καὶ ποιῶ ἐκουσίως...* : Τρίτη διαθήκη Χαρίτωνος, στο ίδιο, αρ. 36 (1378), σ. 135,⁵: *Testamentum quondam Georgii Godeli*: Διαθήκη Γεωργίου Γουδέλη, ἐκδ: T. GANCHOU, *L'ultime testament de Géorgios Goudèles, homme d'affaires, mézazôn de Jean V et ktétôr* (Constantinople, 4 mars 1421), *TM* 16 (2010), 346,¹⁻².

33. M. HINTERBERGER, *Autobiographische Traditionen in Byzanz* [WBS 22], Wien 1999, 202.

34. HINTERBERGER, *Autobiographische Traditionen*, 100: η ανθρώπινη θνητότητα συνιστά *τόπο* στις βυζαντινές διαθήκες, στο ίδιο, 203, 204. Για τα προοίμια των διαθηκών, βλ. H. HUNGER, *Prooimion. Elemente der byzantinischen Kaiseridee in den Arengen der Urkunden* [WBS 1], Wien 1964, 200-203. R. BROWNING, *Notes on Byzantine Prooimia* [WBS 1 -Supplement], Wien 1966, 22, 24.

35. HINTERBERGER, *Autobiographische Traditionen*, 206.

και προτάσσει το όνομά του στην αρχή του εγγράφου³⁶. Το κείμενο της διαθήκης είτε καταγράφεται πιστά από έναν συντάκτη είτε συγγράφεται με ορισμένες τροποποιήσεις από έναν εντεταλμένο γραφέα³⁷. Ας σημειωθεί ακόμη ότι οι διαθήκες είναι στην πλειονότητά τους ιδιωτικά έγγραφα και το περιεχόμενό τους είχε εφαρμογή στο μέλλον³⁸. Για τον λόγο αυτό και επειδή οι διαθήκες συντάσσονταν αρκετό χρονικό διάστημα πριν από τον θάνατο του διαθέτη, αναφέρουν το όνομα του βασιλεύοντος αυτοκράτορα³⁹.

Για τη συγγραφή του συγκεκριμένου άρθρου μελετήθηκαν από τις πηγές, τα έγγραφα του Αγίου Όρους⁴⁰, τα έγγραφα της Πάτιμου⁴¹, ιδιωτικά, δημόσια και πατριαρχικά έγγραφα⁴², οι αφηγηματικές πηγές, όπως και οι πατριαρχικές διαθήκες. Επιπλέον, έγινε αναζήτηση στο

36. HINTERBERGER, *Autobiographische Traditionen*, 206.

37. HINTERBERGER, *Autobiographische Traditionen*, 206.

38. Μ. ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ – ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, *Έγγραφα Πάτιμου Β'. Δημοσίων Λειτουργιών*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 1980, 245-246.

39. ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ, *Έγγραφα Πάτιμου Β'*, 245-246.

40. *Actes de Chilandar I, Des origines à 1319*, έκδ. Μ. ŽIVOJINOVIĆ – V. KRAVARI – C. GIROS [AA XX], Paris 1995. *Actes de Dionysiou*, έκδ. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ [AA IV], Paris 1968. *Actes de Docheiariou*, έκδ. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ [AA XIII], Paris 1984. *Actes Iviron III, De 1204 à 1328*, έκδ. J. LEFORT – Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ – D. PAPACHRYSSANTHOU – V. KRAVARI – H. MÉTRÉVELI [AA XVIII], Paris 1994. *EIDEM, Actes Iviron IV. De 1328 au debut du XVIIe siècle* [AA XIX], Paris 1995. *Actes de Lavra II*, έκδ. P. LEMERLE – A. GUILLOU – Ν. SVORONOS – D. PAPACHRYSSANTHOU, *De 1204 à 1328*, II, 2. 1 [AA VIII], Paris 1977. *Actes de Lavra III*, έκδ. EIDEM, *De 1329 à 1500* [AA X], Paris 1979. *Actes du Pantocrator*, έκδ. V. KRAVARI [AA XVII], Paris 1991. *Actes de Vatopédi II*, έκδ. J. LEFORT – V. KRAVARI – C. GIROS – K. SMYRLIS, *De 1330 à 1376* [AA XXII], τ. II, Paris 2006. *Actes de Xénophon*, έκδ. D. PAPACHRYSSANTHOU [AA XV], Paris 1986. *Actes de Xéropotamou*, έκδ. J. BOMPAIRE [AA III], Paris 1986.

41. Ε. ΒΡΑΝΟΥΣΗ, *Έγγραφα Πάτιμου Α'. Αυτοκρατορικά*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 1980. ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ, *Έγγρ. Πάτιμου Β'* [σημ. 38]. Μ. ΓΕΡΟΥΛΑΜΑΤΟΥ, *Βυζαντινά Έγγραφα της μονής Πάτιμου, Γ' Πατριαρχικά*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, Αθήνα 2016.

42. *MM*, τ. I-VI. Πρβλ. *PRK* [σημ. 21], I-III. Εξετάστηκε, επίσης, η συλλογή του F. TRINCHERA, *Syllabus graecarum membranarum*, Neapoli 1865, στην οποία εντοπίζονται συνολικά εννέα διαθήκες, μόνο, όμως, μία εμπίπτει στην παλαιολογία περίοδο, εκείνη του Λουμβάρδου Ρούσσου (1265) [σσ. 427-430], όπου σημειώνονται τα αξιώματα του ριγός και εκείνο του δικαστή, *iudex*. Στο *PLP*, αρ. 24439, ο Λουμβάρδος Ρούσσος προσδιορίζεται ως γαιοκτήμονας στην περιοχή της Καλαβρίας, περιοχή εκτός βυζαντινής αυτοκρατορίας.

PLP μελών «αριστοκρατικών» οικογενειών⁴³, με κριτήριο, αν οι ίδιοι έχουν συντάξει διαθήκη ή αν καταγράφονται ως μάρτυρες σε διαθήκες άλλων προσώπων⁴⁴. Έχει ήδη επισημανθεί ότι οι διαθήκες προέρχονται από ετερόκλητες πηγές⁴⁵. Συνεπώς, οι εξεταζόμενες διαθήκες δύνανται να κατηγοριοποιηθούν, με κριτήριο τόσο το περιεχόμενό τους όσο και τη μορφή τους, σε: α) αυτοτελείς διαθήκες, β) διαθήκες ενσωματωμένες σε αφηγηματικές πηγές. Ενδεικτικά, στην πρώτη κατηγορία εμπίπτουν οι διαθήκες του Κωνσταντίνου Ακροπολίτη, η διαθήκη του πατριάρχη Αρσενίου και εκείνη του Νικηφόρου Χούμνου, στην δεύτερη κατηγορία εντάσσεται η διαθήκη του Μανουήλ Β΄, η οποία βρίσκεται ενσωματωμένη στο *Βραχύ Χρονικό* του Γεωργίου Σφρατζή, η διαθήκη του Ιωάννη Γλυκέος, και η διαθήκη ενός μοναχού και εκείνη του μεγάλου πρωτοσύγκελλου, οι οποίες εντάσσονται στο ιστορικό έργο του Νικηφόρου Γρηγορά.

Προκειμένου να είναι όσο το δυνατό πλήρης η εικόνα για τα αξιώματα και τους τίτλους, κρίθηκε σκόπιμο να επιλεγούν διαθήκες, που εκτείνονται σε όλο το χρονολογικό φάσμα της προς έρευνα περιόδου (1259-1453) και προερχόμενες τόσο από κοσμικούς όσο και από εκκλησιαστικούς αξιωματούχους. Με κριτήριο την κοσμική ή την εκκλησιαστική ιδιότητα του διαθέτη, οι διαθήκες διαιρούνται σε κοσμικές και σε εκκλησιαστικές. Οι πρώτες περαιτέρω κατηγοριοποιούνται σε: α) αυτοκρατορικές και β) αριστοκρατικές. Στις αυτοκρατορικές ανήκουν η διαθήκη του Μιχαήλ Η΄, η διαθήκη του Μανουήλ Β΄, οι *Υποθήκαι βασιλικής άγωγής*, ενώ στις αριστοκρατικές οι δύο διαθήκες του Κωνσταντίνου Ακροπολίτη, η

43. Σ. ΣΟΛΩΜΟΥ, *Ο πολιτικός ρόλος των μεγάλων οικογενειών κατά την παλαιολόγεια περίοδο. Τα πρόσωπα και τα κείμενα*, Αθήνα 2016 (Διδακτορική Διατριβή = <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/39415>). Ο όρος τίθεται εντός εισαγωγικών, καθώς κατά την παλαιολόγεια περίοδο διακρίνονται αρκετές υποκατηγορίες της αριστοκρατίας λόγω της αυξημένης κοινωνικής κινητικότητας. ΣΟΛΩΜΟΥ, *Πολιτικός ρόλος*, 61-260. Πβλ. K. P. MATSCHKE – F. TINNEFELD, *Die Gesellschaft im späten Byzanz. Gruppen, Strukturen und Lebensformen*, Köln – Weimar – Wien 2001, 99-157.

44. Οι συντασσόμενες διαθήκες στην Κρήτη, λόγω ενετοκρατίας, εξαιρέθηκαν από την παρούσα μελέτη. Η διαθήκη της Κατερίνας Λεονέσας [*PLP*, αρ. 14662], συντασσόμενη την 24η Φεβρουαρίου 1437 στην Πάτρα, δεν παραδίδει κάποιο αξίωμα ή τίτλο, παρά μόνο την τιμητική προσφώνηση *κϋρ και κυρά*. Έκδ. R. GERLAND, *Neue Quellen zur Geschichte des Lateinischen Erzbistums Patras*, Leipzig 1903, 221-222.

45. ΠΑΤΕΔΑΚΗΣ, *Διαθήκες πατριαρχών* [σημ. 7], 66.

διαθήκη του Νικηφόρου Χούμνου, η διαθήκη του Θεοδώρου Σαραντηνού, η διαθήκη του Δημητρίου Τζαμπλάκωνος και εκείνη του Γεωργίου Γουδέλη. Οι εκκλησιαστικές με τη σειρά τους κατατάσσονται σε: α) Πατριαρχικές, όπως η διαθήκη του πατριάρχη Αρσενίου, του Ιωάννη Βέκκου, του Ιωάννη ΙΓ' Γλυκός, του Νείλου Κεραμέως, του πατριάρχη Ισιδώρου, του πατριάρχη Ματθαίου Α', β) ανώτερων εκκλησιαστικών αξιωματούχων, όπως εκείνη του αρχιεπισκόπου Αχρίδας Θεοδώρου Κεραμέως και οι τρεις διαθήκες του μητροπολίτη Ουγγροβλαχίας Χαρίτωνος, και σε γ) διαθήκες μοναχών.

Στην αυτοκρατορική διαθήκη του Μιχαήλ Η', με τη μορφή προστάγματος (1272)⁴⁶, η οποία φέρει χρονολόγηση στο τέλος, διασώζεται ο μήνας και η ινδικτιώνα, τὸ μηνὶ Νοεμβρίῳ ἰνδικτιῶνος πρώτης, ενώ η εγκυρότητα του κεμένου προσδιορίζεται τόσο από την ύπαρξη σταυρών στην αρχή και στο τέλος, όσο και με τη διατύπωση δι' ἔρυθρων γραμμῶν τῆς βασιλικῆς καὶ θείας χειρὸς⁴⁷. Ορίζονται τα καθήκοντα του συμβασιλέα και σε αυτό το πλαίσιο καταγράφονται τα ακόλουθα κοσμικά αξιώματα: μέγας δομῆστικός (4ο στην ιεραρχική κατάταξη του Ψευδο-Κωδινού)⁴⁸, πρωτοστράτορας (8ο στην ιεραρχική κατάταξη του Ψευδο-Κωδινού)⁴⁹ παρακοιμώμενοι⁵⁰, ο ἐπὶ τῆς τραπέζης⁵¹ (21ο στην ιεραρχική κατάταξη του Ψευδο-Κωδινού), σκουτέριος (42ο στην ιεραρχική κατάταξη του Ψευδο-Κωδινού)⁵². Πρόκειται για αξιώματα, τα οποία σχετίζονταν με τη λειτουργία του κράτους, όπως του μεγάλου δομῆστικού, αξιώματα που συνδέονταν με την αυλή (σκουτέριος), αξιώματα που συνδέονταν με τις προσωπικές υπηρεσίες προς τον αυτοκράτορα, όπως οι παρακοιμώμενοι

46. Πρόσταγμα Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου, έκδ. Α. HEISENBERG, *Aus der Geschichte und Literatur der Palaiologenzeit*, München 1920, 37-41.

47. Πρόσταγμα Μιχαήλ Η', 41,¹¹¹⁻¹¹²: + Εἶχε καὶ δι' ἔρυθρων γραμμῶν τῆς βασιλικῆς καὶ θείας χειρὸς τὸ μηνὶ Νοεμβρίῳ ἰνδικτιῶνος πρώτης ++.

48. Πρόσταγμα Μιχαήλ Η', 38,⁷,¹¹⁻¹²: ἀλλὰ καὶ ὁ μέγας δομῆστικός τῷ ὀφφικίῳ αὐτοῦ τῆς τραπέζης ὑπηρεσίαν.

49. Πρόσταγμα Μιχαήλ Η', 38,⁷⁻⁸: ...τις τῶν πρωτοστρατόρων...

50. Πρόσταγμα Μιχαήλ Η', 78,⁸: ...τις τῶν παρακοιμωμένων...: Δεν διευκρινίζεται αν πρόκειται για τον παρακοιμώμενο της σφενδόνης (16ο στον κατάλογο του Ψευδο-Κωδινού) ή τον παρακοιμώμενο του κοιτώνος (17ο).

51. Πρόσταγμα Μιχαήλ Η', 38,^{23, 25}.

52. Πρόσταγμα Μιχαήλ Η', 38,^{24, 27}.

και ο επί της τραπέζης⁵³. Το αξίωμα του πρωτοστράτορα στον Ψευδο-Κωδινό περιλαμβάνει υπηρεσίες τόσο προσωπικές προς τον αυτοκράτορα όσο και στρατιωτικές, ως υψηλός στρατιωτικός αξιωματούχος⁵⁴, άρα εμπίπτει τόσο στην ομάδα των αξιωμάτων που συνδέονταν με την κρατική λειτουργία όσο και σε εκείνα που συνδέονταν με την προσφορά προσωπικών υπηρεσιών προς τον αυτοκράτορα. Σημειωτέον ότι τα αξιώματα δεν συνοδεύονται από ονόματα προσώπων. Συνεπώς, τα στοιχεία, μολοντί δεν συμβάλλουν στην εξακρίβωση της προσωπογραφίας της εποχής, ωστόσο διασώζουν σημαντικά αξιώματα και μερικές από τις αρμοδιότητες αυτών, συμπληρώνοντας ως εκ τούτου τη διοικητική εικόνα των πρώιμων παλαιολόγειων χρόνων. Δηλώνεται, ακολούθως, ο προσδιορισμός του αξιώματος ως *ὄφφικίου*⁵⁵ και οι κάτοχοι των αξιωμάτων προσδιορίζονται ως *ὄφφικιάλιοι ἄρχοντες*⁵⁶. Με τον όρο *ἄρχοντες* προσδιορίζονταν οι αξιωματούχοι και οι τιτλούχοι του παλατίου⁵⁷, ενώ ο συγκεκριμένος όρος κατά την παλαιολόγεια περίοδο αναφερόταν τόσο στην αριστοκρατία και την κοινωνική ελίτ, αστικής ή έγγειας κτήσης⁵⁸. Άξια μνείας είναι και η διατύπωση *μεγάλοι ἄνθρωποι*, όσοι κρατούν *τὴν βασιλικὴν σπάθην*⁵⁹. Άρα, η οιοινεί διαθήκη παρουσιάζει

53. Τ. ΚΙΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Βασιλεύς ή οικονομός. Πολιτική εξουσία και ιδεολογία πριν την άλωση*, Αθήνα 2007, 118-119.

54. MACRIDES - MUNITIZ - ANGELOV, *Pseudo-Kodinos* (σημ. 1), 304.

55. Πρόσταγμα Μιχαήλ Η΄ [σημ. 46], 38,²⁶.

56. Πρόσταγμα Μιχαήλ Η΄, 8,²⁰. ΚΙΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Βασιλεύς* [σημ. 53], 70-71, 90, οι *ὄφφικιάλιοι* συγκροτούσαν μία κλειστή και αδιάλλακτη ομάδα εκκλησιαστικών αξιωματούχων, με γραφειοκρατικά χαρακτηριστικά, όπως και οι κοσμικοί *ἄρχοντες*.

57. MACRIDES - MUNITIZ - ANGELOV, *Pseudo-Kodinos* [σημ. 1], 292.

58. MACRIDES - MUNITIZ - ANGELOV, *Pseudo-Kodinos*, 293.

59. Πρόσταγμα Μιχαήλ Η΄ [σημ. 46], 38,⁹⁻¹¹. Στην κατηγορία των αυτοκρατορικών διαθηκών πιθανόν θα πρέπει να αναφερθεί και ένα ορκωμοτικό έγγραφο, για το οποίο γίνεται μνεία στην *Ιστορία* του Νικηφόρου Γρηγορά. Ο Ανδρόνικος Β΄ δεσμεύεται να μην διεκδικήσει την εξουσία, βλ. Νικηφόρος Γρηγοράς, *Ρωμαϊκή Ιστορία*, έκδ. I. BEKKER - L. SCHOPEN, *Nicephori Gregorae Byzantina Historia* [CSHB 19], Bonn, τ. I, IX.10, 446,¹²⁻¹⁴: *...καὶ πέμψας ὄρκον ἀπήτησεν ἔγγραφον ἐξ αὐτοῦ διαβεβαιούμενον, μηδέποτε μήτε ζητῆσαι βασιλεῖον κράτος, μήτε μὴν διδόμενον δέξασθαι ...*: E. VOORDECKERS, A propos de la renonciation au trone d'Andronic II Paleologue en 1330, *REB* 26 (1968), 185-188. U. BOSCH, Ein "Testament" des Kaisers Andronikos II Palaiologos?, *ZRVI* 12 (1970), 55-59: αποδεικνύεται ότι πρόκειται για πλαστή διαθήκη, η οποία εξυπηρετούσε τις βλέψεις των

ενδιαφέρον ως προς τη χρήση πολιτικής ορολογίας, προσδιοριστικής των αξιωμάτων.

Στην αυτοκρατορική διαθήκη του Μανουήλ Β΄, η οποία ενσωματώνεται στο *Βραχύ Χρονικό* του Γεωργίου Σφραντζή⁶⁰, μνημονεύονται το αξίωμα του βασιλέα⁶¹, η αυτοκράτειρα, η οποία προσδιορίζεται ως *δέσποινα*⁶² και οι *κελλιῶται*⁶³. Οι τελευταίοι επιφορτίζονταν με προσωπικές υπηρεσίες προς τον αυτοκράτορα⁶⁴. Ας σημειωθεί η επισήμανση του Γεωργίου Σφραντζή, ότι οι βασιλείς δεν διαθέτουν, αλλά προστάζουν: *οὐ γάρ διατίθενται οἱ βασιλεῖς, ἀλλὰ προστάττουσιν...*⁶⁵, για να υπογραμμίσει το αμετάκλητο της απόφασης της βασιλικής εξουσίας. Από τη μελέτη της συγκεκριμένης διαθήκης δεν προκύπτουν πολλά συμπεράσματα ως προς το εξεταζόμενο ζήτημα, καθώς ο σκοπός, για τον οποίο καταγράφεται η διαθήκη στο *Βραχύ Χρονικό*, είναι η υπογράμμιση της βούλησης του Μανουήλ Β΄, όπως και η κατάδειξη του ρόλου του Γεωργίου Σφραντζή ως επιτρόπου και εκτελεστή της διαθήκης, άρα και της εμπιστοσύνης, με την οποία τον περιέβαλλε ο ίδιος ο Μανουήλ Β΄.

Αυτοκρατορική διαθήκη συνιστούν τρόπον τινά και οι *Ύποθῆκαι βασιλικῆς ἀγωγῆς*, του Μανουήλ Β΄⁶⁶, αν και εμπίπτουν, όπως εύστοχα έχει διαπιστωθεί, στο κειμενικό είδος κάτοπτρα ηγεμόνος⁶⁷. Εκτός από το ανώτατο αξίωμα του βασιλέα, το οποίο παραδίδεται στην ακροστιχίδα

Λατίνων. Η διαθήκη αναφέρεται στο τελευταίο διάταγμα του Ιωάννη ΙΙ Μομφερράτου, το έτος 1372. Στη δυτική πηγή δηλώνεται ουσιαστικά μόνο η επιθυμία του Ανδρονίκου Β΄ να εμπιστευτεί στον γιο του Θεόδωρο τη Θεσσαλονίκη, το έτος 1323. *PLP*, αρ. 21465.

60. Γεώργιος Σφραντζής, *Βραχὺν Χρονικό*, έκδ: R. MAISANO, *Giorgio Sfranze Cronaca* [CFHB 29], Roma 1990, XV 2-3, 32,¹⁻²¹.

61. Σφραντζής, *Βραχὺν Χρονικό*, 32,^{1, 5, 15}.

62. Σφραντζής, *Βραχὺν Χρονικό*, 32,¹⁵. Για τον τίτλο της *δεσποίνης*, βλ. Ε. ΜΑΡΓΑΡΟΥ, *Τίτλοι και επαγγελματικά ονόματα γυναικών στο Βυζάντιο* [Βυζαντινά κείμενα και Μελέται 29], Θεσσαλονίκη 2000, 30-41.

63. Σφραντζής, *Βραχὺν Χρονικό*, 32,^{11, 18}.

64. ΚΙΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Βασιλεύς* [σημ. 53], 119.

65. Σφραντζής, *Βραχὺν Χρονικό*, 32,⁵. ΚΙΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Βασιλεύς*, 117-126, αξιώματα και τίτλοι.

66. *PG* 156, στ. 320-384.

67. Κ. ΠΑΪΔΑΣ, *Τα βυζαντινά «Κάτοπτρα Ηγεμόνος» της ύστερης περιόδου (1254-1403)*, Αθήνα 2006, 44-45.

(η οποία σχηματίζεται από το αρχικό γράμμα κάθε κεφαλαίου)⁶⁸, δεν εντοπίζεται μνεία σε άλλα αξιώματα ή τίτλους. Αυτό εξηγείται από τον σκοπό που εξυπηρετεί το συγκεκριμένο κείμενο, το οποίο συνιστά ουσιαστικά μία πραγματεία για τις αρετές, που πρέπει να διέπουν τον βασιλέα⁶⁹. Η μνεία, λοιπόν, στον βασιλέα, στη συγκεκριμένη οιονει διαθήκη, συνδέεται με την ανάδειξη της αυτοκρατορικής ιδεολογίας. Για τους άρχοντες, οι οποίοι τον πλαισιώνουν, επισημαίνεται απλώς ότι πρέπει να είναι άριστοι και χρηστοί και ο βασιλέας να εξετάζει τη σχέση τους με το θείο, με τους συγγενείς τους, με τους φίλους τους και τους ξένους, προκειμένου να εξακριβώσει τον χαρακτήρα τους⁷⁰.

Συνοψίζοντας τα των αυτοκρατορικών διαθηκών, η έρευνα κατέδειξε ότι τα περισσότερα στοιχεία για τα κοσμικά αξιώματα και τους τίτλους παραδίδονται στο πρόσταγμα του Μιχαήλ Η΄, δεδομένο, που συνδέεται με τη γενικότερη εσωτερική πολιτική που επεδίωξε να εφαρμόσει ο ιδρυτής της δυναστείας των Παλαιολόγων και τη γενικότερη τάση του να επαναφέρει τα κομνηνεια πρότυπα. Περαιτέρω, είναι προφανές ότι το πλήθος ή η απουσία όπως και το είδος των κοσμικών αξιωμάτων και τίτλων στις αυτοκρατορικές διαθήκες εξαρτάται όχι μόνο από το είδος του κειμένου αλλά και τις προθέσεις του διαθέτη.

Από τις αριστοκρατικές διαθήκες ξεχωρίζουν οι τρεις διαθήκες του Κωνσταντίνου Ακροπολίτη (*terminus ante quem* Μάιος 1324⁷¹). Στην πρώτη διαθήκη απαντά το αξίωμα του *μεγάλου λογοθέτη* (9ο στην κατάταξη των τακτικών του 14ου αιώνα), το οποίο αποδίδεται στον πατέρα του Γεώργιο (από το 1255 έως το 1282)⁷². Στη δεύτερη

68. PG 156, στ. 320. Ακροστιχίδα: Βασιλεὺς Μανουὴλ Πατὴρ Βασιλεὶ Ἰωάννη Υἱῶ,...

69. PG 156, στ. 352, § NA. Ο βασιλέας οφείλει να ασκεί με χρηστότητα τη νομοθετική εξουσία, όπως και τη δικαστική: ΠΑΪΔΑΣ, *Κάτοπτρα ηγεμόνος* [σημ. 67], 80.

70. PG 156, στ. 329, § IH. ΠΑΪΔΑΣ, *Κάτοπτρα ηγεμόνος* [σημ. 67], 149-153. Πβλ. ΚΙΟΥΣΠΟΥΛΟΥ, *Βασιλείς* [σημ. 53], 189-195: σημειώνεται ότι τα συγκεκριμένα κείμενα είχαν πολιτική σκοπιμότητα και επίκαιρο πολιτικό μήνυμα.

71. Πρώτη διαθήκη Κωνσταντίνου Ακροπολίτη [σημ. 32], 45-49. Δεύτερη διαθήκη Κ. Ακροπολίτη [σημ. 32], 49-50. Λόγος Διαθητικός [σημ. 32], κείμενο 279-284. PLP, αρ. 520.

72. Πρώτη διαθήκη Κωνσταντίνου Ακροπολίτη, 48, άνευ αριθμησης στίχων: *πρὸς οὓν τοῦ ἐμοῦ πατρὸς, ὃς μέγας μὲν τὴν ἀξίαν λογοθέτης ὠνόμαστο, μέγιστος δὲ τὴν ἐν λόγοις καὶ περὶ λόγους ἐνέργειαν ἦν καὶ πλείων τῆς κλήσεως τὴν ἀλήθειαν, ὡς καὶ πᾶς τις ἂν ὀπωσοῦν ἐπαίῳ λόγου καὶ παιδείας ξυμφήσειε, ...*: GUILLAND, *Institutions* [σημ. 11], τ. II, 236, 246. PLP, αρ. 518.

διαθήκη, η οποία είναι συντομότερη της προηγούμενης, δεν γίνεται μνεία σε κάποιο κοσμικό αξίωμα⁷³. Από τη μελέτη της διαθήκης για τη μονή της Αναστάσεως (*terminus post quem* 1295⁷⁴), δεν εντοπίστηκε κάποιο αξίωμα ή τίτλος, παρά μόνο αναφορά στους βασιλείς, Κωνσταντίνο και Ελένη, ιδρυτές του ναού της Αναστάσεως, και στην ανακαίνισή του μετά την κατάρρευσή του, λόγω της άλωσης από τους Φράγκους το 1204⁷⁵. Η μνεία στους βασιλείς συνδέεται με την ανάδειξη της αυτοκρατορικής ιδεολογίας και με την προβολή τους ως ανακαινιστών ιερών ναών. Ακόμη και η αναφορά στον πατέρα του δεν προσδιορίζεται από τα αξιώματα, που κατείχε, αλλά περιορίζεται μόνο στο επίθετο περιφανής *ἐπὶ τῷ περιφανεί... πατρί*⁷⁶. Το περιεχόμενο της διαθήκης τονίζει περισσότερο τη θρησκευτική διάσταση της δωρεάς προς τη μονή⁷⁷, προσφέρει δεδομένα για την παιδεία του Κωνσταντίνου Ακροπολίτη⁷⁸ και καταλήγει στον σκοπό της δωρεάς, που δεν είναι άλλος από τη μνημόνευση⁷⁹.

Στο παραδοτικό γράμμα, με το οποίο εκτελείται η διαθήκη του *τζαούσιου* Γεώργιου Μελισσηνού (ο *terminus ante quem* τοποθετείται τον Δεκέμβριο του 1284, έτος θανάτου του διαθέτη⁸⁰), ο οποίος ενδιαθήκως κληροδοτεί στη μονή Λεμβιώτισσας στη Σμύρνη την περιουσία του, δηλώνεται το αξίωμα του *τζαούσιου* και εκείνο του *δούκα*⁸¹. Στο έγγραφο απουσιάζει ο προσδιορισμός *μέγας*, τόσο από το αξίωμα *τζαούσιος* όσο και από το αξίωμα του *δούκα*. Άρα, πρόκειται για αξιώματα στα πλαίσια

73. Δεύτερη διαθήκη Κωνσταντίνου Ακροπολίτη, 49-50.

74. Λόγος διαθητικός, 263-284, κείμενο, 279-284. Α. Μ. TALBOT, στο: *BMFD*, τ. IV, 1374-82.

75. Λόγος διαθητικός, 279, § 2: ... τὸν ἐπ' ὀνόματι τῆς τοῦ κυρίου καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἀναστάσεως ἐκ μὲν βάρων τὴν ἀρχὴν ὑπὸ τῆς ἐν ἀγίαις περιωνύμου Ἑλένης, τῆς τοῦ ἐν βασιλεῦσιν ἀοιδίμου καὶ ἰσαποστόλου Κωνσταντίνου μητρος, ἀνεγερθέντα νεών, ... μετὰ δέ γε τὴν τῆς Κωνσταντίνου ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν ἄλωσιν ἐρειπωθέντα τε καὶ καταβληθέντα σχεδὸν τέλεον ...

76.. Λόγος διαθητικός, 280, § 3.

77. Λόγος διαθητικός, 279, § 1, 281, § 5.

78. Λόγος διαθητικός, 280-281, § 4.

79. Λόγος διαθητικός, 283, § 7. Παραδίδονται επίσης προσωπογραφικά δεδομένα για τη μητέρα του Ευδοκία και τη σύζυγό του Μαρία, 282, § 6.

80. *PLP*, αρ. 17812. Για τους Μελισσηνούς βλ. Ι. ΧΑΣΙΩΤΗΣ, *Μακάριος, Θεόδωρος και Νικηφόρος οί Μελισσηνοί (Μελισσουργοί)*, Θεσσαλονίκη 1966.

81. *MM*, IV, 267-268.

της επαρχιακής διοίκησης με στρατιωτικές και φορολογικές αρμοδιότητες αντίστοιχα⁸².

Πενιχρά δεδομένα σχετικά με τα αξιώματα και τους τίτλους αντλούμε από τη σύντομη διαθήκη του Θεόδωρου Βρανά Κομνηνού, του οποίου η έγγεια περιουσία ήταν στην περιοχή της Σμύρνης⁸³. Η διαθήκη συντάχθηκε τον Ιούνιο του έτους 1285. Τόσο ο Θεόδωρος Βρανάς όσο και οι μάρτυρες του διαθηκώου εγγράφου δεν καταγράφονται ως φορείς κοσμικού αξιώματος ή τιμητικού τίτλου. Η μόνη αναφορά είναι εκείνη στο αξίωμα του βασιλέα, τόσο στις υπογραφές των μαρτύρων όσο και στις ζημίες από τη μη αθέτηση της διαθήκης, οι οποίες εγγίζονται και το βεσιτάριον του βασιλέως⁸⁴, ενώ ο ίδιος ο Θεόδωρος Βρανάς φέρεται ως δοῦλος του βασιλέα: †Ο δοῦλος τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως Θεόδωρος ὁ Βρανᾶς†. Ας σημειωθεί ότι οι συντάκτες του *PLP* θεωρούν ότι ο προσδιορισμός είναι δηλωτικός ιδιότητας του κληροδότη, την περίοδο 1281-1285⁸⁵. Ο συγκεκριμένος τιμητικός χαρακτηρισμός επιβεβαιώνει την εγγύτητα του διαθέτη προς τον βασιλέα, τον Ανδρόνικο Β΄, και εμφανίζεται στις υπογραφές των εγγράφων του 13ου αιώνα. Αυτή η πρακτική συνεχίζεται και επί Παλαιολόγων μέχρι και τον 15ο αιώνα, αν και σε σφραγίδες οι δοῦλοι του αυτοκράτορα δεν μαρτυρούνται τον 12ο αιώνα⁸⁶. Ο όρος δοῦλος καθόλη τη βυζαντινή περίοδο υπογραμμίζει την

82. L. MAKSIMOVIĆ, *The Byzantine provincial administration under the Palaiologoi*, Amsterdam 1988, 180-182, τζαούσιος, 40-42, 111, δούξ. MACRIDES – MUNITIZ – ANGELOV, *Pseudo-Kodinos* [σημ. 1], 105, σημείωση 226 και 304, 310.

83. *MM*, IV, 114-115. Τὸ διαθηκῶον γράμμα τοῦ Βρανᾶ ἐκείνου κυροῦ Θεοδώρου. Για την οικογένεια των Βρανάδων, βλ. H. AHRWEILER, L'histoire et la géographie de la région de Smyrne entre les deux occupations turques (1081-1317), *TM* 1 (1965), 168. Για τον Θεόδωρο Βρανά Κομνηνό, βλ. *PLP*, αρ. 3171. Πβλ. *PRK* [σημ. 21], I, 562-566, έγγραφο της πατριαρχικής συνόδου, το οποίο δικαιώνει τον Θεόδωρο Βρανά σχετικά με την προφορική τελευταία βούληση της συζύγου του.

84. *MM*, IV, 115: ... ἀλλὰ καὶ ζημία ὑποπεσεῖται εἰς τὸ θεοφροῦρητον βεσιτάριον τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως ... Για το βασιλικόν βεσιτάριον βλ. παρακάτω, σημείωση 200.

85. *PLP*, αρ. 3171.

86. J. VERPEAUX, Les oikeioi. Notes d'histoire institutionnelle et sociale, *REB* 23 (1965), 89-99: 96. Επίσης, εμφανίζεται και σε σφραγίδες προγενέστερης εποχής, μέσα 6ου – αρχές 13ου, βλ. E. STEPANOVA, Ὁ ἄνθρωπος τοῦ βασιλέως and ὁ δοῦλος τοῦ βασιλέως on Byzantine Seals, στο: *Byzantine and Rus' Seals*. Proceedings of the International Colloquium on Rus'-

εξάρτηση ή την υποταγή ενός προσώπου σε ένα άλλο με υψηλότερη θέση, που έχει αυτοκρατορική ή θεϊκή εξουσία⁸⁷. Επίσης, σε σφραγίδες που προέρχονται από το ίδιο πρόσωπο του 12ου αιώνα χρησιμοποιείται σε μία ο όρος *δοῦλος τοῦ βασιλέως* και σε άλλη *ἄνθρωπος τοῦ βασιλέως*, γεγονός το οποίο δείχνει τη νοηματική συγγένεια των δύο χαρακτηρισμών⁸⁸. Εν τούτοις, χρονολογικά οι όροι δεν συμπίπτουν στις σφραγίδες, καθώς ο όρος *ἄνθρωπος τοῦ βασιλέως* μαρτυρείται τόσο σε σφραγίδες όσο και σε έγγραφα το β' ἡμισυ του 11ου αιώνα, ενώ σε σφραγίδες και σε έγγραφα του 12ου αιώνα αντικαθίσταται από τον όρο *δοῦλος τοῦ βασιλέως*⁸⁹. Κατά την E. Stepanova, η ομάδα των φορέων των αναφερθέντων τιμητικών χαρακτηρισμών παρουσιάζει ετερογένεια, καθώς περιλαμβάνει φορείς, οι οποίοι συχνά δεν έφεραν υψηλούς τίτλους και αξιώματα. Ακόμη, ορισμένοι από αυτούς ήταν ξένοι⁹⁰.

Στην κατηγορία των αριστοκρατικών διαθηκών, εντάσσεται και η διαθήκη του Νικηφόρου Χούμνου⁹¹. Η συγκεκριμένη διαθήκη συντάχθηκε μεταξύ του 1303-1307, κατά τους εκδότες του *PLP*, όταν ο διαθέτης, δηλαδή, ήταν ήδη *μεσάζων*. Ο Νικηφόρος Χούμνος αναφέρεται στη δομή γενικά των διαθηκών, σημειώνοντας ότι ο διαθέτης κληροδοτεί μέρος της περιουσίας του και στους βασιλείς⁹², τονίζει δηλαδή γενικά την ιδιότητα των βασιλέων ως αποδεκτών δωρεών. Ο ίδιος εφαρμόζει το αναφερθέν πρότυπο στη σύνταξη της διαθήκης του και σε αυτό το συγκεκριμένο μαρτυρείται το υπέρτατο αξίωμα του *βασιλέα*, με αφορμή την κληροδότηση χρυσών νομισμάτων στους βασιλείς, προκειμένου να

Byzantine Sigillography, Kyiv, 13-16 September 2013, έκδ. H. IVAKIN – N. KHRUPAROV – W. SEIBT, Kyiv 2015, 125-142, ιδιαιτέρως 129. G. WEISS, *Johannes Kantakuzenos. Aristokrat, Staatsmann, Kaiser und Mönch in der Gesellschaftsentwicklung von Byzanz im 14. Jahrhundert*, Wiesbaden 1969, 146-147. *BMD*, τ. 5, 1680. ΣΩΛΩΜΟΥ, *Πολιτικός ρόλος* [σημ. 43], 372-373.

87. STEPANOVA, *Δοῦλος τοῦ βασιλέως*, 125.

88. STEPANOVA, *Δοῦλος τοῦ βασιλέως*, 135.

89. STEPANOVA, *Δοῦλος τοῦ βασιλέως*, 140.

90. STEPANOVA, *Δοῦλος τοῦ βασιλέως*, 140.

91. Διαθήκη Νικηφόρου Χούμνου [σημ. 32], 314-350.

92. Διαθήκη Νικηφόρου Χούμνου, 318, άνευ αριθμησης στίχων: ... *ἀφείς τὰ κατὰ γνώμην ἐν διαθήκαις γράφειν, γράφει τὰ τῆς τυραννίδος. Εἶτα τὰ γράμματα τελευταίαν φασίν βούλησιν καὶ ἀκίνητόν τινα διαθήκην, καὶ ὡς ἔξεστιν οὐδενὶ ἀθετεῖν καὶ παραποιεῖν.*

εκφράσει την ευγνωμοσύνη του για τη γενναιοδωρία τους⁹³. Παραδίδεται ακόμη το αξίωμα της βασιλίσσας, το οποίο αποδίδεται στην Ειρήνη Μομφερρατική, σύζυγο του Ανδρονίκου Β΄, για την οποία ο μεσάζων πλέκει ένα σύντομο εγκώμιο⁹⁴. Άρα, οι βασιλείς αναδεικνύονται ως αποδέκτες δωρεών και ως συνεχιστές της γενναιοδωρίας, μία από τις αρετές από την οποία πρέπει να εμφορούνται, κατά το αυτοκρατορικό πρότυπο. Αξίζει να υπογραμμισθεί ότι ο Νικηφόρος Χούμνος δεν αυτοπροσδιορίζεται ούτε με το αξίωμα του μεσάζοντα που κατείχε, όταν συνέταξε τη διαθήκη, ούτε με όσα κατείχε πριν από αυτό, όπως του *κοιαίστωρα* (1272/1275-1293) του *μυστικοῦ* (1293-1295), όπως, επίσης, τον τίτλο του *πανσέβαστου σεβαστοῦ*, που έφερε το διάστημα 1286-1300⁹⁵. Αντίθετα, σταχυολογούνται ορισμένα δεδομένα της νομοθεσίας τόσο για τον κληροδότη όσο και για τον κληρονόμο, όπως και για τον ρόλο των δικαστών⁹⁶. Η συγκεκριμένη διαθήκη συνιστά ένα υβριδικό κείμενο, καθώς διαπλέκει τη διάθεση περιουσίας με εγκωμιαστικές αναφορές και με έντονο ρητορικό ύφος, ανάλογο της πνευματικότητας του συντάκτη, ο οποίος στον επίλογο επιλέγει τις λέξεις, *παραίνεση, νουθεσία, παρακαταθήκη*, για να την χαρακτηρίσει⁹⁷, αποκαλύπτοντας

93. Διαθήκη Νικηφόρου Χούμνου, 334: ... *δείγματος ευγνωμοσύνης ἔνεκεν, χρυσίου νομίματα καὶ διαιρετόν ἐξ ἴσου τῷ τε πατρὶ καὶ βασιλεῖ, καὶ τῷ υἱῷ καὶ βασιλεῖ.*

94. Διαθήκη Νικηφόρου Χούμνου, 335: ... *εὐδαιμονεστάτην καὶ εὐτυχεστάτην βασιλίσσαν...* Για το εγκώμιο, βλ. στο ίδιο, 335-337.

95. Για τον Νικηφόρο Χούμνο, τα αξιώματά του και την πολιτική του δράση βλ. J. VERPEAUX, *Nicéphore Choumnos, Homme d'état et humaniste byzantin (1250/1255-1327)*, Paris 1959. *PLP*, αρ. 30961.

96. Διαθήκη Νικηφόρου Χούμνου [σημ. 32], 319: *Καὶ κράτιστόν γε τοῦτο πάντως καὶ παρὰ κριταῖς πᾶσι ψήφοις ἀπάσαις, καὶ παρ' ἀνθρώπων, ἔμοιγε δοκεῖν, τοῖς λοιποῖς ἅπασιν. Αὐτίκα γὰρ καὶ νόμοι πάντες καὶ νομοθέται τοῦθ', ὡς ἔπος εἰπεῖν, πρὸ παντὸς ἄλλου διασκοποῦνται, περὶ τοῦτου καὶ τὸν ὄλον ποιοῦνται λόγον, ἐπ' ἀκραιφνοῦς τινος τῆς τοῦ συντάττοντος γνώμης, ὡς ἐπ' ἀσφαλοῦς τινος, ἰδρῦσθαι τὰ διατάγματα. Καὶ καλῶς γε τοῦτο σὺν τοῖς νομοθέταις καὶ τοῖς δικασταῖς διεσπούδασται, ἅτε δὴ καὶ δίκαιον ὄν παντὸς μᾶλλον ὡς τοῦναντίον παντελῶς ἀνόσιον, εἴ τι δηλονότι παρὰ τοῦτο κραταιοῦν τις βιάζεται, καὶ 321: *Καὶ ἅμα δικασταῖς ἐνδίκως ... Ταῦτα δὴ νομοθέτει, καλῶς ἐπεσκεμμένος, καὶ τοῦ δικαίου μὴ μόνον, ἀλλὰ τι καὶ τοῦ συμφέροντος τῷ τε κληροδοτοῦντι καὶ τοῖς κληρονομοῦσι, ὡς εἰκόδς, προμηθοῦμενος.**

97. Διαθήκη Νικηφόρου Χούμνου, 349: *ἔχετε φίλτατοι παῖδες τὴν τελευταίαν ἐξ ἐμοῦ ἤδη παραίνεσιν καὶ νουθεσίαν καὶ φυλάσσετε μοι καλῶς τὴν καλὴν ταύτην*

και τον συμβουλευτικό σκοπό σύνταξής της. Υπό την οπτική αυτή εξηγείται και η απουσία αξιωμάτων και τίτλων.

Ένα πρόσθετο δείγμα αριστοκρατικής διαθήκης συνιστά εκείνη του Θεόδωρου Καραβά, η οποία χρονολογείται, σύμφωνα με τους εκδότες, το έτος 1314⁹⁸. Η περιουσία του διαθέτη και ο αριθμός των μαρτύρων συνηγορούν ότι ο Θεόδωρος Καραβάς ανήκε στην ομάδα των πολιτών που ζούσαν με άνεση στη Θεσσαλονίκη⁹⁹. Ο διαθέτης, παρόλα αυτά δεν φαίνεται να είναι κάποιος αξιωματούχος. Επιπροσθέτως, οι μάρτυρες δεν είναι φορείς κοσμικών αξιωμάτων¹⁰⁰. Το μοναδικό μνημονευόμενο αξίωμα είναι εκείνο του βασιλέα και μάλιστα μαρτυρείται στα πλαίσια της συνηθισμένης αναφοράς στις διαθήκες για μακροήμερευση¹⁰¹.

Ο σκουτέριος Θεόδωρος Σαραντηνός, το έτος 1325, συντάσσει τη διαθήκη του και αποφασίζει να αφιερώσει στον Θεό για τη σωτηρία της ψυχής του μέρος της κινητής και ακίνητης περιουσίας του, η οποία εκτεινόταν στην ευρύτερη περιοχή της Βέροιας¹⁰². Από το περιεχόμενο της διαθήκης είναι έκδηλο ότι ήταν πολύ πλούσιος, άρα ανήκε στην αριστοκρατία της εποχής του¹⁰³. Τα αξιώματα που απαντούν στη διαθήκη του είναι: του σκουτερίου (42η ιεραρχική θέση στον κατάλογο του Ψευδο-Κωδινού) όπως δηλώνεται στην αρχή του εγγράφου: + ὁ δοῦλος τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως: σκουτέριος Θεόδωρος ὁ Σαραντηνός προέταξα¹⁰⁴. Ο Θεόδωρος Σαραντηνός ορίζει εκτελεστές της διαθήκης του τους ανιψιούς του, τὸν τε πανσέβαστον οἰκείον τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως μέγαν

παρακαταθήκην.

98. Διαθήκη Θεόδωρου Καραβά, *Actes de Chilandar I* [σημ. 40], αρ. 30 (1314), 208-219, κείμενο 215-219.

99. Διαθήκη Θεόδωρου Καραβά, 211.

100. Διαθήκη Θεόδωρου Καραβά, 219,¹⁰⁸⁻¹¹⁴.

101. Διαθήκη Θεόδωρου Καραβά 218,⁹⁵. Οι μάρτυρες είναι ιερείς, φορείς εκκλησιαστικών αξιωμάτων, ένας εξ αυτών ιατρός και ένας ταβουλλάριος.

102. Διαθήκη Θεόδωρου Σαραντηνού, *A. Vatopédi I* [σημ. 32], 354,⁸²⁻⁸⁴. Για την τοπογραφία της ακίνητης περιουσίας, βλ. στο ίδιο, 350-351.

103. Διαθήκη Θεόδωρου Σαραντηνού, 349. Πρβλ. P. MAGDALINO, *The byzantine aristocratic oikos*, στο: *The Byzantine Aristocracy IX to XIII Centuries*, έκδ. M. ANGOLD, Oxford 1984, 92-111, εδώ, 100-101. *PLP*, αρ. 24906.

104. Διαθήκη Θεόδωρου Σαραντηνού, 353,². GUILLAND, *Institutions* (σημ. 11), τ. II, 236, 249.

έταιρειάρχη (25η ιεραρχική θέση στον κατάλογο του Ψευδο-Κωδινού) *κῦρ Γεώργιον τὸν Σαρανηνόν, τὸν πανσέβαστον σεβαστὸν οἰκείον τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως σκουτέριον κῦρ Θεόδωρον τὸν Καπαντρίτην καὶ τὸν πανευγενέστατον οἰκείον τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως Παλαιολόγον κῦρ Ἀλέξιον τὸν Σουλτάνον*¹⁰⁵. Η συγγένεια μεταξύ των μελών της οικογένειας Σαρανηνῶν είναι η ακόλουθη. Ο *μέγας έταιρειάρχης* Γεώργιος Σαρανηνός ήταν πιθανόν γιος του Γεράσιμου Σαρανηνού ή του Ιωάννη Σαρανηνού, αδελφών του Θεοδώρου Σαρανηνού¹⁰⁶. Ο *σκουτέριος* Θεόδωρος Καπανδρίτης ήταν πιθανόν γιος μιας αδελφής του Θεοδώρου Σαρανηνού ή της γυναίκας του Ευδοκίας¹⁰⁷. Ο Αλέξιος Σουλτάνος ήταν γιος του πατέρα της Ευδοκίας, συζύγου του Θεοδώρου Σαρανηνού, του Αθανάσιου Σουλτάνου¹⁰⁸. Το αξίωμα του *μεγάλου έταιρειάρχη* περιλάμβανε αρμοδιότητες που συνδέονταν με την υποδοχή προσφύγων και φίλων, όπως και με την τελετουργία της αυλής¹⁰⁹. Ακολούθως του *σκουτερίου* περιλάμβανε τελετουργικές υπηρεσίες¹¹⁰. Ας σημειωθεί ότι ο τιμητικός χαρακτηρισμός *οἰκείος* εκφέρεται από κοινού με αξιώματα, όπως εκείνο του *σκουτερίου*, και άλλες τιμητικές προσφωνήσεις¹¹¹. Κατά τον G. Weiss, οι *οἰκείοι* διαφοροποιούνται από τους συγγενείς¹¹² και τον

105. Διαθήκη Θεοδώρου Σαρανηνού, 360,¹⁸⁴⁻¹⁸⁷. Για τον Αλέξιο Σουλτάνο βλ. παρακάτω, σημ. 108.

106. Διαθήκη Θεοδώρου Σαρανηνού, 348. *PLP*, αρ. 24901.

107. Διαθήκη Θεοδώρου Σαρανηνού, 349. *PLP*, αρ. 11010.

108. Διαθήκη Θεοδώρου Σαρανηνού, 349. *PLP*, αρ. 26338.

109. VERPEAUX, *Ψευδο-Κωδινός* [σημ. 2], 178,¹⁶⁻²³. ΚΙΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Βασιλεύς* [σημ. 53], 108-109.

110. VERPEAUX, *Ψευδο-Κωδινός* [σημ. 2], 183,¹¹⁻²⁰.

111. Για τον θεσμό των *οἰκείων*, βλ. VERPEAUX, *Οἰκείοι* [σημ. 86]. STEPANOVA, Δούλος τοῦ βασιλέως [σημ. 86], 125-142. E. RAGIA, Social Group Profiles in Byzantium: Some Considerations on Byzantine Perceptions about Social Class distinctions, *ByzSym* 26 (2016), 309-372, 357. ΣΟΛΩΜΟΥ, *Πολιτικός ρόλος* [σημ. 43], 359-366.

112. WEISS, *Kantakuzenos* [σημ. 86], 24-26, 28, 43: *οἱ οἰκειότατοι τῶν συγγενῶν* ερμηνεύονται ως οι πιο έμπιστοι από τους συγγενείς. Ο Weiss ερμηνεύοντας την αφοσίωση του Δούκα Καβάσιλα προς τον Ιωάννη Καντακουζηνό, τον συγκαταλέγει μεταξύ των οικείων του Καντακουζηνού: *οἱ οἰκειότατοι αὐτοῦ*, εκτός από τους συγγενείς, στο ίδιο, 45. Ο προσδιορισμός *οἰκείος* εκφέρεται από κοινού με τον προσδιορισμό *δοῦλος*, για να χαρακτηριστεί ο υποστηρικτής του Καντακουζηνού, Δημήτριος Δούκας Καβάσιλας, και ο Μανουήλ Ταρχανειώτης προσδιορίζεται ως *οἰκείος*, στο ίδιο, 52. Ο δήμος της Βιζύης καθοδηγείται από τους συγγενείς και τους *οἰκείους* του Συναδηνού, στο ίδιο, 75.

14ο αιώνα δεν περιβάλλουν μόνο τον αυτοκράτορα αλλά και ισχυρούς ευγενείς¹¹³. Ο μελετητής διαχωρίζει τους όρους *οἰκείος* και *οἰκέτης*, τονίζοντας ότι οι οικέτες σχημάτιζαν μία υποομάδα των *οἰκείων*¹¹⁴. Πράγματι, οι *οἰκείοι* αποτελούσαν έναν κύκλο έμπιστων ανθρώπων του αυτοκράτορα, συμπεριλαμβανομένων των κατόχων κοσμικών αξιωμάτων ή τίτλων αλλά και προσώπων εκτός παλατίου. Οι *οἰκείοι* δεν ήταν συγγενείς του αυτοκράτορα, προσδιοριζόμενοι στα έγγραφα με έναν τιμητικό χαρακτηρισμό συγγένειας¹¹⁵. Η ιδιότητα του *οἰκείου* επισφράγιζε την πολιτική σχέση ενός προσώπου με τον αυτοκράτορα, άρα και την πολιτική του επιρροή¹¹⁶. Σημειωτέον ότι ο όρος *οἰκείος* προσδιορίζεται από τους μελετητές ως ημιεπίσημος χαρακτηρισμός, *semi-official epithet*¹¹⁷. Μεταξύ των μαρτύρων του εγγράφου υπογράφουν: *Κωνσταντίνος Παλαιολόγος Τορνίκης, ὁ μέγας δρουγγάριος τῆς βύβλης*, (24η ιεραρχική θέση στον κατάλογο του Ψευδο-Κωδινού)¹¹⁸. Ένα άλλο αξίωμα, που μνημονεύεται είναι του *πρωταλλαγάτορος* (55η ιεραρχική θέση στον κατάλογο του Ψευδο-Κωδινού)¹¹⁹. Πρόκειται για αξιώματα που περιλαμβάνουν στρατιωτικές υπηρεσίες¹²⁰. Μεταξύ των κληρονόμων ανιψιών συγκαταλέγεται και ένας *πρωτοϊερακάριος*¹²¹ (48η ιεραρχική θέση στον κατάλογο του Ψευδο-Κωδινού). Επίσης, δηλώνεται η προσηγορία *κῦρ* πριν από το αξίωμα του *μεγάλου έταιρειάρχη* και του *σκουτερίου*,

113. WEISS, *Kantakuzenos*, 143-145.

114. WEISS, *Kantakuzenos*, 146.

115. MACRIDES - MUNITIZ - ANGELOV, *Pseudo-Kodinos* [σημ. 1], 300.

116. ΚΙΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Βασιλεύς* [σημ. 53], 120.

117. MACRIDES - MUNITIZ - ANGELOV, *Pseudo-Kodinos* [σημ. 1], 298.

118. Διαθήκη Θεοδώρου Σαραντηνού [σημ. 102], 360,¹⁹⁹⁻²⁰⁰. GUILLAND, *Institutions* [σημ. 12], τ. II, 236, 247.

119. Διαθήκη Θεοδώρου Σαραντηνού, 359,^{164, 167-168}. ... *εις ἃ πολλάκις μὲν ἀντεκρίθην μετὰ τοῦ πρωταλλαγάτορος Ἀσπιέτου ... ὅπερ σημείωμα ἀναδρομῶν πρὸς τὸν κραταῖον καὶ ἅγιον ἡμῶν αὐθέντην καὶ βασιλέα ἐχορηγήθην θεῖον καὶ προσκυνητὸν ἐπικυρωτικόν μοι πρόσταγμα, διοριζόμενον ἵνα μηδὲως ἐκεῖσε ὁ πρωταλλαγάτωρ μεθέξει*. GUILLAND, *Institutions* [σημ. 12], τ. II, 237, 249. Ο HINTERBERGER, *Autobiographische Traditionen* [σημ. 33], 201-202 εντάσσει τη διαθήκη του Θεοδώρου Σαραντηνού στην κατηγορία ὄσων έχουν ημιτελή αυτοβιογραφικά δεδομένα.

120. VERPEAUX, Ψευδο-Κωδινός [σημ. 2], 179,¹¹⁻¹⁵, 185,⁵⁻¹⁴.

121. Διαθήκη Θεοδώρου Σαραντηνού [σημ. 102], 358,¹⁴⁷⁻¹⁴⁸: *τὸν πρωτοϊερακάριον τὸν ἀνεψιόν μου ἀφήμι ἄλογον*. Για τον πρωτοϊερακάριο βλ. Ψευδο-Κωδινός [σημ. 2], 184,¹⁰⁻¹³ Guillard, *Institutions* [σημ. 11], τ. I, 600-601.

επιβεβαιώνοντας ότι η συγκεκριμένη προσηγορία χαρακτηρίζει και αξιωματούχους, άρα μέλη της αριστοκρατικής ομάδας¹²².

Μία άλλη διαθήκη από εκπρόσωπο μεγάλης οικογένειας είναι εκείνη του Δημητρίου Τζαμπλάκωνος, η περιουσία του οποίου προσδιορίζεται γεωγραφικά στην περιοχή των Σερρών και της Χριστούπολης¹²³. Σχετικά με τη χρονολόγηση, ο Γ. Θεοχαρίδης υποστηρίζει ότι το κληροδότημα πρέπει να συντάχθηκε από πρώτης Σεπτεμβρίου 1366 έως 31 Αυγούστου 1367¹²⁴. Ο διαθέτης δηλώνει ότι ήταν *μέγας στρατοπεδάρχης* (10η ιεραρχική θέση στον Ψευδο-Κωδινό) κατά τον χρόνο σύνταξης της διαθήκης¹²⁵. Στην αρχή του εμφυλίου πολέμου μεταξύ Ιωάννη Καντακουζηνού και Ιωάννη Ε΄ Παλαιολόγου διέμενε στις Σέρρες στον πεθερό του, Κωνσταντίνο Παλαιολόγο, ο οποίος ήταν κυβερνήτης της συγκεκριμένης πόλης¹²⁶. Επιπλέον, μνημονεύεται το αξίωμα του *πιγκέρονη* (14η ιεραρχική θέση στον κατάλογο του Ψευδο-Κωδινού) μάλλον στον πληθυντικό αριθμό, διότι το κείμενο σ' αυτό το σημείο εμφανίζει *lacuna*, συνεπώς τα συμπεράσματα δεν είναι ασφαλή. Ως φορείς του συγκεκριμένου αξιώματος προσδιορίζονται οι αδελφοί του Δημητρίου Τζαμπλάκωνος, για την ακρίβεια, όμως, ο ένας εξ αυτών είναι γαμβρός, καθώς ο Δημήτριος Τζαμπλάκων πάντρεψε μία κόρη του με τον Νικηφόρο Λάσκαρι¹²⁷. Το αξίωμα του *πιγκέρονη* περιλάμβανε προσωπικές

122. Α. ΚΟΝΤΟΠΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, Η προσηγορία *κῦρ* στη βυζαντινή κοινωνία, *Βυζαντινά* 32 (2012), 209-226, κυρίως, 213-214.

123. Διαθήκη Δημητρίου Τζαμπλάκωνος, έκδ. R ESTANGÜI GÓMEZ [σημ. 32], 275-278.

124. G. THEOCHARIDES, Eine Vermächtnisurkunde des Grossstratopedarchen Demetrios Tzambalakon, στο: *Polychronion*, Festschrift F. DÖLGER zum 75. Geburtstag, έκδ. P. WIRTH Heidelberg 1966, τ. I, 486-495, ιδιαίτερος 491. Ο Θεοχαρίδης (σ. 498) προσδιορίζει χρονικά το κείμενο σε σύγκριση με άλλα έγγραφα, αναφερόμενα στον *μεγάλο στρατοπεδάρχη*, Δημήτριο Τζαμπλάκωνα. Βλ. και *Actes de Vatopédi* II [σημ. 40], αρ. 118, 291-295: † Ὁ δοῦλος τοῦ κραταιοῦ καὶ ἀγίου ἡμῶν ἀυθέντου καὶ βασιλέως Δημήτριος Τζαμπλάκων ὁ μέγας στρατοπεδάρχης: † *Ευδοκίη Παλεολογίνα Τζαμπλακονησα ἡ μαϊγάλη στρατωπαιδάρχησα* † (295,⁴⁵⁻⁴⁸). Διατηρείται η ορθογραφία των εκδοτών. Βλ. και GÓMEZ, Διαθήκη Δημητρίου Τζαμπλάκωνος [σημ. 123], 329, που συμφωνεί με τη χρονολόγηση.

125. Διαθήκη Δημητρίου Τζαμπλάκωνος, 324,³. Για την οικογένεια Τζαμπλάκωνες, βλ. ESTANGÜI GÓMEZ [σημ. 32], 275-329.

126. ESTANGÜI GÓMEZ, [σημ. 32], 297.

127. ESTANGÜI GÓMEZ [σημ. 32], 325,³²: *ἐνώπιον Νικηφόρου τοῦ Λάσκαρι καὶ τῆς θυγατρὸς μου, τῆς αὐτοῦ γυναικὸς, καὶ τῶν δύο μου ἀδελφῶν τῶν Λασκάρων τῶν*

υπηρεσίες προς τον αυτοκράτορα¹²⁸. Η αναφορά σε δύο πιγκέρνες, εάν είναι αληθής, επιβεβαιώνει ότι η απόδοση αξιωμάτων και τίτλων μετά τα μέσα του 14ου αιώνα σε δύο πρόσωπα ήταν συνήθης τακτική, προκειμένου να κρατηθούν εντός του βυζαντινού παλατίου οι πολιτικές ισορροπίες¹²⁹. Ο μέγας στρατοπεδάρχης είχε συνάψει σχέσεις τόσο με την αυτοκρατορική οικογένεια των Παλαιολόγων όσο και με τους Λασκάρεις και την αριστοκρατική οικογένεια των Ραούλ, καθώς προσδιορίζονται *μάγιστροι και φίλτατοι*¹³⁰. Μέσω, λοιπόν, της συγκεκριμένης διαθήκης αναδεικνύεται η δικτύωση των μεγάλων οικογενειών. Στο τέλος της διαθήκης, ο μέγας στρατοπεδάρχης εκφράζει την νομιμοφροσύνη του προς τον αυτοκράτορα, τον Ιωάννη Ε΄ Παλαιολόγο¹³¹ και εμμέσως την ευγνωμοσύνη του για τη λήψη του αξιώματός του¹³².

Η διαθήκη του *μεγάλου προμικηρίου* (11η ιεραρχική θέση στον Ψευδο-Κωδινό), Ιωάννη (χρονολογείται την 1η Αυγούστου 1384¹³³) μέσω της οποίας πληροφορούμαστε ότι είχε χορηγηθεί η νήσος Θάσος στον συγκεκριμένο αξιωματούχο από τον Ιωάννη Ε΄ Παλαιολόγο *διὰ χρυσοβούλλου λόγου*, τον Μάρτιο του 1357¹³⁴, μνημονεύει το αξίωμα

πιγκέρνων. Κατά τον THEOCHARIDES, *Vermächtnisurkunde* [σημ. 124], 495, μαρτυρούνται δύο αδελφια *Λασκάρεις* ως πιγκέρνες. Ο Νικηφόρος Λάσκαρις (*PLP*, αρ. 14555), δεν καταγράφεται ως πιγκέρνης: αναφέρεται μόνο ότι είχε νυμφευτεί μία κόρη του μεγάλου στρατοπεδάρχη, Δημητρίου Τζαμπλάκωνος. Πρβλ. *PLP*, αρ. 14518, και αρ. 92512 (αδελφός του Λάσκαρι πιγκέρνη) και 92513, καταγράφεται ένας Λάσκαρις, χωρίς μικρό όνομα, ως πιγκέρνης και ως γαμβρός του αναφερόμενος μεγάλου στρατοπεδάρχη. Οι εκδότες του *PLP* στις καταχωρίσεις αρ. 92512 και 92513 επισημαίνουν ότι πιθανότατα ήταν γαμβροί και υποστηρικτές των Παλαιολόγων, λόγω της συγγένειας με τους Τζαμπλάκωνες.

128. GUILLAND, *Institutions* [σημ. 11], 281.

129. Για την ύπαρξη δύο προσώπων στο ίδιο αξίωμα ή τίτλο, πβλ. ΚΙΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Βασιλεύς* [σημ. 53], 123-124: σημειώνεται η ύπαρξη δύο μεσαζόντων τον 15ο αιώνα.

130. THEOCHARIDES, *Vermächtnisurkunde* [σημ. 125], 489,¹⁶ Διαφορετική ανάγνωση από τον R. ESTANGÜI GÓMEZ, Διαθήκη Δημητρίου Τζαμπλάκωνος [σημ. 123], 325,¹⁶ ... *ἀπὸ τῶν ἁγίων μᾶς κυρίων καὶ αὐθεντῶν τῶν Ραούληδων*.

131. THEOCHARIDES, *Vermächtnisurkunde* [σημ. 125], 495.

132. Διαθήκη Δημητρίου Τζαμπλάκωνος [σημ. 124], 326,³⁷⁻³⁸.

133. Διαθήκη μεγάλου προμικηρίου Ιωάννη, *Actes de Pantocrator* [σημ. 32], αρ. 10 (1384), κείμενο, σσ. 99-102, ιδιαιτέρως 95.

134. Διαθήκη μεγάλου προμικηρίου Ιωάννη, [σημ. 133], 99,¹³⁻¹⁴. AMANTOS, Βυζαντινές διαθήκες [σημ. 3], 284. Για τη σπουδαιότητα της Θάσου στο κέντρο των θαλάσσιων οδών, βλ. H. AHRWEILER, *Byzance et la mer. La marine de guerre. La politique et les institutions*

του *μεγάλου προμικηρίου*¹³⁵ το οποίο περιλάμβανε καθήκοντα που σχετίζονταν με την τελετουργία της αυλής αλλά και στρατιωτικά¹³⁶, και του *μεγάλου στρατοπεδάρχη*, το οποίο έφερε ο αδελφός του διαθέτη Αλέξιος¹³⁷. Επιπλέον, ο επιθετικός προσδιορισμός υπερθετικού βαθμού *περιφανεστάτου* δεν αφήνει αμφιβολίες για την κοινωνική θέση και για την ευρεία αποδοχή του αδελφού του διαθέτη. Η μνεία στο ανώτατο αξίωμα του *βασιλέα* είναι αναμενόμενη, καθώς η νήσος είχε χορηγηθεί στον διαθέτη μέσω χρυσοβούλλου¹³⁸. Άρα, η αναφορά στον *βασιλέα* γίνεται στα πλαίσια της αυτοκρατορικής χορηγίας. Είναι αξιοσημείωτο

---

maritimes de Byzance aux VIIe - XVe siècles, Paris 1966, 346, 360, 362. Δ. ΚΑΛΑΜΑΚΗΣ, Διέλευση του Πρόχορου Κυδώνη από τη Θάσο, *Θασιακά* 9 (1994-1995), 203-210: επισημαίνεται ότι το διάστημα 1353-1354 οι χερσαίες επικοινωνίες είχαν διακοπεί, λόγω των πολεμικών ενεργειών του Ιωάννη Ε΄ Παλαιολόγου εναντίον του Ιωάννη Καντακουζηνού και η αλληλογραφία διεξαγόταν μέσω των θαλάσσιων οδών, δια της Τενέδου, την οποία ο Ιωάννης Ε΄ χρησιμοποίησε ως βάση, από το 1353 έως το 1355. Σε αυτά τα ιστορικά συμφραζόμενα θα πρέπει πιθανόν να ενταχθεί και η χορηγία της νήσου Θάσου. Σχετικά με το έτος σύνταξης της διαθήκης και τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν στην εσωτερική πολιτική σκηνή, βλ. Π. ΚΑΤΣΩΝΗ, *Ανδρόνικος Δ΄ Παλαιολόγος. Βασιλεία και Αλληλομαχία* [Βυζαντινά Κείμενα και Μελέται], Θεσσαλονίκη 2008, 194: αναφέρεται ότι η συμφιλίωση του Ιωάννη Ε΄ και του Ανδρονίκου Δ΄ και η έγγραφη ρύθμιση της διαδοχής επικυρώθηκε με συνοδική πράξη τον Μάιο του 1381, ύστερα από ένοπλη σύρραξη δύο περιπού ετών. ΣΟΛΩΜΟΥ, *Πολιτικός Ρόλος* [σημ. 43], 232, σημ. 1358.

135. Διαθήκη μεγάλου προμικηρίου Ιωάννη [σημ. 133], 102,⁴⁹. + *Ὁ δοῦλος τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως Ἰωάννης ὁ μέγας προμικηρίου*.

136. VERPEAUX, Ψευδο-Κωδινός [σημ. 2], 174,¹⁴⁻²⁷, 175,⁷⁻¹¹. ΚΙΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Βασιλεύς* [σημ. 53], 119.

137. Διαθήκη μεγάλου προμικηρίου Ιωάννη [σημ. 133], σ. 99,⁸ *Ἐπειδὴ τοίνυν πρὸ χρόνων πολλῶν, ἔτι περιόντος τοῦ μακαριωτάτου μου ἐκείνου ἀγαθέλφου, περιφανεστάτου μεγάλου στρατοπεδάρχου,...*: και για τα προσωπογραφικά, σ. 98. GUILLAND, *Institutions* [σημ. 11], τ. II, 236, 246.

138. Διαθήκη μεγάλου προμικηρίου Ιωάννη [σημ. 133], 99,¹³⁻¹⁴: *Πρότερον γὰρ θεῖοις καὶ προσκυνητοῖς χρυσοφαγίστοις λόγοις ἐπιχορηγήσαντος καὶ ἐπιβραβεύσαντος ταύτην τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου μου αὐθέντου καὶ βασιλέως, ...*: Πβλ. Π. ΚΑΤΣΩΝΗ, Οθωμανικές κατακτήσεις στη βυζαντινή Μακεδονία. Η περίπτωση της Χρυσούπολης (Καβάλα), *Βυζαντινά* (2002-2003), 181-208, ιδιαίτερος 194, σε επιστολή που απηύθυνε ο μέγας προμικηρίος στον δόγη της Βενετίας Ανδρέα Κονταρίνη, ζήτησε να του παραχωρηθεί τίτλος ευγενείας, επικαλούμενος το γεγονός ότι με χρυσοβούλλο του Ιωάννη Ε΄ του είχε παραχωρηθεί η περιοχή Χρυσουπόλεως, Ανακτορουπόλεως και το νησί της Θάσου. Η κίνηση αυτή αποδεικνύει την πολιτική του ισχύ.

ότι εκτός από τον διαθέτη, οι μάρτυρες που υπογράφουν είναι ηγούμενοι και ιερομόναχοι¹³⁹, γεγονός που επιβεβαιώνει ότι ο μέγας πριμικήριος κατά τον χρόνο σύνταξης της διαθήκης είχε αποσυρθεί στη μονή Παντοκράτορα, αν και ήταν ακόμη κυβερνήτης της Θάσου¹⁴⁰. Παρόλα αυτά, λείπει η υπογραφή του μητροπολίτη Χριστουπόλεως, ένδειξη ότι η μητρόπολη είχε πάψει πια να υφίσταται το 1384 λόγω της οθωμανικής κατάκτησης¹⁴¹. Ο μέγας πριμικήριος αναλαμβάνει στρατιωτική δράση στα πλαίσια του αξιώματός του για την προστασία της Θάσου από την πειρατεία των Οθωμανών και εφαρμόζει μία πολιτική με τη βοήθεια των έμπιστών του, *παῖδες*, όπως τους αποκαλεί, για την προστασία της περιοχής¹⁴². Οι *παῖδες* έχαιραν ιδιαίτερης εύνοιας, χάρη στην προστασία του *μεγάλου πριμικηρίου*¹⁴³. Στη διαθήκη περιέχονται οι συνήθειες αρές εναντίον όποιου παραβεί τούς όρους της¹⁴⁴. Φαίνεται ότι το έτος σύνταξης της διαθήκης από την έγγεια περιουσία του, η οποία εκτεινόταν από το στόμιο του Στρυμόνα έως τη Χριστούπολη, είχαν απομείνει μόνο κάποια κτήματα στη Θάσο, λόγω των οθωμανικών κατακτήσεων¹⁴⁵. Ο άρχοντας της Χριστούπολης και της γύρω περιοχής δεν ήταν εκείνος που συνομολόγησε με τους κατακτητές το καθεστώς κατοχής της

139. Διαθήκη μεγάλου πριμικηρίου Ιωάννη [σημ. 133], 102,⁴⁹⁻⁵¹.

140. Διαθήκη μεγάλου πριμικηρίου Ιωάννη, 97, σ. 101,³⁸⁻³⁹. ΚΑΤΣΩΝΗ, Οθωμανικές κατακτήσεις [σημ. 138], 195.

141. ΚΑΤΣΩΝΗ, Οθωμανικές κατακτήσεις [σημ. 138], 195, υπ. 45.

142. Διαθήκη μεγάλου πριμικηρίου Ιωάννη, σ. 99,¹²⁻¹³: *Τὴν θεοφροῦρητον ταυτηνὴ καὶ περιφανὴ νῆσον τὴν Θάσον εἰς ὅσον δυστυχίας καὶ φθορᾶς παντελοῦς ὡς εἰπεῖν ὁ χρόνος καὶ τῶν πραγμάτων αἱ μεταβολαὶ καὶ αἱ συνεχεῖς τῶν Ἀχαιμενιδῶν ἐπιδρομαὶ καταντῆσαι ἐποίησαν ἅπασιν ἐστὶν φανερόν. Στο ίδιο, 101,³⁵⁻³⁷: ... ἵνα τὰ παιδιά ... οἷς ἀνέθρεψα καὶ ἐκοπίασαν πολλὰ καὶ συνέδραμον καὶ συνήρογησαν ἡμῖν ὅσον ἦν δυνατὸν καὶ ἐφάνησαν πιστότατοί τε ὁμοῦ καὶ εὐνοῦστατοί πρὸς ἡμᾶς, προθέμενοι πολλάκις καὶ αὐτὰς ἐν διαφόροις κινδύνοις τὰς ἑαυτῶν ψυχὰς... Για τους *παῖδες* βλ. Τ. G. ΚΟΛΙΑΣ, Ein zu wenig bekannter Faktor im byzantinischen Heer: die Hilfskräfte (*παῖδες*, *πάλληκες*, *ὑπουργοί* ...), στο: *Πολύπλευρος Νοῦς. Miscellanea für Peter Schreiner zu seinem 60. Geburtstag*, ἐκδ. C. SCHOLZ – G. MAKRI, München – Leipzig 2000, 113-124, ιδιαιτέρως 122-123.*

143. Διαθήκη μεγάλου πριμικηρίου Ιωάννη, 98.

144. Διαθήκη μεγάλου πριμικηρίου Ιωάννη, 101,⁴⁷⁻⁴⁸.

145. Διαθήκη μεγάλου πριμικηρίου Ιωάννη, 194-195. Η συγκεκριμένη περιοχή ήταν ελεύθερη το 1374 μέχρι το 1380, οπότε διοικητής της ήταν ο μέγας πριμικήριος Ιωάννης: στο ίδιο, 194 και σημείωση 44.

Χριστούπολης¹⁴⁶. Από τη μελέτη της διαθήκης καθίσταται εμφανές ότι ο μέγας πριμικηρός μέσω του αξιώματός του ασκεί μία αυτόνομη από την κεντρική εξουσία και επιτυχημένη στρατιωτική πολιτική¹⁴⁷, ενδεικτική του θρυμματισμού και της ρευστότητας, στην ευαίσθητη περιοχή των νησιών του Βορείου Αιγαίου, στο β' ήμισυ του 14ου αιώνα¹⁴⁸.

Ένα τελευταίο δείγμα των αριστοκρατικών διαθηκών συνιστά η διαθήκη του Γεωργίου Γουδέλη (χρονολογείται το 1421). Ο Γεώργιος Γουδέλης (1340-1423) συγκαταλέγεται μεταξύ των προσώπων, που ήταν στο προσκήνιο της πολιτικής και οικονομικής ζωής στα τέλη του 14ου αιώνα και στις αρχές του 15ου στο Βυζάντιο¹⁴⁹. Είναι γνωστός από το επιστολμαίο έργο του Δημητρίου Κυδώνη¹⁵⁰, του Ιωάννη Χορτασμένου¹⁵¹

146. Διαθήκη μεγάλου πριμικηρού Ιωάννη, 204.

147. Διαθήκη μεγάλου πριμικηρού Ιωάννη, 97.

148. C. ASDRACHA, *La region des Rhodopes aux XIIIe et XIVe siècles* [Texte und Forschungen zu Byz.-Neugr. Philologie 49], Athen 1976, 44, 82: σημειώνεται ότι το 1327 στρατιωτικές μονάδες Κουμάνων μεταφέρθηκαν υπό τη διαταγή του Ανδρόνικου Γ' στη Λήμνο, στη Θάσο και στη Λέσβο. Οι εγκαταστάσεις αυτές πραγματοποιήθηκαν από τους Βυζαντινούς λόγω των στρατιωτικών αναγκών της αυτοκρατορίας. Όπως αργότερα οι Οθωμανοί, οι Κουμάνοι δεν επεδίωκαν εδαφικές προσαρτήσεις: στο ίδιο, 98. Για τις κατακτήσεις των Οθωμανών, βλ. ΚΑΤΣΩΝΗ, *Ανδρόνικος Δ'* [σημ. 134], 198: οι κατακτήσεις τους στην Ανατολική Θράκη στο τέλος του 14ου αιώνα δύσκολα προσδιορίζονται λόγω του ρευστού καθεστώτος της κυριαρχίας των Οθωμανών και των ηγεμόνων των διαφόρων τουρκοικών φύλων.

149. ΚΑΤΣΩΝΗ, *Ανδρόνικος Δ'*, 146: η οικογένεια Γουδέλη ανήκε στις αρχοντικές οικογένειες του Βυζαντίου, είχε μάλιστα συγγενέψει εξ αγχιστείας με τον οίκο των Παλαιολόγων. ΚΙΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Βασιλεύς* [σημ. 53], 91, 123. GANCHOU, *Testament de Géorgios Goudélès* [σημ. 32], 282. *PLP*, αρ. 4334, 91696. Για το γενεαλογικό δέντρο της οικογένειας, από τον 14ο έως τον 16ο αιώνα, βλ. GANCHOU, *Testament de Géorgios Goudélès*, 354-355. Για τους φορείς του ονόματος Γουδέλη, βλ. *PLP*, αρ. 4330-4343.

150. Δημήτριος Κυδώνης, *Επιστολές*, έκδ. R. LOENERTZ, *Démétrius Cydonès Correspondance* [StT 186, 208], Città del Vaticano 1955-1960, τ. I, αρ. 75, 108,²² I, αρ. 84, 117,¹⁷ II, αρ. 357, 300. *Γουδέλη μεσάζοντι υπέρ του Κανκαδηνοῦ κυροῦ Θεοδώρου*. F. TINNEFELD, *Demetrios Kydonès: Briefe, übers. und erl.* [Bibliothek der griechischen Literatur 12], Stuttgart 1981, αρ. 0127, και τ. I/1, 139, περιγράφεται η δράση του Γεωργίου Γουδέλη στην αυλή των Παλαιολόγων από το 1382. ΚΑΤΣΩΝΗ, *Ανδρόνικος Δ'* [σημ. 134], 146, σημ. 46. F. TINNEFELD, *Die Briefe des Demetrios Kydonès. Themen und literarische Form* [Mainzer Veröffentlichungen zur Byzantinistik 11], Wiesbaden 2010, 147, 234.

151. Ιωάννης Χορτασμένος, αρ. 8, 157, έκδ. H. HUNGER, *Johannes Chortasmenos (1370-1436/1437). Briefe, Gedichte und Kleine Schriften. Einleitung, Regesten, Prosopographie, Text* [WBS VII], Wien 1969. Πρβλ. *MM* II 361-366, 400, 499, 546-549, III 172.

και από τη συγκεκριμένη διαθήκη στη λατινική. Συνεπώς, το πορτρέτο του Γεωργίου Γουδέλη σκιαγραφείται και χάρη στη λατινική διαθήκη¹⁵². ...*ego Georgius Gudeles, servus prepotentis et sancti imperatoris et regis nostri...*¹⁵³. Ήδη στον τίτλο της εν λόγω διαθήκης σημειώνεται ο συντάκτης αυτής εξ ονόματος του Γεωργίου Γουδέλη. Πρόκειται για τον Δημήτριο Φακρασή Παλαιολόγο, *καθολικό κριτή και δούλο του αυτοκράτορα. Demetrius Phacrasis Paleologus, servus invicti et sancti imperatoris nostri et Regis generalis iudex Romanorum*¹⁵⁴. Στο τέλος της διαθήκης σημειώνονται οι μάρτυρες: *Magnus sacelarius et generalis iudex Romanorum Demetrius Perdecas, ...*¹⁵⁵. Ευκρινέστερα, ο Δημήτριος Περδίκας προσδιορίζεται και αυτός ως καθολικός κριτής των Ρωμαίων, ο οποίος ήταν ταυτόχρονα και υψηλός αξιωματούχος της πατριαρχικής εκκλησίας, αν και δεν καταγράφεται σε άλλο έγγραφο¹⁵⁶. Άρα, μαρτυρείται στη συγκεκριμένη διαθήκη ως φορέας τόσο κοσμικού αξιώματος όσο και εκκλησιαστικού, γεγονός που μαρτυρεί τον ενισχυμένο ρόλο της εκκλησίας στην απόδοση

152. GANCHOU, Testament de Géorgios Goudèles [σημ. 32], 283.

153. GANCHOU, Testament de Géorgios Goudèles 346,⁶⁻⁷.

154. *PLP*, αρ. 2957. GANCHOU, Testament de Géorgios Goudèles, 346,¹⁻². Το συμβούλιο των καθολικών κριτών αποτελούνταν από δύο λαϊκούς και δύο εκκλησιαστικούς: στο ίδιο, 344. Για τον θεσμό των καθολικών κριτών που συστήθηκε επί Ανδρονίκου Γ' το 1329 βλ. P. LEMERLE, Le juge général des Grecs et la réforme judiciaire d'Andronic III, στο: *Mémorial Louis Petit: mélanges d'histoire et d'archéologie Byzantines* [AOC 1], Bucarest 1948, 292-316. IDEM, Recherches sur les institutions judiciaires à l'époque des Paléologues, στο *Παγκάρτεια: Mélanges H. Grégoire*, 1, Bruxelles 1949, 369-384. E. SCHILBACH, Die Hypotyposis der *καθολικαὶ κριταὶ τῶν Ῥωμαίων* vom Juni 1398 (?), *BZ* 61 (1968), 44-70. ΒΕΝΟΥ, *Droit* [σημ. 9], 172-173. Μία άλλη πηγή, η οποία μνημονεύει τον Δημήτριο Φακρασή Παλαιολόγο, είναι η ανανέωση των βυζαντινο-ενετικών συνθηκών της 22ας Μαΐου 1406, όπου, όμως, σημειώνεται μόνο ως *οἰκεῖος* του Μανουήλ Β': GANCHOU, Testament de Géorgios Goudèles, 343. Με το αξίωμα του καθολικού κριτή από το 1414 εντοπίζεται στην *Ἐπιδημία ἐν Ἄιδου* (έκδ. J. BARRY - M. SHARE - A. SMITHIES - L. WESTERINK, *Mazaris' Journey to Hades or Interviews with dead Men about Officials of the Imperial Court: Greek text with translation, notes, introduction and Index* [Seminar Classics 609], Buffalo 1975, 18,²⁹). Ο Μάζαρις μνημονεύει τέσσερις καθολικούς κριτές μέσω λογοπαιγνίων, βλ. Γ. ΘΕΟΧΑΡΙΑΔΗΣ, Τέσσερες βυζαντινοὶ καθολικοὶ κριταὶ λανθάνοντες ἐν βυζαντινῶ γνωστῶ κεμμένῳ, *Μακεδονικά* 4 (1955-1960), 495-500.

155. GANCHOU, Testament de Géorgios Goudèles, 352,⁸³⁻⁸⁴. Δεν καταγράφεται από τους συντάκτες του *PLP*, καθώς δεν παραδίδεται σε άλλη πηγή.

156. GANCHOU, Testament de Géorgios Goudèles, 343.

της δικαιοσύνης στην όψιμη παλαιολόγεια περίοδο. Κατά τον Ganchou, ανήκε σε οικογένεια που είχε διαγράψει λαμπρή σταδιοδρομία στη Μεγάλη Εκκλησία τις προηγούμενες δεκαετίες¹⁵⁷. Ο Νικόλαος Νοταράς καταγράφεται ως διερμηνευτής, *Nicolaus Notaras, diermenenthes*¹⁵⁸, ήταν στενός φίλος του Γεωργίου, το alter ego του στον κόσμο των επιχειρήσεων και της πολιτικής. Νεότερος κατά μία γενιά, ήταν μέλος ενός ευρύτερου κύκλου από συνεργάτες επιχειρηματίες, τους οποίους συναναστρεφόταν ο μεσάζων Γουδέλης, κατά τα έτη 1386/1390¹⁵⁹. Ένας Μανουήλ Μανικαΐτης προσδιορίζεται ως *Notarius tabellariorum et prin-ceps a secretis notarius Manouel Manicates*· δεν είναι γνωστός από άλλη πηγή¹⁶⁰. Η διατύπωση *princeps a secretis* αποτελεί εσφαλμένη απόδοση, καθώς ο ενετός μεταφραστής της διαθήκης δεν γνωρίζει το αξίωμα του *πρωτασηκρήτη*¹⁶¹. Το συγκεκριμένο αξίωμα αναβίωσε επί

157. GANCHOU, Testament de Géorgios Goudélès, 343-344. *PLP*, αρ. 22436-22440.

158. GANCHOU, Testament de Géorgios Goudélès, 352,⁸⁶.

159. GANCHOU, Testament de Géorgios Goudélès, 341 και σημ. 207. Για τη σημαντική πολιτική λειτουργία που επιτελούσε ο μεσάζων τον 15ο αιώνα και για την ισχύ του στη βασιλική αυλή κατά τον ίδιο αιώνα, βλ. J. VERPEAUX, Contribution a l'étude de l'administration byzantine: ó μεσάζων, *Bsl* 16 (1955), 270-96. Πβλ. ΚΙΟΥΣΠΟΥΛΟΥ, *Βασιλεύς* [σημ. 53], 123.

160. GANCHOU, Testament de Géorgios Goudélès, 352,⁹⁰. Οι ταβουλλάριοι σύμφωνα με την *Υποτύπωση* του Μανουήλ Β΄ (1398) υπέκειντο σε έλεγχο από τους καθολικούς κριτές, βλ. Σ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, *Οι πηγές του Βυζαντινού Δικαίου*, Αθήνα-Κομοτηνή 2011³, 380. Για το κείμενο της Υποτύπωσης, βλ. SCHILBACH, Hypotyposis [σημ. 154], 44-70, κείμενο 51-54. Για τους νοτάριους, βλ. B. NEPATZH-BAPMAZH, Οι Βυζαντινοί ταβουλλάριοι, *Ελληνικά* 35 (1994), 261-274. H. SARADI-MENDELIVICI, *Le notariat byzantin du IXe au XV siècles*, Athènes 1991, 51-60. EADEM, A history of the greek notarial system, στο: *Handbuch zur Geschichte des Notariats der europäischen Traditionen*, 2009, έκδ: M. SCHMOECKEL – W. SCHUBERT, Baden 2009, 531: διαπιστώνονται ριζικές αλλαγές στην επαγγελματική οργάνωση των νοταρίων, όπως μαρτυρείται στην *Υποτύπωση τῶν καθολικῶν κριτῶν* (1398) και σε έναν διορισμό ενός επικεφαλής, *έξαρχου* του 14ου αιώνα. Η πιο σημαντική αλλαγή ήταν ότι διορίζονταν από τον ίδιο τον αυτοκράτορα, εξαιρουμένων των εκκλησιαστικών νοταρίων, που ορίζονταν από την εκκλησιαστική αρχή. Η οργάνωση των νοταρίων στις επαρχίες παραμένει άγνωστη, στο ίδιο, 555. Οι επαγγελματίες που συνέτασσαν ιδιωτικές πράξεις ήταν οι ταβελλίονες, οι νοτάριοι, οι ταβουλλάριοι και οι νομικοί.

161. GANCHOU, Testament de Géorgios Goudélès, 342. Α. ΓΚΟΥΤΖΙΟΥΚΩΣΤΑΣ, Η εξέλιξη του θεσμού των *άσηκρήτις* και του *πρωτασηκρήτις* στο πλαίσιο της αυτοκρατορικής γραμματείας, *Βυζαντινά* 23 (2002-2003), 47-93.

Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου και ετίθετο στην κορυφή της δικαστικής ιεραρχίας¹⁶². Στον κατάλογο του Ψευδο-Κωδινού καταλαμβάνει την 28η θέση¹⁶³. Η συγκεκριμένη διαθήκη, επομένως, συνιστά μία πρόσθετη μαρτυρία για την ύπαρξη του συγκεκριμένου αξιώματος στις αρχές του 15ου αιώνα¹⁶⁴. Ο Μανικαΐτης ανήκε σε μία «δυναστεία νοταρίων», της οποίας ο πιο γνωστός είναι ο Γεώργιος Μανικαΐτης¹⁶⁵. Αυτός δραστηριοποιείται μεταξύ του 1414 και 1442 και επικυρώνει τις βυζαντινο-ενετικές συνθήκες των ετών 1418, 1431, 1436, 1442 για λογαριασμό του Μανουήλ Β΄ και έπειτα του Ιωάννη Η΄¹⁶⁶.

Συμπερασματικά, από την έρευνα των διαθηκών των μελών ανώτερης κοινωνικής ομάδας διαπιστώνεται ότι συνεισφέρουν σε μεγάλο βαθμό στην καταγραφή των αξιωμάτων και τίτλων: του *μεγάλου λογοθέτη* (9η ιεραρχική θέση), του *μεγάλου στρατοπεδάρχη* (10η), του *μεγάλου προμικηρίου* (11η), του *πιγκέρνη* (14η), του *μεγάλου δρουγγαρίου της βίγλης* (24η), του *μεγάλου εταιρειάρχη* (25η), του *πρωτασηκρήτις* (28η), του *σκουτερίου* (42η), του *πρωθιερακάρου* (48η), του *πρωταλλαγάτορος* (55η). Το στοιχείο αυτό είναι δικαιολογημένο, καθώς οι ίδιοι οι διαθέτες κατείχαν τίτλους και αξιώματα, άρα η μνεία σε αυτά προσέδιδε κύρος στις διαθήκες. Επιπροσθέτως, εξυπηρετούσε τόσο την έκφραση ευγνωμοσύνης προς το πρόσωπο του βασιλέα, που τους τα είχε εκχωρήσει όσο και την προβολή της κοινωνικής τους θέσης. Φαίνεται πως οι διαθήκες, ως κείμενα τελευταίας επιθυμίας, ήταν δυνατό να επιτελέσουν τον ρόλο της κοινωνικής προβολής με τον καλύτερο τρόπο¹⁶⁷. Επιπλέον, η αναφορά άλλων αξιωματούχων, όπως στην περίπτωση της διαθήκης του Δημητρίου

162. ΓΚΟΥΤΖΙΟΥΚΩΣΤΑΣ, Ασηκρήτις, 89-90.

163. VERPEAUX, *Ψευδο-Κωδινός* [σημ. 2], 138,⁹, 178,²⁸⁻³³.

164. ΓΚΟΥΤΖΙΟΥΚΩΣΤΑΣ, Ασηκρήτις, 91 και σημ. 145-146. Σημειώνεται ότι ο θεσμός του *πρωτοασηκρήτις* διατηρήθηκε τον 14ο αιώνα και μαρτυρείται και τον 15ο αιώνα στην Ήπειρο.

165. *PLP*, αρ. 16633.

166. *MM III*, 162, 171, 173, 185, 194, 215.

167. Για την κοινωνική προβολή των διαθετών βλ. J. C. CHEYNET, *Aristocratie et héritage (XIe-XIIIe siècle)*, στο: *La transmission du patrimoine* [σημ. 9], 53-80, ιδιαίτερος, 71: «Les parents fortunés ne transmettent pas que des biens à leurs enfants, mais aussi un réseau de relations, sources de bien des avantages». ΠΑΡΑΙΟΑΝΝΟΥ, *Anna Komnene's Will* [σημ. 32], 110, σημ. 42: «Anna insists on her high and inherited social status, the *eugenia* so characteristic of Comnenian Constantinople».

Τζαμπλάκωνος και του Γεωργίου Γουδέλη υπογράμμισε την οικογενειακή και κοινωνική δικτύωση των διαθετών.

Από τη μελέτη των εκκλησιαστικών διαθηκών, παρατηρείται ότι στη διαθήκη του πατριάρχη Αρσενίου (α΄ πατριαρχία 1254-1260, β΄ πατριαρχία 1261-1264), συνταγμένη πριν από τον Σεπτέμβριο του 1273, το θέμα της οποίας αφορά στον ανήθικο τρόπο ανάδειξης του Μιχαήλ Η΄ και παραγκώνισης του Ιωάννη Δ΄ Λάσκαρι, η φράση *δύο βασιλέων*¹⁶⁸, παραπέμπει στη συμβασιλεία του Μιχαήλ Η΄ και του Ιωάννη Δ΄ Λάσκαρι, η οποία ήταν συνήθης πρακτική¹⁶⁹. Κατά την αφήγηση του εκβιαστικού πολιτικού κλίματος που προηγήθηκε της στέψης του Μιχαήλ Η΄, ο Αρσένιος δεν παραλείπει να μνημονεύσει και τους πολιτικούς αξιωματούχους, προσδιορίζοντάς τους ως οι *έν τέλει*¹⁷⁰. Πιθανότατα εδώ από τον τρόπο εκφοράς του όρου *σχεδόν πάντων τών έν τέλει* είναι δυνατό να υποθέσουμε ότι πρόκειται για το σύνολο των πολιτικών αξιωματούχων, οι οποίοι από κοινού με άλλες κοινωνικές ομάδες εξαναγκάστηκαν, σύμφωνα με τον Αρσένιο, να συνηγορήσουν στην στέψη¹⁷¹. Η συγκεκριμένη διαθήκη, αν και προέρχεται από εκκλησιαστικό άνδρα, εντάσσεται στη ομάδα των πατριαρχικών διαθηκών, μέσω των οποίων, όπως εύστοχα έχει επισημανθεί, οι πατριάρχες, επιχειρούν να προβάλουν την πολιτική τους βούληση και να επηρεάσουν την πολιτική κατάσταση της εποχής¹⁷². Σε αυτό το πλαίσιο είναι δυνατό να ερμηνευθεί

168. *PG*, 140, στ. 952, § E.

169. Για τη συμβασιλεία, βλ. Α. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ ἀντιβασιλεία εἰς τὸ Βυζάντιον, Σύμμεικτα* 2 (1970), 4-5, 83-91.

170. *PG*, 140, στ. 952, § C΄. Για την αναγόρευση και τη στέψη του Μιχαήλ Η΄ βλ. Α. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἐκλογή, ἀναγόρευσις καὶ στέψις τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος*, Αθήνα 1956, 182-184: η αναγόρευση πραγματοποιήθηκε την 1η Ιανουαρίου 1259 στο Νύμφαιο, παρουσία αρχιερέων, στρατιωτικών και πολιτικών αξιωματούχων, ενώ η στέψη τελέσθη στη Νίκαια. Για τους *έν τέλει* (ανώτερους αξιωματούχους) οι οποίοι σε έναν μεγάλο βαθμό ήταν και συγκλητικοί και γι' αυτό συγγέρονταν συχνά στις πηγές με τους συγκλητικούς, βλ. Α. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ Σύγκλητος εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος*, Αθήνα 1949, 31. Στην ΚΙΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Βασιλεύς* [σημ. 53], 135, οι *έν τέλει* ταυτίζονται με τους συγκλητικούς.

171. *PG*, 140, στ. 952, § C΄. *πὼς τὰς τῶν ἀρχιερέων, τὰς τῶν μεγιστάνων, τὰς τῶν ἱερέων, τὰς τῶν μοναχῶν, τὰς τῶν ἁγιορειτῶν ... σχεδόν πάντων τῶν έν τέλει καὶ τῶν έν ἱερωσύνη καὶ ἰδιωτεία;*

172. ΠΑΤΕΔΑΚΗΣ, *Διαθήκες πατριαρχῶν* [σημ. 7], 76, 84.

η καταγραφή τίτλων και αξιωμάτων του παλατίου, όπως ο τίτλος του δεσπότη. Επιπλέον, όταν ο Αρσένιος αφηγείται την εκκλησιαστική πολιτική του διώκτη του, αναφέρει πως ο τελευταίος ήλπιζε ότι θα τον συμπεριλάβει στους *οίκειους* του, εννοώντας πιθανόν τους ανθρώπους του περιβάλλοντός του και όχι τους συγγενείς του¹⁷³.

Στη διαθήκη του ανθενωτικού πατριάρχη, Ιωσήφ Γαλησιώτη (α΄ πατριαρχία 1266-1275, β΄ πατριαρχία 1282-83), η κληροδοτούμενη περιουσία ουσιαστικά είναι η ομολογία της ορθόδοξης πίστης¹⁷⁴. Συνεπώς, κατατάσσεται στις οιονεί διαθήκες. Στο τέλος της διαθήκης γίνεται μνεία στον αυτοκράτορα Ανδρόνικο Β΄, όταν ο Ιωσήφ τον συγχωρεί, πιθανόν για το γεγονός ότι είχε συναινέσει να απομακρυνθεί από τον πατριαρχικό θρόνο¹⁷⁵. Στο πλαίσιο της συγχώρεσης αναφέρεται και στον βασιλέα, προτάσσοντας τον επιθετικό προδιορισμό *ἄγιος*¹⁷⁶.

173. PG, 140, στ. 953, § Z.: *ἤλπιζε δὲ καμὲ ἐντὸς τῶν οἰκείων αὐτοῦ ἀρκύων ἄξαι....*: Για τους Αρσενιάτες, βλ. Α. ΚΟΝΤΟΠΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, Το σχίσμα των Αρσενιατών (1265-1310). Συμβολή στη μελέτη της πορείας και της φύσης του κινήματος, *Βυζαντικά* 18 (1998), 177-235. Π. ΓΟΥΝΑΡΙΑΔΗΣ, *Το κίνημα των Αρσενιατών (1261-1310). Ιδεολογικές διαμάχες την εποχή των πρώτων Παλαιολόγων*, Αθήνα 1999. F. TINNEFELD, Das Schisma zwischen Anhängern und Gegnern des Patriarchen Arsenios in der orthodoxen Kirche von Byzanz (1265-1310), *BZ* 105/1 (2012), 143-165.

174. Διαθήκη Ιωσήφ Γαλησιώτου, έκδ. V. LAURENT – J. DARROUZÈS, *Dossier Grec de l'Union de Lyon (1273-1277)*, Paris 1976, 511,¹⁷⁻¹⁸. ... *ἀναγκαῖον κὰν τῇ παρουσίᾳ μου διαθήκη ταύτῃ ὀλίγων μνησθῆναι κανόνων, ὡς θεῖον ἐπισφράγισμα τελευταῖον*.

175. Διαθήκη Ιωσήφ Γαλησιώτου, 517,¹⁴⁻¹⁵, 517,²²⁻²³. *Ἰσαύτως καὶ τῷ κρατίστῳ καὶ ἀγίῳ μου αὐτοκράτορι κυρῷ Ἀνδρονίκῳ συγχωρῶ αὐτῷ καὶ ἐν τῷ νῦν αἰῶνι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι*. ΠΑΤΕΔΑΚΗΣ, Διαθήκες πατριαρχών [σημ. 7], 77.

176. Διαθήκη Ιωσήφ Γαλησιώτου, 517,¹⁸. Από τη μελέτη της διαθήκης του Ιωάννη Βέκκου (1275-1282), η οποία συντάχθηκε μετά την εξορία του στην Προύσα και πιθανότατα κοντά στο έτος θανάτου του, το 1297, δεν προκύπτουν δεδομένα σχετικά με τα κοσμικά αξιώματα και τους τίτλους. ΠΑΤΕΔΑΚΗΣ, Διαθήκες πατριαρχών [σημ. 7], 78. PG 141, 1028 C-1032. *Διαθήκη τοῦ Ἰωάννου Βέκκου: ... καὶ τόσον διὰ σπουδῆς ἢ ὁμολογία, ὅτι καὶ τὴν ἐπιτελεύτιον φθάνων ἀνάγκην, καὶ διατίθεται, καὶ ὁμολογῶ*: Η έλλειψη τέτοιων στοιχείων απορρέει από τον σκοπό σύνθεσης της διαθήκης, ο οποίος δεν είναι άλλος παρά η ομολογία πίστεως για την εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος και η απολογία του Ιωάννη Βέκκου για την ενωτική του πολιτική. Βλ. ακόμη ΡΑΤΕΔΑΚΗΣ, Testament Patriarch Athanasios I [σημ. 31], 439-451, κείμενο 452-461. Η διαθήκη του πατριάρχη Αθανασίου Α΄ (πρώτη πατριαρχία 1289-1293, δεύτερη πατριαρχία, 1303-1309), η οποία συντάχθηκε μεταξύ των ετών 1310 και 1313, συνιστά μία σειρά νουθεσιών προς τους μαθητές του,

Άρα, η μνεία στον βασιλέα εντάσσεται στο πλαίσιο των σχέσεων πολιτείας και εκκλησίας.

Από τη διαθήκη του Ιωάννη ΙΓ' Γλυκός (1315-1319), ενσωματωμένη στο ιστορικό έργο του Νικηφόρου Γρηγορά¹⁷⁷, υπάρχει μόνο μία αναφορά στους *θειότατους βασιλείς* και στις *συγκλητικές αρχές*¹⁷⁸. Η μνεία στους *θειότατους βασιλείς* γίνεται στα πλαίσια της έμπρακτης εκδήλωσης εύνοιας αυτών προς τον πατριάρχη. Μέσω της τελευταίας βούλησης υπογραμμίζεται η αγαστή σχέση κοσμικής και εκκλησιαστικής εξουσίας επί της πατριαρχίας του. Η αναφορά στις *συγκλητικές αρχές* πραγματοποιείται, όταν εξιστορείται η άνοδος του Ιωάννη Γλυκός στον πατριαρχικό θρόνο από τις *συγκλητικές αρχές*.

Τα δεδομένα από τη διαθήκη (Φεβρουάριος 1350) του παλαμίτη πατριάρχη Ισιδώρου (1347-1350)¹⁷⁹ από την οποία μαρτυρούνται στοιχεία για την αίρεση του Βαρλαάμ και του Ακίνδυνου¹⁸⁰, εκτός από τη διάθεση της κινητής φτωχής περιουσίας του, περιορίζονται κυρίως στο ανώτατο αξίωμα του *βασιλέα*¹⁸¹, ενώ δεν απουσιάζει και ο χαρακτηρισμός *αυτοκράτορι*¹⁸². Ο πατριάρχης Ισιδωρος αποδίδει τον όρο *αυτοκράτορι* στον Καντακουζηνό κατά την αφήγηση των αρετών που τον διέπουν¹⁸³. Πέρα από τον κοινό τόπο που συνιστούν οι προηγούμενες αναφορές,

---

άρα εμπίπτει στην κατηγορία των οιονεί διαθηκών. Λόγω του περιεχομένου της και των επιδιώξεων του συντάκτη δεν καταγράφονται αξιώματα και τίτλοι.

177. Γρηγοράς, *Ρωμαϊκή Ιστορία*, τ. 1, 289,¹-292,¹¹. Σ. Ι. ΚΟΥΡΟΥΣΗΣ, Ό λόγιος οίκουμενικος πατριάρχης Ιωάννης ΙΓ' Γλυκός, *ΕΕΒΣ* 41 (1974), 297-405, ιδίως 385-386, 403-405 (κεείμενο).

178. Γρηγοράς, *Ρωμαϊκή Ιστορία*, 291,¹²⁻¹³. ... *καί τιμών παρὰ τοῖς θειοτάτοις βασιλεῦσιν ἠξιῶσθαι οὔτοι γε ἐλαχίστων. ... 291,²²⁻²³... ἐπεὶ δ' οὖν ὁμως οὕτωσὶ κάπὶ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἀπὸ τῶν συγκλητικῶν ἀρχῶν μετηνέχθημεν κὰν τοῖς αὐτοῖς αὐθις ἦμεν [=ΕΕΒΣ 41 (1974), 404,²⁸⁻²⁹, 35-36].* Πβλ. Διαθήκη του πατριάρχη Νείλου Κεραμέως (1380-1388): Κεείμενο, *ΜΜ* II, 61-64. Δεν προκύπτουν δεδομένα για τα κοσμικά αξιώματα και τους τίτλους.

179. Διαθήκη τοῦ αὐτοῦ ἁγιωτάτου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως κῦρ Ισιδώρου, ἐκδ. *PRK*, II, 426-442. *PLP*, αρ. 3140.

180. Διαθήκη πατριάρχη Ισιδώρου, 432,⁸⁷⁻⁹⁰, 434,¹⁰⁰⁻¹⁰⁵, 436,¹²⁹.

181. Διαθήκη πατριάρχη Ισιδώρου, 430,^{50, 60, 65}, 432⁸⁰, 440¹⁸².

182. Διαθήκη πατριάρχη Ισιδώρου, 436,¹⁴⁵. ... *τῷ δὲ κρατίστῳ καὶ ἀγίῳ μου αυτοκράτορι τῷ Καντακουζηνῷ ιδίως τάδε διαχαράττω τὰ γράμματα.*

183. Διαθήκη πατριάρχη Ισιδώρου, 436, 438,¹⁴⁸⁻¹⁵⁰.

καταδεικνύουν και τη φιλική σχέση του Καντακουζηνού με τον πατριάρχη Ισιδώρο. Έχει προηγηθεί η αναφορά στον πληθυντικό αριθμό *αὐτοκράτορσι*, η οποία γίνεται στο πλαίσιο της μνεΐας για ευημερία στους βασιλείς και της συνηθισμένης αναφοράς για άσκηση της εξουσίας με τη βοήθεια του Θεού¹⁸⁴. Ο όρος στον πληθυντικό αριθμό υποδηλώνει τη νομή της εξουσίας μεταξύ Καντακουζηνού και Παλαιολόγων μετά το τέλος του β' εμφυλίου πολέμου. Ακόμη, κατά την εξιστόρηση του Συνοδικού Τόμου για την καταδίκη της αναφερθείσας αίρεσης μνημονεύεται ο τίτλος της *δεσποΐνης*, ο οποίος προσδίδεται στην Άννα της Σαβοΐας¹⁸⁵. Η διαθήκη παρουσιάζει ενδιαφέρον και για την τιμητική προσφώνηση *κῦρ* και *κυρά*, η οποία αποδίδεται τόσο σε κοσμικά πρόσωπα, φορείς ανώτατου αξιώματος, στον *βασιλέα* και στη *βασιλίσα*¹⁸⁶, όσο και σε εκκλησιαστικούς αξιωματούχους¹⁸⁷ ακόμη και σε μοναχούς¹⁸⁸, γεγονός που επιβεβαιώνει ότι η συγκεκριμένη προσφώνηση δεν αποδιδόταν αποκλειστικά σε εκπροσώπους της ανώτατης αριστοκρατίας¹⁸⁹.

Η εκτενής διαθήκη του πατριάρχη Ματθαίου Α' (1397-1410)¹⁹⁰, χρονολογημένη τον Σεπτέμβριο του έτους 1407¹⁹¹, παραδίδει μόνο το ανώτατο κοσμικό αξίωμα του *βασιλέα*, με το οποίο προσδιορίζονται τόσο ο Ιωάννης Ε' Παλαιολόγος όσο και ο Ιωάννης Καντακουζηνός, στο πλαίσιο της αφήγησης της προηγούμενης εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής¹⁹². Ο διαθέτης αναφέρει ρητά ότι παραχωρεί στον βασιλέα

184. Διαθήκη πατριάρχη Ισιδώρου, 436,¹³⁵⁻¹³⁹.

185. Διαθήκη πατριάρχη Ισιδώρου, 434,⁹⁹. ... *εὐσεβεστάτης δεσποΐνης κυρᾶς Ἄννης τῆς Παλαιολογίνης*...

186. Διαθήκη πατριάρχη Ισιδώρου, 434,⁹³, 434,⁹⁹.

187. Διαθήκη πατριάρχη Ισιδώρου, 434,¹⁰⁰, 440,¹⁹⁹⁻²⁰⁰.

188. Διαθήκη πατριάρχη Ισιδώρου, 440,¹⁹⁸⁻¹⁹⁹, 442,²⁰⁶.

189. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, Προσηγορία *κῦρ* [σημ. 122], 214-215, 216, 220, 224-225.

190. Ι. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ – Κ. ΜΑΝΑΦΗΣ, Ἐπιτελεύτιος βούλησις καὶ διδασκαλία τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ματθαίου Α', *ΕΕΒΣ* 45 (1981-1982), 462-515, κείμενο, 472-510.

191. Στο ίδιο, 467, 496,⁸⁸⁰⁻⁸⁹⁹, 510,¹³⁴⁹⁻¹³⁵².

192. Στο ίδιο, 477,¹⁹⁹⁻²⁰³. Ὅτε γὰρ ὁ μακαρίτης καὶ αἰοίδιμος βασιλεὺς κῦρις Ἰωάννης ὁ Παλαιολόγος εἴσω τῆς μεγαλοπόλεως ἐγεγόνει τοῦ δήμου παντὸς ταραχθέντος, οἷα φιλεῖ νωτερίζεσθαι ἐν τοιαύταις καιρῶν μεταβολαῖς καὶ συγχύσεσιν, οὐδ' αὐτὸς τὴν τοῦ ὄχλου μανίαν ἐξέφυγε διὰ τὸ προσκεῖσθαι δῆθεν τῷ βασιλεῖ Καντακουζηνῷ: Στο ίδιο, 477,²¹¹⁻²¹³. Αναχώρηση Καντακουζηνού για τη μονή. Στο ίδιο, 478,²⁵¹: ... *προβλήσει τοῦ θειοτάτου βασιλέως*... : (η ανάρρηση στον πατριαρχικό θρόνο). Στο ίδιο, 478,²⁵⁸⁻²⁶⁰. Ἐπεὶ

Μανουήλ τρία υπέρπυρα ετησίως από τον καλλιεργούμενο οίνο στο μετόχι, άρα αναδεικνύεται η ιδιότητα του ανώτατου άρχοντα ως αποδέκτη δωρεών¹⁹³. Επιπροσθέτως, παραδίδεται και ο τιμητικός χαρακτηρισμός του *οικείου*, όπως και η ιδιότητα του *επιτρόπου*¹⁹⁴. Τα περιορισμένα δεδομένα σχετικά με το είδος των αξιωμάτων και των τίτλων ερμηνεύονται σε συνδυασμό με τα θέματα της συγκεκριμένης οιονεί διαθήκης¹⁹⁵. Πρόθεση του Ματθαίου ήταν η συμπλήρωση των κενών της *ύποτυπώσεως* του Μάρκου, όπως η διευθέτηση των σχέσεων της μονής προς το δημόσιο ταμείο, τη δικαιοσύνη, τη Μεγάλη του Χριστού Εκκλησία και τις κοσμικές υποθέσεις¹⁹⁶. Άρα, από το περιεχόμενο της εν λόγω διαθήκης αιτιολογείται η απουσία άλλων αξιωμάτων, εκτός του ανώτατου. Τέλος, η έρευνα στα πατριαρχικά έγγραφα έως το 1453 μαρτυρεί ότι δεν έχουν σωθεί διαθήκες των μετέπειτα πατριαρχών¹⁹⁷.

Συμπερασματικά, η μελέτη των διαθηκών των πατριαρχών καταδεικνύει ότι ανήκουν στις οιονεί διαθήκες, αφού η πραγμάτευση των θεμάτων τους δεν αποτελεί κληροδότηση περιουσίας. Για αυτό η συμβολή τους στη διερεύνηση του θέματος είναι περιορισμένη. Παρόλα αυτά, στην

δ' έδέησεν ύπερ τής τών χριστιανών βοηθείας τόν μὲν βασιλέα ... καὶ πρὸς τὰ τής Ἰταλίας μέρη ἀποδεδημημένα τούς ἐκείθεν πρὸς τὴν ἡμετέραν ἄξοντα συμμαχίαν: Στο ίδιο, 479,²⁶⁷⁻²⁶⁸ (Με αφορμή το ταξίδι του Μανουήλ Παλαιολόγου στην Ιταλία για εύρεση βοήθειας). Στο ίδιο 480,³¹²⁻³¹³: *επάνοδος του Μανουήλ στην Κωνσταντινούπολη.* Στο ίδιο, 480,³⁰⁵⁻³⁰⁶, αποτιμάται θετικά η εκκλησιαστική πολιτική του Μανουήλ.

193. Στο ίδιο, 480,³²¹⁻³²⁴.

194. Στο ίδιο, 478-479,²⁶⁰⁻²⁶³: *... τὸν δ' οἰκείον ἀνεψιόν τε καὶ βασιλέα μετὰ διαλλαγῶν προσκαλέσασθαι καὶ τούτω τὴν πόλιν ὡς ἐπιτρόπῳ καταλιπεῖν, μέχρι μὲν τινος καιροῦ καὶ ἐπ' αὐτοῦ τὰ τής ἐκκλησίας εἰρήνην ἦγε τινα.*

195. Στο ίδιο, 467. Τα θέματα που περιλαμβάνει η *ἐπιτελεύτιος βούλησις* διαιρούνται σε τέσσερις ομάδες: α) σχέσεις μοναχών-μονής προς τον έξω κόσμο, όπως και προς τη Μεγάλη Εκκλησία (κεφ. β', δ', ε', ζ', η', θ', ιβ'), β) κανόνες ως προς τη διαβίωση των μοναχών, τον χρόνο δοκιμασίας των υποψηφίων κλπ.(κεφ. α', β', γ', δ', ζ', ι'), γ) τα περί τελέσεως μνημοσύνων, ακολουθιών και εορτών (κεφ. ιγ', ιδ', ιε', ιζ'), δ) Αναφέρεται στον ηγούμενο (κεφ. α', ζ', ια', ις') ό.π., 465.

196. Στο ίδιο, 465-466. Για την απόδοση φόρου στο δημόσιο ταμείο, βλ., στο ίδιο, σ. 502,¹⁰⁹²⁻¹⁰⁹³: *ὁ συνήθης ἐδίδοτο φόρος τῷ δημοσίῳ...:* Για τον όρο *δημόσιος*, βλ. LBG, τ. 2, 353. Α. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Τὸ πολίτευμα καὶ οἱ θεσμοὶ τής βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, 324-1204*, Αθήνα 2004, 159-161.

197. DARROUZÈS [σημ. 31].

έρευνα των κοσμικών αξιωμάτων και τίτλων, συμβάλλουν η διαθήκη του πατριάρχη Αρσενίου, του πατριάρχη Ισιδώρου, του Ιωάννη Γ' Γλυκέος και του πατριάρχη Ματθαίου με αναφορές στο ανώτατο αξίωμα του βασιλέα, στους *έν τέλει* και στον χαρακτηρισμό του *οίκειου*. Οι μνείες αυτές δικαιολογούνται από τον σκοπό σύνταξης των συγκεκριμένων διαθηκών.

Από τις διαθήκες ανώτερων εκκλησιαστικών αξιωματούχων, ξεχωρίζει εκείνη του αρχιεπισκόπου Αχρίδας και πρώην αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Θεοδώρου Κεραμέως, ο οποίος προερχόταν από οικογένεια Θεσσαλονικέων, όπως τα περιουσιακά του στοιχεία επιβεβαιώνουν¹⁹⁸. Η διαθήκη έχει συνταχθεί δια χειρός Λέοντος του Φοβηνού, υφιστάμενου του τότε χαρτοφύλακα και ταβουλλαρίου της μητρόπολης Θεσσαλονίκης, Ιωάννη του Σταυρακίου, το 1284¹⁹⁹. Ως εκτελεστής της διαθήκης φέρεται ο συμβασιλέας, Μιχαήλ Θ' Παλαιολόγος, αν και ανήλικος²⁰⁰. Στην επιλογή του συναυτοκράτορα ως εκτελεστή της διαθήκης, λανθάνει και ένα προσωπικό κίνητρο, καθώς σημαντικά περιουσιακά στοιχεία του διαθέτη είχαν κατασχεθεί με αυτοκρατορικό πρόσταγμα του Μιχαήλ Η' προς όφελος του βασιλικού βεστιάριου²⁰¹. Άρα, η επιλογή του συναυτοκράτορα ως επιτρόπου ενδέχεται να είναι μία προσχεδιασμένη κίνηση του αυτοκράτορα

198. Διαθήκη Θεοδώρου Κεραμέως, έκδ: *Actes de Lavra* II [σημ. 32], αρ. 75 (1284) σ. 27-33. *PLP*, αρ. 11638.

199. Στο ίδιο, 32,⁵⁴⁻⁵⁶: *ὅπερ καὶ ἐγγράφη διὰ χειρὸς Λέοντος τοῦ Φοβηνοῦ ἐκ προτροπῆς τοῦ θεοφιλεστάτου χαρτοφύλακος τῆς ἀγιωτάτης μητροπόλεως Θεσσαλονίκης καὶ ταβουλλαρίου κῦρ Ἰωάννου τοῦ Σταυρακίου... τοῦ Ἀπριλίου μηνὸς τῆς ιβ' ἰνδικτιῶνος...*

200. Στο ίδιο, 30,⁸⁻⁹, 31,²³⁻²⁴: *Ἐνθεν τοι καὶ ἀνατίθῃμι ταύτην τῷ κραταιῷ καὶ ἀγίῳ μοι αὐθέντῃ καὶ βασιλεῖ κῦρ Μιχαήλ Κομνηνῷ τῷ Παλαιολόγῳ*. Οι εκδότες αποδεικνύουν ότι πρόκειται για τον Μιχαήλ Θ', επτά χρονών το 1284 (στο ίδιο, 30). P. PIELER, *Das Testament des Theodoros Kerameas*, στο: *Geschichte und Kultur der Palaiologenzeit, Referate des Internationalen Symposions zu Ehren von Herbert Hunger* (30 November bis 3 Dezember 1994), έκδ. W. SEIBT, Wien 1996, 177-181 (Για τον όρο *ἀνατίθῃμι*, 179-180). Για το βασιλικὸν βεστιάριον, βλ. ΧΡΗΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολίτευμα* [σημ. 196], 232: σημειώνεται ότι περιλάμβανε πολύτιμα αντικείμενα, ευγενή μέταλλα και χρηματικά αποθέματα, στρατιωτικό υλικό για τον εφοδιασμό των εκστρατευτικών σωμάτων στη στεριά και τη θάλασσα. Η πρώτη μνεία σε πηγές ανάγεται πριν από τα μέσα του ένατου αιώνα.

201. Διαθήκη Θεοδώρου Κεραμέως [σημ. 198], σ. 32,³⁸⁻³⁹: *...ἐκ βασιλικῆς προσταγῆς κατασχέσει τῆς οἰκειάς μου, ἄνευ τοῦ εἰσκομισθέντος ἐν τῷ βασιλικῷ βεστιάριῳ ...*

Ανδρόνικου Β΄, προκειμένου να αποκαταστήσει την τιμή του διαθέτη αλλά και να εγγυηθεί μελλοντικά την πραγματοποίηση της παράκλησής του, να αφιερώσει την κατασχεθείσα περιουσία στο μοναστήρι του Σωτήρος Χριστού στη Θεσσαλονίκη²⁰². Ο εκτελεστής της διαθήκης Μιχαήλ Θ΄ φέρεται, δηλαδή, ως εγγυητής της περιουσίας του διαθέτη. Ο P. Pieler υπογραμμίζει ιδιαίτερος τη μνεία αυτή, καθώς αποδεικνύει την ύπαρξη εκτελεστών της διαθήκης στην υστεροβυζαντινή εποχή και την εφαρμογή του νόμου 66 του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού²⁰³. Επιπλέον, ως εκτελεστής της διαθήκης αναφέρεται ο αδελφός του διαθέτη, Νικόλαος Κεραμεύς, *δομέστικος τῶν δυτικῶν θεμάτων* (73η ιεραρχική θέση στον Ψευδο-Κωδινό), ο οποίος συγχρόνως έφερε τον τιμητικό χαρακτηρισμό του *πανσέβαστου σεβαστοῦ*²⁰⁴. Κατά την παλαιοιολόγεια περίοδο η σημασία του τίτλου του *σεβαστοῦ* (78η ιεραρχική θέση σε Ψευδο-Κωδινό) υποβαθμίζεται και μόνο τα παράγωγά του, *πανυπερσέβαστος* (5η ιεραρχική θέση σε Ψευδο-Κωδινό) και *πανσέβαστος* αποδίδουν ακόμη υψηλό κύρος. Οι *σεβαστοί* ή οι *πανσέβαστοι σεβαστοί* των παλαιοιολόγειων εγγράφων προσδιορίζονται ως μία ανομοιογενής κοινωνική ομάδα, η οποία περιλαμβάνει τοπικούς υπαλλήλους και επαρχιακούς άρχοντες, των οποίων η σύνδεση με την Κωνσταντινούπολη είναι σχετικά αδύναμη²⁰⁵. Ο τίτλος του *πανυπερσέβαστου* είναι ψηλά

202. Διαθήκη Θεοδώρου Κεραμέως, 31²²⁻²⁴. PIELER, Testament [σημ. 200], 181.

203. PIELER, Testament, 181. Για τους επιτρόπους στο ίδιο, 179-180. Για τους εκτελεστές της διαθήκης, οι οποίοι χαρακτηρίζονται στα κείμενα ως επίτροποι, βλ. ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ, *Εκκλησιαστικά δικαστήρια* [σημ. 9], 115, σημ. 1, 126. Δεν είναι πάντοτε ευδιάκριτο, εάν τα έγγραφα αναφέρονται σε εκτελεστές διαθήκης ή επιτρόπους των ανήλικων τέκνων του διαθέτη. Οι ιδιότητες συχνά συμπίπτουν και μάλιστα με εκείνη του κληρονόμου, στο ίδιο, 115.

204. Διαθήκη Θεοδώρου Κεραμέως, 30,⁸⁻⁹, 31,²³⁻²⁴: ... *πανσέβαστος, σεβαστός, δομέστικος τῶν δυτικῶν θεμάτων*: Για τον χαρακτηρισμό *πανσέβαστος σεβαστός*, βλ. VERPEAUX, *Oikeioi* [σημ. 86], 97: η έκφραση *πανσέβαστος σεβαστός* δηλώνεται πριν από την ένδειξη συγγένειας με τον αυτοκράτορα. L. STIERNON, *Notes de titulature et de prosopographie byzantine. Sébaste et gambros*, *REB* 23 (1965), 222-243, 231: στα επίσημα έγγραφα απαντούν οι χαρακτηρισμοί *σεβαστός* και *πανσέβαστος σεβαστός*, για να προσδιορίσουν το ίδιο πρόσωπο. Όμως, ποτέ ένας *σεβαστός* δεν υπογράφει μία πράξη θέτοντας πριν από τον τίτλο του το επίθετο *σεβαστός*. Αυτό σημαίνει ότι *πανσέβαστος σεβαστός* προσφωνείται από τους άλλους, ο ίδιος υπογράφει πάντα απλώς ως *σεβαστός*.

205. MACRIDES – MUNITIZ – ANGELOV, *Pseudo-Kodinos* [σημ. 1], 299.

στην ιεραρχία και ακολουθεί μετά από εκείνον του *σεβαστοκράτορα* και του *καίσαρα*. Αντίθετα, ο τίτλος του *σεβαστού* τίθεται στο τέλος της ιεραρχίας²⁰⁶.

Επίσης, στις διαθήκες του μητροπολίτη Ουγγροβλαχίας Χαρίτωνος καταγράφονται ορισμένα αξιώματα και τίτλοι. Ειδικότερα, στην πρώτη διαθήκη (Ιαν. έως Αύγ. 1370²⁰⁷) τα αξιώματα και οι τίτλοι που παραδίδονται είναι ο τίτλος του *δεσπότη*, μάλιστα τιτλοφορείται με αυτόν τον τρόπο, ο Ιωάννης Ούγκλεσης, του *καίσαρα* (3η ιεραρχική θέση σε Ψευδο-Κωδινό) και του *μεγάλου στρατοπεδάρχη* (10η θέση σε Ψευδο-Κωδινό) Αστρά²⁰⁸. Η δεύτερη διαθήκη του Χαρίτωνος (Νοέμβρ.1370) μνημονεύει και αυτή το υπέρτατο αξίωμα του *βασιλέα*, τους τίτλους του *δεσπότη* και του *καίσαρα* και το αξίωμα του *μεγάλου στρατοπεδάρχη*²⁰⁹. Στην τρίτη διαθήκη του Χαρίτωνος (Ιούλ. 1378) δεν παραδίδονται

206. Στο ίδιο, 299. Βλ. ακόμη, Дејан Целебдић, Провинцијски себасτοι од краја XII до средине XIII века, στο: *Mélanges Ljubomir Maksimović, ZRVI 50/2* (2013), 537-548 (αγγλική περίληψη: Dejan Dželebdžić, Provincial sebastoi from the end of 12th to mid 13th century): σημειώνεται ότι την εποχή των Κομνηνών ο τίτλος του *σεβαστού* αποδίδεται σε συγγενείς του αυτοκράτορα, ενώ μετά τα τέλη του 12ου αιώνα άρχισε να αποδίδεται σε αξιωματούχους της κεντρικής διοίκησης και αργότερα σε μέλη της επαρχιακής αριστοκρατίας. Μόνο οι πολίτες διακεκριμένων επαρχιακών πόλεων ήταν βέβαιο ότι ήταν δυνατό να αποκτήσουν τον τίτλο, οι οποίοι ήταν μέλη επιφανών βυζαντινών οικογενειών. Οι *σεβαστοί* στην αυτοκρατορία της Νίκαιας και στο κράτος της Ηπείρου ήταν συχνά θεματικοί δούκες, συνεπώς ο τίτλος και οι αρμοδιότητές τους εξαιτίας αυτού δεν μπορούσαν να προσδιοριστούν με ακρίβεια. Οι πηγές επιβεβαιώνουν ότι μερικοί *σεβαστοί* του κράτους της Νίκαιας εκτελούσαν κατώτερα καθήκοντα, στο ίδιο, 546. ΣΟΛΩΜΟΥ, *Πολιτικός ρόλος* [σημ. 43], 373-376.

207. *Actes Kutl.* [σημ. 32], αρ. 29, (1370) 110. HINTERBERGER, *Autobiographische Traditionen* [σημ. 33], 201: ανήκει στην κατηγορία των διαθηκών στις οποίες οι διαθέτες αυτοβιογραφούνται.

208. *Actes Kutl.*, αρ. 29 (1370) 114-115,⁵²⁻⁵⁴: Ἐπεὶ τὰ προσόντα νῦν τῇ ἡμετέρῃ σεβασμίᾳ μονῇ κτήματα, τὰ μὲν εἰσὶ δωρεὰὶ τοῦ πανευτυχεστάτου δεσπότη τοῦ κῆρ Ἰωάννου τοῦ Οὔγκλεση, τὰ δὲ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ τοῦ καίσαρος, τὰ δὲ τοῦ Βούλκου, τὰ δὲ Ῥωμαίων, οἷον τοῦ μεγάλου λέγω στρατοπεδάρχου τοῦ Ἀστρά, τοῦ Τεράκη καὶ ἐτέρων οὐκ ὀλίγων ...

209. *Actes Kutl.*, αρ. 30 (1370) σ. 120,¹⁰⁷⁻¹¹⁰: τὰ μὲν εἰσὶν εὐεργεσίαι τῶν εὐσεβεστάτων βασιλέων Ῥωμαίων καὶ σέρβων, τὰ δὲ τοῦ πανευτυχεστάτου δεσπότη τοῦ κῆρ Ἰωάννου τοῦ Οὔγκλεση καὶ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ τοῦ καίσαρος, τοῦ μεγάλου στρατοπεδάρχου τοῦ Ἀστρά ...

αξιώματα και τίτλοι, παρά μόνο ο διαθέτης επικρίνει τους φορείς των αξιωμάτων οι οποίοι ενδιαφέρονται μόνο για τα κέρδη που απορρέουν από αυτά²¹⁰.

Στη διαθήκη, επίσης, του μεγάλου πρωτοσύγκελλου από την Πελοπόννησο, η οποία ενσωματώνεται στο ιστορικό έργο του Νικηφόρου Γρηγορά, παραδίδεται τρεις φορές μόνο το αξίωμα του βασιλέα²¹¹. Η πρώτη μνεία γίνεται στο πλαίσιο της αναφοράς για την ανέγερση της μονής τονίζοντας ο διαθέτης τη συνδρομή του βασιλέα. Ακολούθως, στη δεύτερη μνεία ο βασιλέας προσδιορίζεται ως *φιλανθρωπότατος*, ενσαρκώνει δηλαδή μία εκ των αυτοκρατορικών αρετών, από τις οποίες σύμφωνα με την βυζαντινή αυτοκρατορική ιδεολογία, πρέπει να εμφορείται. Η τρίτη αναφορά συνδέεται με την απόλυση χρυσοβούλλου για την ανέγερση της μονής, μέσω του οποίου αποδεικνύεται η προστασία και η πρόνοια του ανώτατου άρχοντα για την ορθοδοξία.

Συμπερασματικά, από τις διαθήκες των ανώτερων εκκλησιαστικών αξιωματούχων τα δεδομένα σχετικά με την παράδοση κοσμικών αξιωμάτων και τίτλων είναι περισσότερα σε σχέση με τα στοιχεία από τις πατριαρχικές διαθήκες. Μάλιστα, τα αξιώματα και οι τίτλοι εκτείνονται σε όλη την ιεραρχική κλίμακα από τα ανώτατα, μέχρι τα μεσαία και τα κατώτερα. Συγκεκριμένα, μαρτυρούνται οι τίτλοι του *δεσπότη*, του *καίσαρα*, τα αξιώματα του *μεγάλου στρατοπεδάρχη* και του *δομέστικων δυτικών θεμάτων*, όπως και ο τιμητικός χαρακτηρισμός *πανσέβαστος σεβαστός*.

Από την έρευνα στα έγγραφα, των οποίων οι διαθέτες είναι μοναχοί τα δεδομένα που προκύπτουν για τα κοσμικά αξιώματα και τους τίτλους είναι περιορισμένα, καθώς ο σκοπός σύνταξης των διαθηκών δεν εξυπηρετεί την αναφορά τους²¹². Μία διαθήκη, χρονολογημένη το έτος

210. *Actes Kutl.*, αρ. 36 (1378), 136,³¹⁻³²: ἴσως γὰρ ἂν τινες ὑπονοήσαιεν ὡς ἐξ ἄμφοτέρων τῶν ἀξιωμάτων καὶ τοῦ κέρδους αὐτῶν ... : Για τις διαθήκες του Χαρίτωνος βλ. G. DENNIS, στο: *BMFD*, τ. 4, 1408-1432.

211. Διαθήκη ὡς ἀπὸ τοῦ Πελοποννησίου μεγάλου πρωτοσυγγέλλου, ἐκδ. P. L. LEONE, Nicephori Gregorae Opuscula nunc primum edita, *Annali della Facoltà di Lettere e Filosofias dell' Univ. di Macerata* III-IV (1970-1971) τχ. 2, 771-773. Για τη μνεία στο αξίωμα του βασιλέα, στο ίδιο, 772,^{56, 57}, 773,⁷¹.

212. *MM*, τ. IV, 74-75. Τὸ διαθηκῶν γράμμα τοῦ μοναχοῦ Μαξίμου τοῦ Πλανίτου, ὄπερ περιέχει οὕτως... *Διαθηκῶν γράμμα τοῦ Βρανᾶ ἐκείνου κυροῦ Θεοδώρου*, στο ίδιο,

1272²¹³, είναι εκείνη του ιερομονάχου Γερμανού, ηγουμένου της μονής Πάτμου²¹⁴, η οποία αποτελεί ένα είδος απολογισμού των πεπραγμένων του και παρακαταθήκης για τον διάδοχό του. Γίνεται μνεΐα, με αφορμή ένα χρυσόβουλλο του Μιχαήλ Η΄, με το οποίο επικυρώνονται προηγούμενοι αυτοκρατορικοί ορισμοί, στο υπέρτατο αξίωμα του βασιλέα²¹⁵. Η μνεΐα στον βασιλέα γίνεται, λοιπόν, στο πλαίσιο της χορηγίας. Σε άλλο σημείο της διαθήκης αναφέρεται ότι ο βασιλέας Μιχαήλ Η΄ δώρισε στη μονή της Πάτμου ως *ψυχικὸν γῆ ζευγαριῶν πέντε*²¹⁶.

114-115. Τὸ διαθηκῶν γράμμα τοῦ μοναχοῦ Λουκά τοῦ Τζουρουλοῦ ... ὡς ἐπαφῆκεν εἰς τὴν μονήν, 137-138. Τὸ διαθηκῶν γράμμα τοῦ μοναχοῦ Γεροντίου χάριν τῆς μονῆς τῆς ἁγίας Μαρίνης καὶ ὧν προσέκρουσε πραγμάτων, 201-203. Πρὸβλ. Διάταξις Ἰωσήφ μοναχοῦ Βρυεννίου, ἐκδ: Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ – ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Varia Graeca Sacra*, St. Petersburg 1909[ανατ. Leipzig 1975], 295,²²⁻²⁸: ...ἀφήμι αὐτῷ δουκᾶτα χρυσᾶ ἕξ, ἵνα δοθῆ τὸ μὲν εἰς πεινῶντας, τὸ δὲ εἰς διὰ ζῶντας, τὸ δὲ ξένοις, τὸ δὲ γυμνοῖς, τὸ δὲ ἀσθενέσι, τὸ δὲ (τοῖς) ἐν φυλακῇ. ἀφίω τὰ βιβλία μου πάντα τῇ ἀγιωτάτῃ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ καὶ μητρὶ τῶν Ἐκκλησιῶν, τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ, τῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει...: δεν διασώζονται αξιώματα ούτε τιμητικοί τίτλοι. Στην αρχή της διαθήκης, όπως δηλώνεται ρητά από τον ίδιο: ... ἐγὼ Ἰωσήφ μοναχὸς ὁ Βρυέννιος διαθήκην ποιῶμαι, παραδίδεται με ακρίβεια η χρονολογία σύνταξής της (295,^{11, 12-13}). *ODB*, τ. 1, λήμμα Joseph Bryennios (A. M. TALBOT) 330. *PLP*, αρ. 3257. Για τους φορεῖς του ονόματος, *PLP*, αρ. 3241-3262. Ο Ιωσήφ Βρυέννιος ανήκε σε οικογένεια, η οποία ανέλαβε σημαντικές θέσεις κατά την ύστερη περίοδο. Ο Γεώργιος Βρυέννιος ήταν μέγας δρουγγάριος το έτος 1328 και ο Μιχαήλ Βρυέννιος διετέλεσε στρατηγός στο Πάμφυλο της Θράκης κατά το έτος 1342. Η συγκεκριμένη οικογένεια δραστηριοποιήθηκε στο διπλωματικό, πνευματικό και εκκλησιαστικό πεδίο κατά την παλαιολόγεια περίοδο, *ODB*, τ. 1, λήμμα Bryennios (A. KAZHDAN), 328-329.

213. ΓΕΡΟΥΜΑΤΟΥ, *Ἐγγραφα Πάτμου* Γ΄ [σημ. 41], 166.

214. Στο ίδιο, 166. Ο ηγούμενος Γερμανός είναι μία από τις σημαντικότερες προσωπικότητες της ιστορίας της μονής Πάτμου. Το υπόμνημα του πατριάρχη Αρσενίου Αυτωρειανού αναφέρεται σ' αυτόν με ιδιαίτερος επαινετικά λόγια βλ. στο ίδιο, 161-171, κείμενο 163-166. Ο *terminus ante quem* για την ανάδειξή του στην ηγουμενία της μονής είναι το έτος 1258, οπότε ζήτησε από τον πατριάρχη Αρσένιο να παραχωρήσει στη μονή Πάτμου τη μονή της Θεοτόκου των Σπονδών. Παρέμεινε στη θέση του ηγουμένου μέχρι τον Δεκέμβριο του έτους 1272 (στο ίδιο, 166). Διαθήκη Γερμανού, καθηγουμένου Πάτμου, ἐκδ: *MM*, VI, αρ. 96, 229-233. *PLP*, αρ. 3823. Πρὸβλ. και τη διαθήκη του ηγουμένου της μονής Πάτμου Σάββα, στην οποία ο διαθέτης κληροδοτεί την κινητή του περιουσία, κυρίως βιβλία. Δεν αναφέρονται αξιώματα και τίτλοι. *MM*, VI, 241-246.

215. Διαθήκη Γερμανού, 231. ... καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως, κυροῦ Μιχαὴλ Κομνηνοῦ τοῦ Παλαιολόγου...

216. Στο ίδιο, 232: ... παρὰ τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως,

Ακόμη, από τη μελέτη των διαθηκών μοναστικών προσώπων από τα έγγραφα του Αγίου Όρους²¹⁷, συγκεκριμένα από το αρχείο της μονής Ξηροποτάμου παραδίδονται, η διαθήκη του Θεοδοσίου Σκαρανού γύρω στα 1270-1274²¹⁸, η διαθήκη της μοναχής Νυμφοδώρας (1445)²¹⁹ και μία πλαστή διαθήκη της μοναχής Αγάθης (1441)²²⁰. Στη διαθήκη του Θεοδοσίου Σκαρανού μνημονεύεται το υπέρτατο αξίωμα του βασιλέα, (όταν ο διαθέτης αναφέρει τους κληρονόμους²²¹, τον επίτροπο της διαθήκης του²²², την έγγεια περιουσία ως *ψυχικό* του βασιλέα²²³, τα κτήματα που του χάρισε²²⁴), και ο τίτλος του *δεσπότη*,²²⁵ τον οποίο έφερε ο Ιωάννης Παλαιολόγος, αδελφός του Μιχαήλ Η΄²²⁶. Ο αναφερόμενος *δεσπότης* διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην περιοχή της Θεσσαλονίκης²²⁷. Ο Ψευδο-Κωδινός αναγνωρίζει τρία είδη αυτοκρατορικής συγγένειας για τον τίτλο του *δεσπότη*, γαμβροί, γυναικάδελφοι και αδελφοί του

κυροῦ Μιχαήλ Κομνηνοῦ τοῦ Παλαιολόγου. Μνεία για τη διαθήκη του ιερομονάχου Νεοφύτου Αμπελά, κτήτορα της μονής του Σωτήρος, βλ. Παράδοσις Μιχαήλ Βασιλικιώτου, (Ιούλιος 1271), έκδ. ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ, Έγγρ. Πάπμιον Β΄ [σημ. 31], αρ. 70, 198, ιδιαιτέρως, 199. Για το εκδεδωμένο κείμενο βλ. στο ίδιο, 201,²⁸: ... καὶ τὴν διαθήκην τοῦ κτήτορος ἱερομονάχου κυροῦ Νεοφύτου τοῦ Ἄμπελά, ...: Η διαθήκη δεν σώζεται. Επίσης, στον Γαβριήλ μοναχό αποδίδεται μία διαθήκη, μέσω της οποίας διαθέτει τα βιβλία του, προς τιμή του Αγίου Γεωργίου των Μαγγάνων. Γίνεται μνεία μόνο στον βασιλέα. Βλ. S. MERCATI, Un testament inédit en faveur de Saint-Georges des Manges, *REB* 6 (1948), 36-47, κείμενο 46-47. *PLP*, αρ. 3426.

217. Στα *Actes Docheiariou*, αρ. 17 (1330/31) [σημ. 40], 133-138, κείμενο, 135-138, παραδίδεται η διαθήκη του ιδρυτή της μονής Προδρομού, με την οποία ο διαθέτης κληροδοτεί τα βιβλία του. Απουσιάζουν αξιώματα και τίτλοι.

218. *Actes Xéropotamou*, αρ. 9 (1270-1274) [σημ. 40], 71-78, κείμενο, 79-87.

219. Στο ίδιο, αρ. 30 (1445), 214-218.

220. Στο ίδιο, παράρτημα, αρ. δ΄, (1441), 236-238.

221. Στο ίδιο αρ. 9, 79,⁴⁻⁵.

222. Στο ίδιο αρ. 9 (1270-1274), 82,⁷³⁻⁷⁴: ... καὶ ἐν τούτοις πάλιν ἀφίομι ἐπίτροπον τὸν περιπόθητον αὐτάδελφον τοῦ κραταιοῦ καὶ ἀγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως καὶ κύριον μου τὸν πανευτυχέστατον δεσπότην...:

223. Στο ίδιο, 80,²⁹.

224. Στο ίδιο, 80,³⁰.

225. Στο ίδιο, 79,⁷, σ. 82,⁷⁴.

226. Στο ίδιο, 74.

227. Στο ίδιο, 76.

αυτοκράτορα, με τους τελευταίους να προηγούνται²²⁸. Επίσης, μεταξύ των κληρονόμων μνημονεύεται και ο τίτλος της *δέσποινας*, με τον οποίο προσδιορίζεται, όπως συνάγεται από το συγκεκριμένο, η γυναίκα του βασιλέα και αυτοκράτειρα, η Θεοδώρα. Ομοίως, στο αντίγραφο απαντούν το αξίωμα του *βασιλέα*²²⁹, ο τίτλος του *δεσπότη*²³⁰ και ο τίτλος της *δέσποινας*²³¹, ως κληρονόμοι και επίτροποι της περιουσίας του μοναχού²³², ως αποδέκτες της συγχώρεσής του²³³. Τόσο στη διαθήκη της μοναχής Νυμφοδώρας²³⁴ όσο και στην πλαστή διαθήκη της μοναχής Αγάθης, αναφέρεται ο τρίτος τη τάξει τίτλος, του *καίσαρα*²³⁵. Στη διαθήκη του οσίου Νείλου, του επονομαζόμενου Εριχιώτη ή Ιεριχώτη, ιδρυτή της μονής Γηρομερίου στην Ήπειρο (*terminus ante quem* 1335), στην οποία εκφράζει την ομολογία πίστεώς του στην ορθοδοξία²³⁶, διασώζεται ο

228. *Ψευδο-Κωδινός* [σημ. 2], 42,⁴ 46,^{16-48, 1, 7-8}, 262,⁷. MACRIDES – MUNITIZ – ANGELOV, *Pseudo-Kodinos* [σημ. 1], 27 σημείωση 1, 43, 430.

229. *Actes Xéropotamou*, αρ. 9, 83,⁵ 85,⁶⁹, 86,¹⁰².

230. Στο ίδιο, 83,⁶, 86,¹⁰².

231. Στο ίδιο, 83,^{6, 7}, σ. 85,⁷⁰.

232 Στο ίδιο, 83,⁵, σ. 86,¹⁰².

233. Στο ίδιο, 83,^{4, 6}.

234. Στο ίδιο, αρ. 30 (1445), 216,⁵.

235. Στο ίδιο, παράρτημα (1441), 236,⁵. Πρβλ. *MM*, I, 112-113. *Τὸ διαθηκῶν γράμμα τῆς μοναχῆς Μάρθας τῆς Θρακησίνης*. Δεν παραδίδονται αξιώματα ούτε τίτλοι, μόνο η επαγγελματική ιδιότητα στις υπογραφές των μαρτύρων, του προμμικηρίου των ταβουλλαριών. Η διαθήκη ενός μοναχού, ενσωματωμένη στην ιστορία του Νικηφόρου Γρηγορά, δεν παραδίδει κανένα αξίωμα ούτε εκείνο του βασιλέα, *Διαθήκη ὡς ἀπό τινος μοναχοῦ*, έκδ: P. L. LEONE [σημ. 211], 770. Πρβλ. *Τοῦ μακαριωτάτου ἐν ἱερομονάχοις κυροῦ Νείλου τοῦ λεγομένου Νταμιλᾶ διαθήκη καὶ τυπικὴ παράδοσις ἦν παρέδωκε τῶν μοναζουσῶν τῶν ἐν τῇ σεβασίᾳ μονῆ τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας τῆς παντανάσσης, τῇ παρ' ἐκείνου οἰκοδομηθεῖση ἐν τῇ τοποθεσίᾳ τῇ λεγομένῃ Βαιοναίᾳ*, έκδ. S. PÉTRIDES, *Le typikon de Nil Damilas pour le monastère de femmes de Baëonia en Crète* (1400), *IRAIK* 15 (1911), 92-111, κείμενο 95-109. Δεν προκύπτουν δεδομένα για τους κοσμικούς τίτλους, καθώς το περιεχόμενο της ρυθμίζει θέματα λειτουργίας της μονής. Στον επίλογο της διαθήκης, προσδιορίζεται αυτή ως *παροῦσαν μου ὑποτύπωσιν*, 109,²⁵. *BMPD*, τ. 4, αρ. 54, 1462-1482.

236. Β. ΚΡΑΥΓΗΣ, *Το μοναστήρι Γηρομερίου [= Τοῦ Ἰδιοῦ, Θεσπρωτικά*, Αθήνα, 1973², τ. 2, 328-336], κείμενο 331-335. Ο ίδιος ο διαθέτης δηλώνει ρητά ότι το συγκεκριμένο έγγραφο συνιστά διαθήκη: *τῆς παρούσης μου καθαρᾶς καὶ ἀληθοῦς διαθήκης...* Βλ. και Γ. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ, *Σταυροπήγια καὶ ἐξαρχίες σὲ σχέση ἀλληλεξάρτησης. Ἡ περίπτωση τῆς μονῆς Θεοτόκου Γηρομερίου (16ος-19ος αι.)*, [ΠΕ/ΤΝΕ 14], Αθήνα 2016, 53-59.

πρώτος τη τάξει τίτλος, εκείνος του δεσπότη, όταν γίνεται μνεία στον Ιωάννη Άγγελο Δούκα²³⁷ και της βασίλισσας, Άννας Παλαιολογίνας²³⁸. Ακόμη, παραδίδεται δις η τιμητική προσφώνηση πανευγενέστατος: την πρώτη φορά εκφέρεται με την προσηγορία κῦρ και το όνομα του προσώπου²³⁹, τη δεύτερη φορά με την ιδιότητα καβαλλάριος²⁴⁰. Στον επίλογο, όταν αναφέρεται στις τυχόν οχλήσεις ή ζημίες σε βάρος των μοναχών, γίνεται μνεία στους άρχοντες²⁴¹. Στη διαθήκη του μοναχού Γερασίμου, συνταγμένη το έτος 1344, μαρτυρείται ο τίτλος της δεσποίνης δις, όταν μνημονεύεται η βασίλισσα Άννα της Τραπεζούντας, ως δωρήτρια του μονυδρίου του μεγάλου Ευθυμίου στα Ιεροσόλυμα, στο οποίο διέμεινε ο μοναχός²⁴². Πρόκειται για την Άννα Μεγαλοκομνηνή, με το παρωνύμιο Αναχουτλού, αυτοκράτειρα της Τραπεζούντας από το 1341-1342²⁴³. Επιπροσθέτως, στις υπογραφές των μαρτύρων μαρτυρείται το αξίωμα του λογοθέτη των οικειακῶν²⁴⁴ (39ο τόσο στον κατάλογο του

237. Διαθήκη Νείλου [σημ. 236].

238. Διαθήκη Νείλου, 334: *τῆ χριστιανικωτάτῃ βασιλίσῃ κυρία Ἄννη τῆ Παλαιολογίνη.*

239. Στο ίδιο, 334 ... *ὁ πανευγενέστατος κῦρ Ἰωάννης ὁ Ψαρᾶς*, Για την προσηγορία κῦρ βλ. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, Προσηγορία κῦρ, [σημ. 122], 209-226, ιδιαίτέρως 225.

240. Διαθήκη Νείλου, 334, ... *Τοῖς δέ γε υἱοῖς μου καὶ ἄρχουσι τοῦ τόπου τούτου, τῶ τε πανευγενεστάτῳ καβαλλαρίῳ κυρίῳ Νικολάῳ τῷ Ἀψαρᾶ...*

241. Διαθήκη Νείλου, 335. G. DENNIS, Geromeri: Testament of Neilos Erichiotos for the monastery of the Mother of God Hodegetria in Geromeri, αρ. 49, στο *BMFD*, τ. 4, 1396-1403.

242. *Ἐγγραφοῦν περὶ τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις μονυδρίου τοῦ Ἁγίου Εὐθυμίου, συνταχθὲν ἔτει 1344-ω*, έκδ. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας*, St. Petersburg 1894 (Bruxelles 1963), τ. 2, 256,³⁻⁴: ... *τῆς δεσποίνης ἐκείνης τῆς Τραπεζοῦντος κυρίας Ἄννης τῆς πορφυρογεννήτου ... 257,¹ ... τῆς Τραπεζουντίας ἐκείνης δεσποίνης κυρᾶς Ἄννης ...*

243. *PLP*, αρ. 12059. Σ. ΚΑΡΙΠΟΒ, *Ἱστορία τῆς Αυτοκρατορίας τῆς Τραπεζούντας*, μετ. Ε. ΚΡΙΤΣΕΦΣΚΑΠΙ – Α. ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ, έκδ. Μ. ΓΚΡΑΤΣΙΑΝΣΚΙ – Σ. ΚΟΡΩΣΗΣ, (ΠΕ/ΕΙΕ), Αθήνα 2017, 203, 205, 231, 240, κατά τη σύντομη διακυβέρνηση της Άννας αποκαταστάθηκε η μονή του Αγίου Ευθυμίου στην Ιερουσαλήμ. Η κίνηση εντάσσεται στη γενικότερη πολιτική των αυτοκρατόρων της Τραπεζούντας να προβάλλονται ως ιδρυτές και ανακαινιστές μοναστικών κέντρων ορθοδοξίας. Ο μοναχός Γεράσιμος έγραψε ένα έργο το 1344 προς τιμή της Άννας, πιθανόν τη διαθήκη (στο ίδιο, 513, 558).

244. *Ἐγγραφοῦν περὶ τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις μονυδρίου*, 257,17-18. Ως αποκρισιάριος, λογοθέτης των οικειακῶν και δούλος προσδιορίζεται ο Ιωάννης Δούκας Τριχάς, στο ίδιο, 257,16.

Ψευδο-Κωδινού όσο και στο κλητορολόγιο της Τραπεζούντας)²⁴⁵. Επίσης, παραδίδεται δίσ, ο τιμητικός προσδιορισμός *δοῦλος*²⁴⁶. Με αφορμή την ευχή του διαθέτη προς τους βασιλείς μνημονεύονται αυτοί, όπως και στις υπογραφές των μαρτύρων²⁴⁷. Ο ιδρυτής της Νέας Μονής στη Θεσσαλονίκη Μακάριος Χούμνος στην *ύποτύπωσή* του, συνταγμένη πριν από το 1374 (συγκαταλέγεται στις οιονεί διαθήκες, καθώς διαφοροποιείται από το πρότυπο σε πολλά σημεία²⁴⁸) με αφορμή την αναχώρησή του προς την Κωνσταντινούπολη²⁴⁹, μνημονεύει τον *μέγα πριμικήριο* (11η ιεραρχική θέση σε Ψευδο-Κωδινό) Ίσαρι, με τον οποίο τον συνέδεε δυνατή φιλία²⁵⁰.

Συμπερασματικά, από τις διαθήκες μοναστικών προσώπων στην πραγματεύση του εξεταζόμενου θέματος συμβάλλουν η διαθήκη του Θεοδοσίου Σκαρανού, η διαθήκη του οσίου Νείλου και εκείνη του Γερασίου, οι οποίες αποδεικνύουν ότι ακόμη και σε διαθήκες μοναχών, όταν επιδιώκεται να προβληθεί ο ανακαινιστής του ναού, μνημονεύονται κοσμικά αξιώματα και τίτλοι, όπως του *δεσπότη*, της *δεσποίνης*, του *καίσαρα*, του *μεγάλου πριμικήριου*, του *λογοθέτη τῶν οἰκειακῶν*. Άρα, η μοναστική ιδιότητα του διαθέτη δεν μπορεί να ληφθεί *a priori* ως περιοριστική στην έρευνα των κοσμικών αξιωμάτων και τίτλων, αλλά η μνεία σ' αυτά συνδέεται με τις επιδιώξεις του μοναχού ή της μοναχής. Μία πρόσθετη παρατήρηση είναι ότι τα στοιχεία προέρχονται και αφορούν στην περιφέρεια, Ήπειρο και Τραπεζούντα.

245. Ψευδο-Κωδινός [σημ. 2], 344-349. MACRIDES – MUNITIZ – ANGELOV, *Pseudo-Kodinos* (σημ. 1), Πίνακας IV, 458. ΚΑΡΠΟΒ, *Ιστορία της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας* [σημ. 243], 190.

246. *Έγγραφον περι τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις μονυδρίου*, 257,^{15, 19}. Για την ανάλυση της διαθήκης βλ. *BMFD*, τ. 4, 1404-1407.

247. *Έγγραφον περι τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις μονυδρίου*, 255,¹⁶. *Καὶ ἐν πρώτοις μὲν ἀφίημι τοῖς κραταιοῖς καὶ ἀγίοις ἡμῶν βασιλεῦσι τὴν ἡμετέραν εὐχὴν, ὡς εὐχέτης αὐτῶν, ...* : 257,^{15, 19-20}.

248. *BMFD*, τ. 4, αρ. 52, 1434.

249. *Υποτύπωσις ἦν κατέλιπε τῇ ἀδελφότητι ὅτε πρῶτον ἀνήλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν πολλὰ καὶ ὑπὸ πολλῶν βιασθεῖς*, έκδ: V. LAURENT, *Écrits spirituels inédits de Macaire Choumnos* († c. 1382) fondateur de la "Nea Moni" à Thessalonique, *Ελληνικά* 14 (1955), 40-86, κείμενο, 60-71. *BMFD*, τ. 4, αρ. 52, 1433-1454.

250. *Υποτύπωσις, ...* 68,²⁶⁰⁻²⁶¹ : *Τὴν πρὸς τὸν μέγαν πριμικήριον τὸν Ἰσαριν φιλίαν καὶ διάθεσιν καὶ καθαρὰν ἀγάπην μου...*: Γράφει και την επιτελεύτιο ομιλία του (*Le testament*, κατά LAURENT) στην οποία, όμως, δεν εντοπίζονται μαρτυρίες, βλ. LAURENT, *Écrits spirituels*, 76-85.

Εν κατακλείδι, από την έρευνα των τριάντα εννέα διαθηκών, συνάγονται τα ακόλουθα συμπεράσματα. Πρώτα απ' όλα, τα ευρήματα σχετικά με τα αξιώματα και τους τίτλους συνδέονται σε μεγάλο βαθμό με τον σκοπό σύνταξης των διαθηκών. Ευκρινέστερα, ο σκοπός σύνταξης των διαθηκών δεν είναι σε όλες τις περιπτώσεις ο προφανής, δηλαδή η διάθεση της περιουσίας από τον διαθέτη, αλλά μπορεί να ταυτίζεται με παραινήσεις του βασιλέα προς τον υιό και διάδοχό του ή να έχει συγκεκριμένη πολιτική κατεύθυνση, όπως στη διαθήκη του Μιχαήλ Η', του πατριάρχη Αρσενίου, του Ιωσήφ Γαλησιώτη, του Μανουήλ Β'. Ο στόχος και οι αξιώσεις των διαθετών υπαγορεύουν το πλήθος και το είδος των αναφερόμενων αξιωμάτων και τιμητικών τίτλων. Ακριβέστερα, οι διαθήκες των κοσμικών προσώπων φαίνεται να περιλαμβάνουν περισσότερες μαρτυρίες συγκριτικά με τις διαθήκες των εκκλησιαστικών προσώπων, χωρίς, όμως, η διαπίστωση αυτή να είναι απόλυτη. Από τις εκκλησιαστικές διαθήκες, εκείνες των λοιπών αξιωματούχων παραδίδουν περισσότερα αξιώματα και τίτλους, ενώ περιορισμένα στοιχεία εντοπίζονται και σε διαθήκες μοναχών (*δεσπότης, δέσποινα, καίσαρας, μέγας προμικήριος, λογοθέτης τῶν οἰκειακῶν*). Σε κάθε περίπτωση, οι προθέσεις των διαθετών είναι εκείνες που ενδεχομένως να επιβάλουν την αναφορά στα αξιώματα και στους τιμητικούς τίτλους.

Μία δεύτερη παρατήρηση είναι ότι στις διαθήκες καταγράφονται τα κοσμικά αξιώματα και οι τίτλοι που είναι σε χρήση και μετά τα μέσα του 14ου αιώνα, όπως η διαθήκη του Δημητρίου Τζαμπλάκωνος, οι διαθήκες του Χαρίτωνος, εκείνες του Μανουήλ Β' και η διαθήκη του Γεωργίου Γουδέλη, συμπληρώνοντας τα στοιχεία για τη διοικητική εικόνα της όψιμης παλαιολόγειας εποχής, κατά την οποία απουσιάζουν οι διοικητικοί κατάλογοι. Ιδιαίτερως, οι συντασσόμενες διαθήκες κατά τη διάρκεια του ιστοριογραφικού κενού, από τα μέσα του 14ου αιώνα έως και τους ιστορικούς της Αλώσεως, περίπου εκατό χρόνια²⁵¹, συνιστούν αρκετά σημαντική πηγή για την καταγραφή αξιωμάτων και τιμητικών τίτλων.

Τρίτον θα πρέπει να σημειωθεί ότι το είδος των μνημονευόμενων κοσμικών αξιωμάτων στις εξεταζόμενες διαθήκες, αναφέρεται σε τρεις εκφάνσεις της εξουσίας, κυβερνητική, στρατιωτική, δικαστική. Η

251. Α. ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΣ, *Βυζαντινοὶ Ἱστορικοὶ καὶ Χρονογράφοι*, τ. Δ', Αθήνα 2015, 231.

κυβερνητική αποτυπώνεται στο ανώτατο αξίωμα του βασιλέα, στους τίτλους του δεσπότη (1ο σε Ψευδο-Κωδινό), του καίσαρα (3ο), στα αξιώματα του μεγάλου λογοθέτη (9ο) του μεγάλου έταιρειάρχη (25ο), του σκουτερίου (42ο), του δομέστικου δυτικῶν θεμάτων (73ο). Η στρατιωτική εξουσία εκπροσωπείται από τα αξιώματα του μεγάλου δομέστικου (4ο), του μεγάλου στρατοπεδάρχη (10ο), του μεγάλου δρουγγαρίου της βίγλης (24ο), του πρωταλλαγάτορος (54ο), ενώ η δικαστική απορρέει από τα αξιώματα του πρωτασηκρήτης (28ο) και του καθολικοῦ κριτῆ²⁵². Ο τίτλος ο οποίος μαρτυρείται στις περισσότερες διαθήκες είναι εκείνος του δεσπότη και το αξίωμα του μεγάλου στρατοπεδάρχη. Επίσης, μαρτυρείται ο τίτλος της δεσποίνης στην αυτοκρατορική διαθήκη του Μανουήλ Β΄ και σε δύο μοναστικές διαθήκες. Από τις διαθήκες που εξετάστηκαν, εντοπίζονται δεκαοκτώ είδη αξιωμάτων και τίτλων σε σύνολο ογδόντα δύο, που μαρτυρούνται στον Ψευδο-Κωδινό. Πρόκειται, ουσιαστικά, για ένα μικρό σχετικά ποσοστό, της τάξης του 15%. Ωστόσο, τα μνημονευόμενα αξιώματα καταλαμβάνουν όλες τις θέσεις της ιεραρχίας, ανώτερες, μεσαίες, κατώτερες, καθιστώντας ταυτόχρονα το κειμενικό είδος των διαθηκών αντιπροσωπευτικό σε ικανοποιητικό βαθμό για την παλαιολογία διοίκηση. Ευκρινέστερα, σε σύνολο δεκαοκτώ αξιωμάτων και τίτλων που μαρτυρούνται στις διαθήκες, τα έξι εμπίπτουν στις πρώτες δέκα θέσεις της διοικητικής ιεραρχίας. Στην κλίμακα από την ενδέκατη έως την τριακοστή θέση εμπίπτουν επτά αξιώματα, ενώ πέντε καταλαμβάνουν την τριακοστή πρώτη θέση έως την τελευταία, ογδοηκοστή δεύτερη. Ως προς την επαρχιακή διοίκηση από τη μελέτη των διαθηκών παραδίδονται τα αξιώματα του τζαούσιου και εκείνο του δούκα. Επομένως, η συμβολή των διαθηκών στα αξιώματα είναι τόσο οριζόντια, καθώς αφορά στις περισσότερες εκφάνσεις της διοίκησης, όσο και κάθετη, διότι μέσω των διαθηκών παραδίδονται τα αξιώματα από τα ανώτατα μέχρι τα κατώτατα. Άρα, η εξέταση των διαθηκών συμβάλλει στη μελέτη των αξιωμάτων και τίτλων συμπληρωματικά προς τους παραδεδομένους ιεραρχικά καταλόγους.

---

252. L. P. RAYBAUD, *Le gouvernement et l'administration centrale de l'empire byzantin sous les premiers Paléologues (1258-1354)*, Paris 1968, 174-181. Για τη σχέση των αξιωμάτων με τον αυτοκράτορα και τις συνδέσεις μεταξύ αυτών, βλ. J. HALDON, *The state. Structures, administration*, στο: *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, έκδ. E. JEFFREYS – J. HALDON – R. CORMACK, Oxford 2008, 551 (Διάγραμμα).

Διαπιστώνεται ακόμη ότι η συχνότητα των μνημονευομένων αξιωμάτων συνδέεται με τη σειρά την οποία καταλαμβάνουν στην ιεραρχία. Το ανώτατο αξίωμα του βασιλέα, όπως είναι εύλογο, μνημονεύεται κατά κόρον σε όλες τις κατηγορίες διαθηκών, αντικατοπτρίζοντας την αδιάλειπτη αυτοκρατορική πολιτική θεωρία σχετικά με τον ρόλο του²⁵³. Ο βασιλέας στις υπό εξέταση διαθήκες μνημονεύεται ως επίτροπος-εκτελεστής της διαθήκης (διαθήκη Θεοδώρου Κεραμέως), ως κεντρικό πρόσωπο στην περιγραφή πολιτικών και εκκλησιαστικών γεγονότων (διαθήκη Αρσενίου και Ιωσήφ Γαλησιώτου), ως ανακαινιστής ή δωρητής ναών (διαθήκη Κωνσταντίνου Ακροπολίτη για τη μονή της Αναστάσεως, διαθήκη ιερομονάχου Γερμανού, διαθήκη μοναχού Γερασίμου), ως αποδέκτης ψυχικών (διαθήκη Νικηφόρου Χούμνου), ως φορέας της αυτοκρατορικής πολιτικής ιδεολογίας (πρόσταγμα Μιχαήλ Η΄, *Ύποθήκαι βασιλικής άγωγής*, διαθήκη Νικηφόρου Χούμνου). Φυσικά, σε έναν μεγάλο βαθμό η μνεία των αξιωμάτων είναι και συμπτωματική, συνδέεται δηλαδή με τα αξιώματα του διαθέτη, των συγγενών και των μαρτύρων της διαθήκης, μέχρι τη στιγμή σύνταξης αυτής (διαθήκη του Δημητρίου Τζαμπλάκωνος, του μεγάλου προμικηρίου Ιωάννη και του Γεωργίου Γουδέλη).

Παρατηρούμε, επίσης, ότι ο τιμητικός χαρακτηρισμός του *οικείου* δηλώνεται συχνά στα διαθηκώα έγγραφα, όπως και εκείνος του *πανσέβαστου σεβαστοῦ*. Ο προσδιορισμός του *οικείου*, εντοπίζεται τόσο σε διαθήκες γόνων αριστοκρατικών οικογενειών (Θεοδώρου Σαραντηνού) όσο και σε πατριαρχικές (πατριάρχη Αρσενίου, πατριάρχη Ματθαίου Α΄), ενώ εκείνος του *πανσέβαστου σεβαστοῦ* τόσο σε διαθήκες κοσμικών (Θεοδώρου Σαραντηνού) όσο και σε διαθήκες εκκλησιαστικών αξιωματούχων (αρχιεπισκόπου Αχρίδας, Θεοδώρου Κεραμέως). Επίσης, ο χαρακτηρισμός *δοῦλος* παραδίδεται σε τέσσερις διαθήκες αριστοκρατών (Γεωργίου Μελισσηνού, Θεοδώρου Κομνηνού Βρανά, Γεωργίου Γουδέλη, μοναχού Γερασίμου). Μέσω των συχνών αναφορών των ανωτέρω όρων επιβεβαιώνεται και από τις διαθήκες η ευρύτερη καθιέρωσή τους στην παλαιολόγεια κοινωνία.

253. D. ANGELOV, *Imperial ideology and political thought in Byzantium, 1204-1330*, New-York, 200. BÉNOU, *Droit byzantine* [σημ. 9], 50-51, 63, σημ. 56, 67, 78-86.

Τέλος, από τις κοσμικές διαθήκες, προκύπτει ότι ορισμένοι από τους διαθέτες είναι μέλη μεγάλων οικογενειών της παλαιολόγιας εποχής, όπως ο Κωνσταντίνος Ακροπολίτης, ο Θεόδωρος Βρανάς, ο Νικηφόρος Χούμνος, ο Δημήτριος Τζαμπλάκων, ο Γεώργιος Γουδέλης. Ταυτόχρονα, μέσω της καταγραφής του αξιώματος και τίτλου στις διαθήκες, αναδεικνύεται η κοινωνική θέση των μελών των οικογενειών, η οποία ενδεχομένως να αποκαλύπτει τη συνειδητοποίηση των διαθετών ότι ανήκουν στην αριστοκρατική κοινωνική ομάδα. Επιπλέον, τα μέλη των οικογενειών μέσω της καταγραφής αξιωμάτων και τίτλων ενδιαφέρονται να αναδείξουν το ατομικό στοιχείο, το οποίο αποτελεί χαρακτηριστικό της παλαιολόγιας περιόδου²⁵⁴. Η καταγραφή του αξιώματος και του τιμητικού τίτλου των προσώπων ενισχύει το κύρος των διαθηκών, καθώς τα πρόσωπα ήταν υποχρεωμένα να υπογράψουν με την ιδιότητά τους, για να επιβεβαιωθεί το *εὐυπόληπτον* των μαρτύρων. Παράλληλα, οι διαθήκες συμπληρώνουν την εικόνα της οικογενειακής δικτύωσης. Επί παραδείγματι, της οικογένειας των Τζαμπλακωνών με εκείνη των Λασκάρεων και της οικογένειας Γουδέλη με εκείνη των Παλαιολόγων και Νοταράδων. Συνεπώς, εκ των ανωτέρω διαπιστώσεων, συνάγεται ότι μέσω της μελέτης των διαθηκών αναδεικνύεται ο διοικητικός και ευρύτερα πολιτικός ρόλος των διαθετών και των καταγεγραμμένων προσώπων, άρα συμπληρώνονται πτυχές της διοικητικής, πολιτικής και κοινωνικής εικόνας της παλαιολόγιας εποχής.

---

254. A. LAIOU, The Byzantine aristocracy in the paleologan period: a story of arrested development, *Viator* 4 (1973), 131-151, ιδιαιτέρως, 150. D. KYRITSES, *The Byzantine aristocracy in the thirteenth and early fourteenth centuries*, Massachouset 1997 (Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή), 393-394. MATSCHKE - TINNEFELD, *Gesellschaft* (σημ. 43), 18-20, 48, 54, 56, 98. D. STATHAKOPOULOS, The dialects of expansion and retraction: recent scholarship on the palaiologan aristocracy, *BMGS* 33 (2009), 92-101, ιδιαιτέρως 101.

THE CONTRIBUTION OF THE PALAIOLOGAN TESTAMENTS
TO THE STUDY OF SECULAR OFFICES, TITLES AND HONORIFIC EPITHETS.

The present article examines the secular offices, titles and honorific epithets mentioned in testaments. The term *testament* is used here not only in its strictly legal sense, the disposal of property, but also in the wider one, that of confession, advice, political direction and monastic foundation. The purpose and the demands of the testator dictate the frequency and the kind of offices and titles. They correspond to the government, army and judicial power. Both the highest offices and titles are attested as well as the lowest ones, and they crop up in testaments after the middle of 14th century, when court lists are absent. The reference to the office of *basileus* is made when the emperor, apart from holding his usual role, is called upon as guardian (trustee) of the testament, restorer or donor of monasteries and receiver of charities. The title *despot* is the one most commonly mentioned, whereas, the wide use of the honorific epithets *doulos*, *oikeios*, *pansebastos* *sebastos* is confirmed. Both the social status and the family networking of the testators are obvious.